

DR. ALGIMANTAS KASPARAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS IR VATIKANO SANTYKIAI, ARBA ŠVENTOJO SOSTO REIKŠMĖ TARPUKARIO LIETUVOS UŽSIENIO POLITIKAI

Šventojo Sosto moralinis autoritetas tarpukario epochoje Lietuvos Respublikai buvo labai svarbus. Viena vertus, nedidelė Lietuva, spręsdama savo pačias ir įvairiopus tarptautines problemas (sienų, teritorijos, juridinio pripažinimo), negalėjo varžytis politine įtaka ar karine galia su keliolika kartų didesniais kaimynais. Todėl savo užsienio politikoje prioritetą teikė moralės, tarptautinės teisės bei teisingumo dalykams – visas kylančias tarpvalstybines ar tarptautines problemas siūlė ir buvo pasiryžusi spręsti ne jėga, bet diplomatinėmis derybomis bei lygiavertėmis sutartimis. Taip Šventojo Sosto proteguojami krikščioniškosios moralės ir teisės principai, jų taikymas tarptautiniuose reikaluose Lietuvai turėjo teigiamą reikšmę ir neabejotinai teikė tam tikras tarptautinio saugumo garantijas neseniai atsikūrusiai valstybei. Kita vertus, nustatyti ir palaikyti glaudžius tarpvalstybinius ryšius su Vatikanu Lietuvos vyriausybės skatino šalies vidaus konfesinė-tautinė ir socialinė-politinė struktūra: nepriklausomybę atkūrusioje tarpukario Lietuvoje absoliučią gyventojų daugumą sudarė lietuviai katalikai, o viena įtakingiausių politinių jėgų krašte buvo krikščionys demokratų – partija, artimai susijusi su Lietuvos Katalikų Bažnyčia. Taigi Šventojo Sosto moralinis autoritetas šiuo atveju stiprino absoliučios piliečių daugumos saviidentifikaciją su nacionaline valstybe ir nacionalinio saugumo jausmą.

Dėl vidaus ir tarptautinių aplinkybių Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatiniai santykiai atkūrusioje nepriklausomybę šalyje klostėsi gana turiningai ir įvairiopai. Jie išgyveno keletą etapų, kuriuos sąlygiškai būtų galima lyginti su jūrų potvyniais ir atoslūgiais. Šventojo Sosto reikšmė Lietuvai itin išaugo po to, kai 1922 m. lapkričio 10 d. Vatikanas Lietuvos Respubliką pripažino *de jure*. Šventasis Sostas tai padarė keliomis savaitėmis anksčiau nei įtakingiausios pasaulietinės Europos valstybės: Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija.

Juridinis Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto santykių sureguliuojimas atvertė naują, turiningesnį dvišalio bendradarbiavimo puslapį. Lietuvos Vyriausybė ne kartą ieškojo *Šventojo Sosto* paramos ir rėmėsi jo autoritetu spręsdama ar ieškodama sprendimų opiausioms savo užsienio politikos problemoms. Lietuvos ir Vatikanio diplomatiniai santykiai XX a. trečiajame dešimtmetyje išgyveno du reikšmingus momentus: 1) 1926 m. balandžio 4 d. popiežius Pijus XI paskelbė itin subtiliai ir diplomatiškai suredaguotą bulę *Lithuanorum gente*, kuria remiantis buvo įkurta Lietuvos bažnytinė provincija; 2) 1927 m. rugsėjo 27 d. sudarytas Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas.

Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimas lėmė, kad Katalikų Bažnyčia Lietuvoje tapo vientisu, moderniu konfesiniu organizmu, tiesiogiai, be jokių tarp-

ninkų pavaldi tik Romos Kurijai. Miestuose, kurie tapo arkivyskupijos, vyskupijų bei prelatūros centrais – Kaunas, Telšiai, Klaipėda, Panevėžys, Kaišiadorys, Vilkaviškis – pradėjo formuotis nauji konfesinės ir dvasinės kultūros židiniai. 1926 m. įkurta Lietuvos bažnytinė provincija ir suformuota jos struktūra iš esmės išsilaikė beveik per visą XX a., išgyveno net penkiasdešimt metų trukusį sovietinio totalitarizmo išalą ir naujai buvo reformuota jau tik po nepriklausomybės atkūrimo – 1991 m. pabaigoje.

Ne mažiau Lietuvos valstybei ir šalies katalikų bendruomenei reikšmingas buvo ir konkordato sudarymas. Konkordatas konsolidavo Lietuvos katalikų bendruomenę, reglamentavo, išplėtė jos teises bei laisves valstybėje. Katalikų Bažnyčia tapo lygiaverte institucija valstybės organizacinėje struktūroje. Konkordato sudarymas teigiamai paveikė ir Lietuvos Respublikos politinę raidą. Konkordatas stimuliavo Lietuvos santykius su kaimyninėmis valstybėmis, pirmiausiai su Lenkija ir Vokietija.

Vis dėlto Lietuvos Respublikos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu klostėsi anaip tol ne visuomet pozityviai. Porą kartų – 1925/26 m. ir 1930/31 m. šalių santykiai pavojingai balansavo ties krizės riba. Tačiau kilusias problemas Lietuvos ir Šventojo Tėvo diplomatams tuomet pavyko išspręsti. Ilgainiui šalių santykiai skaidrėjo. Emocionaliūs išpūdžius keitė racionalesni ir pragmatiškesni veiksmai. Kaupėsi abipusis supratimas, formavosi patikimos diplomatinio bendradarbiavimo tradicijos. Lietuvos Respublika augo politiškai, ekonomiškai ir kultūriškai. Lygiagrečiai brendo ir jos politinis diplomatinis elitas. Senąją valstybininkų kartą tolydžio sustiprino jaunieji, neretai labiau išsilavinę ir moderniau mąstę veikėjai.

XX a. 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje, artėjant Antrojo pasaulinio karo liūčiai, Lietuvos ir Vatikano santykiai patyrė dar ir šviesesnių, ir apniukusių dienų. Žvelgiant retrospektyviai ir apibendrintai, galima konstatuoti, jog tuo laikotarpiu šalių santykiai neretai kopijavo bendrą to meto Europos politinę panoramą ar bent jos tendencijas. Karo ir taikos tema ne kartą gvildenta įvairiuose Kauno ir Vatikano diplomatų pokalbiuose. Teigiamas Šventojo Sosto poveikis Lietuvos Respublikai iš esmės tęsėsi iki pat jos valstybingumo sunaikinimo. 1939 m. rudenį Lietuvai susigrąžinus istorinę sostinę Vilnių ir kartu *de facto* patekus į sovietinio protektorato gniaužtus, Šventasis Sostas nenusisuko nuo Lietuvos, bet stengėsi jai padėti. Lietuvos Vyriausybei 1939 m. pabaigoje–1940 m. pradžioje iš esmės pavyko Vilniaus krašte laimėti kovą dėl lietuviškų pamaldų įvedimo bažnyčiose, nuraminti radikalai nusiteikusias vietas tautines bendruomenes.

Taigi Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatiniai santykiai tarpukaryje buvo neatsiejama to meto Europos politinio diskurso dalis. Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatinių santykių peizažas tuomet galbūt buvo kiek įvairesnis nei kita politinės panoramos dalis.

I

Lietuvos valstybės atgimimas po Didžiojo karo (1914–1918 m.), tapimas pilnaverčiu tarptautinių santykių subjektu ir įsitvirtinimas tarptautinėje arenoje buvo gana komplikuoatas, sunkus ir painus dalykas. Ankstesniais amžiais susiformavę glaudūs valstybiniai ryšiai su pietine kai-

myne Lenkija ir vėliau daugiau nei šimtmetį trukusi priklausomybė Rusijos imperijai suponavo nemaža Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir išlaikymo problemų. Atgimstanti Lietuvos valstybė kurį laiką buvo priversta labai energingai spirtis tiek Varšuvos, tiek Maskvos siekiams išplėsti savo suverenitetą Lietuvai¹. Be to, formuojant Lietuvos Respublikos teritoriją, iškilo sunkumų ir su vakariniu kaimynu Vokietija, kurios suverenitete lietuvių uostas Klaipėda išbuvo net apie 500 metų². Taip susiklosčius aplinkybėms, lietuviai buvo priversti ieškoti tolimesnių, bet patvaresnių savo valstybingumo tarptautinių atramų. Taigi šalia Didžiosios Britanijos, Jungtinių Amerikos Valstijų, Prancūzijos ir Skandinavijos šalių Vatikanas nepriklausomai Lietuvai tapo vienu reikšmingiausių bei patikimiausių tarptautinių veiksmų.

Nors XX a. pradžioje, palyginti su ankstesniais amžiais, Popiežiaus valstybės poveikis ir įtaka pasaulietiniams Europos reikalams buvo gero- kai sumenkę, tačiau Vatikanas ir toliau išlaikė solidžiausio moralinio autoriteto aureolę visame krikščioniškame pasaulyje. Šventasis Sostas nepasidavė netgi audringais Didžiojo karo metais, kai abi kariaujančios stovyklos per spaudą bei diplomatiniais kanalais jį įnirtingai atakavo ir stengėsi patraukti į savo pusę. Popiežiaus Benedikto XV skvarbus protas

¹ Plačiau apie lietuvių–lenkų ir lietuvių–rusų (sovietų) santykių mazgus, Varšuvos ir Maskvos politinius siekius Lietuvoje ir Lietuvos atsipalaidavimo nuo Lenkijos ir Rusijos suvereniteto peripetijas žr.: A.Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas: Šviesa, 1999; Č.Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras; J.Sawicki, Mykolas Rōmeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, Vilnius: Leidykla Eugrimas, 1999, t. 15; 1992; P.Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa: Książka i wiedza, 1996; J.Faryś, Piłsudski i piłsudczycy, *Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939)*, Szczecin, 1991; P.Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza“ w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2001; P.P.Wandycz, *Soviet–Polish Relations 1917–1921*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1969; *Exposé du conflit Lithuano–Polonais*, Deuxième Assemblée de la société des Nations a Genève, Genève, 1921.

² Apie Klaipėdos krašto susigrąžinimo bei integracijos į Lietuvos valstybę problemas žr.: Z.Butkus, Bendrininkų kėslai (Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais), *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU leidykla, 2000, p. 193–211; A.Gaigalaitė, Ernesto Galvanausko politinė veikla dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos, *Lietuvos istorijos metraštis 1996 metai*, Vilnius: Pradai, 1997, p. 137–159; A.Eidintas, Lietuvos propogandinė veikla ruošiant Sausio sukilimą Klaipėdoje, *1923 m. sausio įvykiai Klaipėdoje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro leidykla, 1995, p. 29–34; R.Valsonokas, *Klaipėdos problema*, Klaipėda, 1932; V.Žalys, *Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte. Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.*, Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 1993; P.Žostautaitė, *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992.

ir jo valstybės sekretoriaus, kardinolo ir kanonų teisės profesoriaus Pietro Gasparri'o įžvalgi politika padėjo Šventajam Sostui išlaikyti neutralumą ir bešališkumą netgi visuotiniame politiniame chaose, apėmusiame tuomet visą Europą. Galima konstatuoti, jog ankstesniais amžiais sukauptas, o moderniaisiais laikais nuolat patvirtinamas bei turtinamas Popiežiaus valstybės moralinis autoritetas, nelyginant įsakmus *moralinis imperatyvas*, dažnai pozityviai veikė ir XX a. pirmosios pusės tarpvalstybinius santykius. Ši aplinkybė puikiai suvokta bei didžiai vertinta ir Lietuvoje.

Šventojo Sosto moralinis autoritetas Lietuvai tuomet buvo itin svarbus. Viena vertus, medžiagiškai maža (pagal plotą, gyventojų skaičių ir gamtinius išteklius) Lietuvos Respublika, spręsdama savo neretai vingriąs tarptautines problemas, negalėjo varžytis politine jėga ar karine galia su kitomis šalimis. Todėl prioritetą dažniausiai teikė moralės, tarptautinės teisės bei teisingumo dalykams ir visas kylančias tarpvalstybines, tarptautines problemas buvo pasiryžusi spręsti ne jėga, bet diplomatinėmis derybomis ir sutartimis. Tai akcentuota jau pirmosios prof. Augustino Voldemaro vyriausybės programinėje deklaracijoje 1918 m. lapkritį³. Taigi Šventojo Sosto proteguojami krikščioniškosios moralės ir teisės principai bei jų taikymas tarptautinėje praktikoje Lietuvai turėjo labai teigiamą reikšmę. Kita vertus, stiprinti tarpvalstybinius ryšius su Vatikanu, ieškoti jo paramos Lietuvos valdžią vertė ir vidaus politiniai bei praktiniai dalykai: konfesinė ir tautinė šalies gyventojų sudėtis bei ankstesnių istorinių epochų palikimas – paini ir neracionali Katalikų Bažnyčios organizacinė-administracinė struktūra Lietuvoje⁴.

Be to, Lietuvos Respublikos ryšius su Šventuoju Sostu 3–4 d-mečiais, manytume, stimuliuo ir sociokultūriniai veiksniai. XX a. pirmojoje pusėje absoliuti dauguma lietuvių visuomenės buvo katalikai. Labiausiai išplitusi socialinė ląstelė krašte buvo parapija, kurioje katalikų kunigas dažniausiai buvo ir didžiausias autoritetas. Taigi dauguma to meto Lietuvos žymių veikėjų užaugo katalikų šeimose, kur tėvai savo atžaloms skiepijo ne tik meilę Tėvynei, bet ir religines – katalikiškas tradicijas, krikščioniškosios moralės normomis pagrįstus gyvenimo principus.

³ *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928* [fotografuotas leidimas], Kaunas: Šviesa, 1990, p. 72, 75.

⁴ Nors 1923 m. surašymo duomenimis absoliučią Pirmosios Lietuvos Respublikos gyventojų daugumą sudarė lietuviai katalikai, iki XX a. 3-iojo dešimtmečio vidurio Lietuvoje nebuvo arkivyskupijos centro. Žemaičių ir Vilniaus vyskupijos buvo pavaldžios Mogiliovo arkivyskupui, Seinų vyskupija – Varšuvos, o Klaipėdos krašto parapijas valdė Varmijos vyskupas Vokietijoje. Be to, išskyrus Žemaičių vyskupo rezidenciją Kaune, kiti lietuviškų vyskupijų centrai – Vilnius ir Seinai – taip pat buvo likę už faktinių Lietuvos Respublikos sienų.

Besikuriančios valstybės kultūrinį-socialinį ir politinį-diplomatinį elitą su Katalikų Bažnyčia neretai siejo ir tiesioginiai ryšiai. Žymiausi Pirmosios Respublikos ideologai – filosofijos profesorius Stasys Šalkauskis ir iš jo „išaugęs“⁵ daktaras Antanas Maceina – labiausiai gilinosi būtent į krikščioniškąją filosofiją ir kūrė daugiau ar mažiau originalius jos lietuviškus atitikmenis. Regis, neatsitiktinai kaip mąstytojas susiformavęs žymiausio XIX a. antrosios pusės rusų teosofo Vladimiro Solovjovo idėjų bei Vakarų neoscholastikos įtakos veikiamas⁶, S.Šalkauskis pabrėžė, jog viena ir ta pati tiesa sudaro tiek teologijos, tiek filosofijos turinį⁷. Iš esmės panašiai mąstė ir A.Maceina. Jis, formuluodamas teistinio egzistencializmo apmatų, galinčius įprasmingi gyvenimą žemėje, taip pat buvo įsitikinęs, jog „visi pagrindiniai egzistenciniai žmogaus aktai savo esme yra religiniai aktai“⁸. Taigi žmogaus santykis su Dievu istorijos eigoje – individualus ar institucinis – šiems filosofams buvo vienas esminių jų apmąstymo objektų.

Nemažai Lietuvos politikų – Valstybės tarybos, Seimų narių ar ministrų – turėjo didesnę ar mažesnę teologinį išsilavinimą arba buvo praktikuojantys dvasininkai. Iš dvidešimties Vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto signatarų – net keturi dvasininkai. Vienas iš jų, prelatas, vėliau vyskupas Justinas Staugaitis aukščiausiose valdžios sferose iš esmės sukosi per visus parlamentinės demokratijos metus: Steigiamajame, Pirmame bei Antrame Seime ėjo vicepirmininko ar pirmininko pareigas. Parlamentinių darbų tuomet aktyviai ir vaisingai dirbo kunigai Juozas Vailokaitis ir Mykolas Krupavičius. Pastarasis 3-iojo d-mečio pirmoje pusėje garsėjo ne tik iš Seimo tribūnos sakomomis ugingomis patriotinėmis ir socialiai orientuotomis kalbomis, bet ir profesionaliai parengta bei ryžtingai vykdyta Žemės reforma. Jo retorinį talentą ir politinius gebėjimus vertino netgi opozicija⁹. Per visus parlamentinės demokratijos metus (1920–1926) Lietuvoje krikščionys demokratai išliko bene įtakingiausia, brandžiausia politine jėga. Nors įsigalėjus autoritarizmui LKDP bei politinę veiklą plė-

⁵ Rašydamas pabaigos žodį savo knygai „Niekšybės paslaptis“ taip prisipažįsta pats A.Maceina. Žr. A.Maceina, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1990, p. 418.

⁶ Pasak Arūno Sverdiolo, S.Šalkauskio filosofinių studijų pagrindą sudaro D.J.Mercier, A.G. Sertillanges, D.Nyso, M. de Wulfo bei kitų autorių sistemingi neoscholastiniai gnoseologijos, ontologijos, etikos, estetikos, logikos, kosmologijos filosofiniai veikalai. Žr. A.Sverdiolas, Stasio Šalkauskio filosofija (įvadinis straipsnis), kn. Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1990, p. 9.

⁷ P.Šalkauskis, Kunigas Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas (abipusis susirašinėjimas), *Logos*, Kaunas, 1938, Nr. 18, p. 18.

⁸ A.Maceina, Jobo drama. Žmogiškosios būties apmąstymas, kn. A.Maceina, *Raštai*, t. 3, p. 563.

⁹ Z.Toliusis, Atsiminimai apie Mykolą Krupavičių, *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Rankraščių skyrius*, f. 66–8, l. 2–3.

tojančios konfesinės inteligentijos vaidmuo šalies politiniame gyvenime gerokai sumenko, tačiau ir tuomet neprarado reikšmės. Štai 4-ojo dešimtmečio gale, Europoje bręstant globaliai tarptautinei krizei, net dviem vyriausybėms iš eilės vadovavo vienas tautininkų lyderių – kunigas Vladas Mironas.

Iš vienuolikos Pirmosios Respublikos užsienio reikalų ministrų – trys turėjo teologinį išsilavinimą*. Tiesa, tik vienas iš jų – filosofijos mokslų daktaras Mečislovas Reinys – buvo praktikuojantis dvasininkas – katalikų kunigas. Tokia ministrų intelektualinė patirtis negalėjo neatsiliepti Lietuvos vykdomai užsienio politikai, diplomatijai bei santykiams su Šventuoju Sostu. Antra vertus, nurodytosios aplinkybės toli gražu nereiškia, kad tarpvalstybiniai Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto santykiai tuomet klostėsi be didesnių ar mažesnių rūpesčių.

II

1918–1922 m. atsikuriančios Lietuvos Respublikos vienas svarbiausių užsienio politikos uždavinių buvo gauti tarptautinį pripažinimą *de jure* ir tapti visaverčiu tarptautinių santykių subjektu. Sprendžiant šį sudėtingą uždavinį svarbi buvo ir Vatikano pozicija. 1918 m. pavasarį apaštalinio vizitatoriumi Lenkijai ir Lietuvai** popiežius Benediktas XV paskyrė Vatikano bibliotekos prefektą prelatą Achillą Ratti, kuris Vatikane garsėjo gebėjimu bendrauti, knygų pomėgiu ir nepaprastu apsiskaitymu¹⁰. Pažymėtina, jog prelatui tai buvo pirmoji jo diplomatinė misija į užsienį¹¹. Kadangi Lietuvos ir Lenkijos santykių perspektyvos tuomet dar skendėjo migloje, o didžiosios pasaulietinės Europos valstybės tuo klausimu vienos nuomonės neturėjo, toks popiežiaus sprendimas – vieno pradedančio diplomato paskyrimas Lietuvai ir Lenkijai – buvo visiškai logiškas.

*Dr. Leonas Bistras 1911 m. buvo apsisprendęs tapti kunigu, marijonų vienuoliu ir kurį laiką studijavo teologiją Fribūro katalikų universiteto Filosofijos fakultete. 1914 m. pavasarį jis buvo priimtas į Kauno kunigų seminariją, tačiau nebaigė ir jos, o vėliau pasirinko pasaulietinę specialybę. Dr. Juozas Purickis buvo baigęs Petrapilio dvasinę akademiją ir išventintas į kunigus. Tiesa, vėliau savo profesiją pakeitė ir tapo pasauliečiu.

**Greta to A.Ratti buvo įpareigotas rūpintis katalikų reikalais ir Suomijoje, Estijoje, Latvijoje, Gruzijoje, Azerbaidžiane, Ukrainoje, bolševikų valdomoje Rusijoje, Sibire, Vidurinėje Azijoje.

¹⁰P.Pr. Būčys, Kardinolas Petras Gasparri, *Židinys*, Kaunas, 1934, Nr. 12, p. 499. (Šis straipsnis vyskupas profesorius Pr. P.Būčys rašė jau gyvendamas Romoje ir būdamas Marijonų ordino generolu. Į šį postą jis buvo išrinktas 1927 m., o į Vatikaną išvyko 1928 m.).

¹¹Ed. J.Pałyga, *Polsko-Watykańskie stosunki dyplomatyczne. Od zarania II Rzeczpospolitej do pontyfikatu papieża-polaka*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988, p. 28.

Šis žingsnis, retrospektyviai žvelgiant, nereiškė, kaip kartais teigiama lietuvių istoriografijoje, jog Vatikanas labiau palaiko vieną kurią konfliktuojančią šalį. Greičiau atvirkščiai. Taip siekta mažinti pavojingą įtampą tarp Lietuvos ir Lenkijos, nuodugnai iširti padėtį vietoje.

Atsargi ir apdairi Šventojo Sosto diplomatija pasitvirtino su kaupu ir netrukus davė apčiuopiamų teigiamų rezultatų. 1918 m. gegužės pabaigoje atvykęs dar į vokiečių okupuotą Varšuvą A.Ratti rado sudėtingą situaciją. Tačiau rankų nenuleido ir netrukus perprato painų tarptautinių ir tarpvalstybinių santykių mazgą šiame Rytų Europos kampe. Jis ryžosi jį išnarplioti. Popiežiaus pasiuntinys susipažino su įtakingiausių Lenkijos politinių jėgų siekais ne tik Lietuvos, bet ir Ukrainos bei Baltarusijos atžvilgiu. Sėkmingą A.Ratti diplomatinę veiklą rodo tai, jog jau 1919 m. birželį jo pareigos buvo paaukštintos. Popiežius jį paskyrė Lenkijos nuncijumi ir paliko vizitatoriumi Lietuvai. Šventojo Sosto diplomato pastangomis jau 1919 m. pabaigoje pavyko užgesinti beįsiplieskiančius tautinius konfliktus rytų Galicijoje tarp vietinių lenkų ir ukrainiečių bei baltarusių¹². Suvokdamas atgimstančių tautinių Rytų Europos valstybių vidinę politinę silpnumą, t.y. pavojingas nacionalistines tendencijas bei eventualias išorės grėsmes, nuncijus rėmė ir Baltijos Antantės idėją¹³, kurios realizavimas būtų sustiprinęs jaunų valstybių tarptautinį savarankiškumą bei saugumą. Kitaip tariant, Šventojo Sosto diplomatija skatino Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos ir Lenkijos politinę ir gynybinę bei pilietinę integraciją. Be to, 3-iojo d-mečio pirmojoje pusėje Vatikanas rūpinosi ir komunizmo neutralizavimu Rytų Europoje – lenkų istoriko Edwardo J.Pałygos teigimu, buvo orientuotas ir į prancūzų konstruojamo *cordon sanitaire*¹⁴ stiprinimą¹⁵ – kas objektyviai taip pat buvo naudinga Lietuvos valstybingumui.

1920 m. sausį A.Ratti apsilankė Vilniuje, o vėliau ir Kaune. Čia jį priėmė prezidentas Antanas Smetona ir užsienio reikalų ministras prof. Augustinas Voldemaras. Pastarasis išreiškė pageidavimą, kad Vatikanas Lietuvos netraktuotų kaip Lenkijos provincijos ir skirtų jai atskirą nuo Lenkijos diplomatinę atstovą¹⁶. Ižvalgi Šventojo Sosto vizitatoriaus akis greitai pastebėjo, kad istoriniai valstybiniai Lietuvos–Lenkijos ryšiai jau sudūlėję, o tautiniais pagrindais konstruojama Lietuvos Respublika nie-

¹² J.Jurkiewicz, *Nuncjatura Achillesa Ratti w Polsce*, Warszawa, 1955, p. 48–49.

¹³ Ten pat, p. 49.

¹⁴ Plačiau apie prancūzų plėtotą *cordon sanitaire* doktriną ir politiką žr.: R.Albrecht-Carrié, *Europe and the Two World Wars*, Geneve & Paris, Librairie E.Droz & Librairie Minard, 1960, p. 110–111; K.Hovi, *Cordon sanitaire ou barrière de l'est?*, *The Emergence of the French Eastern European Alliance Policy 1917–1919*, Turku, 1975.

¹⁵ Ed. J.Pałyga, min. veik., p. 89.

¹⁶ A.Voldemaras, *Pastabos saulėlydžio valandą*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 75.

ko bendro neturi su Liublino unija ir iš esmės yra priešiška bendram valstybingumui su Lenkija. Pranešimuose Vatikano valstybės sekretoriui kardinolui Pietro Gasparri'ui diplomatas aiškiai išdėstė, jog bendras Lietuvos–Lenkijos valstybingumas iš principo įmanomas tik prieš lietuvius naudojant prievartą.

Deja, kaip dažnai realiame gyvenime, ypač politikoje, pasitaiko, nuncijaus pacifikacinės pastangos nei Lietuvoje, nei Lenkijoje tuomet nebuvo deramai įvertintos. Radikaliam tautiškai nusistačiusi tuometinė Lietuvos valdžia nebuvo labai patenkinta, kad Šventasis Sostas Lenkijai skyrė nuncijų, o Lietuvai tik Varšuvoje reziduojantį vizitatorių. Lietuvos politinių partijų spaudoje, taip pat ir krikščionių demokratų leidžiamame laikraštyje „Laisvė“, Vatikano politikai tuomet netrūko kritikos. Štai 1920 m. balandžio 29 d. „Laisvės“ redakciniame straipsnyje atvirai rašoma, jog A.Ratti diplomatinė misija yra žalinga Lietuvai, nes lenkų politikai jį siekia panaudoti tik savo egoistiniams tikslams. Kartu nuogaustauta, kad Vatikano nenoras Lietuvai skirti atskirą nuo Lenkijos pasiuntinį gali pakenkti popiežiaus autoritetui ir apskritai Katalikų Bažnyčios reikalams Lietuvoje. „Mūsų atstovas Ryme turėtų griežtai pareikšti, kad sėdintis Varšuvoj Lietuvai vizitatorius, kaipo toks, be didžiausių skriaudų, nieko kito negali įstengti Katalikų Bažnyčiai padaryti <...> Juo greičiau atims Vatikanas visus įgaliojimus iš Varšuvos nuncijaus link Lietuvos, tuo greičiau tokiu būdu bus panaikinta versmė kenkimo Katalikų Bažnyčios reikalams Lietuvoje“, – įsakmiai pabrėžta laikraštyje¹⁷.

Antra vertus, jau minėtos, objektyviai istoriškai žvelgiant iš esmės Lietuvai palankios A.Ratti išvados sukėlė Lenkijos diplomatų nepasitenkinimą¹⁸ ir kainavo jam postą. Po nepilnų trejų diplomatinio darbo metų A.Ratti buvo atšauktas iš diplomatinės tarnybos Lenkijoje ir Lietuvoje. Tačiau tai jokių būdu nereiškė nei jo profesinės karjeros saulėlydžio, nei žalos Lietuvai. 1921 m. birželio 13 d. Mediolano arkivyskupas A.Ratti tapo kardinolu. Drįsčiau teigti, jog toks paaukštinimas rodė, kad Vatikanas savo nuncijaus ir vizitoriaus diplomatinę veiklą šiame Rytų Europos kampe vertino kaip sėkmingą. Tiesa, ir šiose pareigose A.Ratti išbuvo tik šiek tiek ilgiau nei pusmetį. 1922 m. vasario 6 d. mirus Benediktui XV, Kardinolų konklava jį išrinko Šventuoju Tėvu, kuris pasirinko Pijaus XI vardą.

Be abejo, būsimojo popiežiaus viešnagė Kaune ir tiesioginė gyva pažintis su lietuvių būdingiausiais politiniais siekiais savotiškai paskatino tolesnę Lietuvos ir Vatikano santykių raidą bei Lietuvos Respublikos tarptautinį pripažinimą. Jau 1921 m. vasario 1 d. Lietuvos Vyriausybė ga-

¹⁷ Mums nereikia Varšuvoj sėdinčio Šv. Tėvo atstovo, *Laisvė*, 1920 04 29, p. 1.

¹⁸ P.Pr. Būčys, min. veik., p. 499.

vo teisę turėti savo atstovą prie Šventojo Sosto. Juo tapo jaunas lietuvių diplomatas Kazimieras Bizauskas. Iki šio paskyrimo Lietuvos valstybės interesus Vatikane neoficialiai gynė Lietuvos episkopato atstovas prelatas Jurgis Narjuskas. Tų pačių metų rugsėjo 11 d. Lietuvoje iškilmingai buvo pažymėtas Žemaičių vyskupystės 500 metų jubiliejus. Ta proga Šventasis Tėvas Benediktas XV lietuvių vyskupui Pranciškui Karevičiui atsiuntė nuoširdų sveikinimo laišką, o svarbiausiai to meto Lietuvos šventovei – Kauno Katedros bažnyčiai suteikė Mažosios Bazilikos titulą¹⁹.

1921 m. gruodį, įgaliotas vyskupų Pr. Karevičiaus ir Antano Karoso, Vatikane su specialia diplomatine misija lankėsi vyskupas Petras Pranciškus Būčys. Kauno pasiuntinį priėmė pats Popiežiaus valstybės sekretorius kardinolas P.Gasparri. Susitikimo metu kalbėta apie tolesnę Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių plėtojimą, savitarpio supratimą, Lietuvos tarptautinio pripažinimo dilemą ir Lietuvos universitete kuriamo Teologijos-filosofijos fakulteto reikalus²⁰. Vyskupas P.Pr. Būčys šia kelione, pažintimi su P.Gasparri' u ir priėmimu Vatikane liko labai patenkintas. Apie tai vėliau jis gana plačiai rašė spaudoje.

1921 m. gruodžio 12 d. Vatikanas Lietuvai paskyrė atskirą pasiuntinį – įgaliotąjį vizitatorių jėzuitą Antonio Zecchini. Jo pirmuoju pagalbininku ir sekretoriumi tapo taip pat išsilavinęs jėzuitas istorikas Boudou. Šis Vatikano poelgis ženkliai sustiprino Lietuvos tarptautines pozicijas ir iš esmės reiškė, kad Lietuvos valstybė pripažįstama *de facto*. Dar po metų, 1922 m. lapkričio 10 d., Šventasis Sostas Lietuvos Respubliką pripažino ir *de jure*. Šis sprendimas rodė, kad Vatikanas apie Lietuvos–Lenkijos santykius turi objektyvų vaizdą, adekvačiai susiklosčiusiai situacijai suvokia lietuvių tautinius-valstybinius siekius ir veda išmintingą bei pragmatiską bažnytinę diplomatiją. Pažymėtina, kad Šventasis Sostas Lietuvos Respubliką *de jure* pripažino keletu savaičių anksčiau, nei tai padarė Europos didžiosios valstybės – Anglija, Prancūzija, Italija²¹. Taigi Vatikano diplomatija tuo klausimu gali būti traktuojama ir kaip savotiškas pavyzdys įtakingiausioms pasaulietinėms valstybėms.

III

Juridinis Lietuvos Respublikos ir Vatikano tarpvalstybinių santykių suregulavimas 1922 m. gale atvertė naują dvišalio bendradarbiavimo puslapį. 1923 m. pavasarį Lietuva su Šventuoju Sostu ėmėsi derinti diplo-

¹⁹ A.Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 148.

²⁰ P.Pr. Būčys, min. veik., p. 500.

²¹ Šios šalys Lietuvos Respubliką *de jure* pripažino 1922 m. gruodžio 20 d.

matinę akciją Maskvoje dėl lietuvių kunigų, kalinamų bolševikinės Rusijos kalėjimuose, išvadavimo ir sugražinimo į tėvynę. Kunigams itin stengėsi padėti Lietuvos pasiuntinys Sovietų Sąjungoje poetas Jurgis Baltrušaitis, kuris tuo reikalu glaudžiai bendradarbiavo su Vatikano atstovu M. Walsh'u²². Jau 1923–1924 m. diplomatiniais kanalais pradėtos lukštenti galimybės teisiškai sureguliuoti Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje – tai yra sudaryti Lietuvos ir Vatikano konkordatą*. Iniciatyvos tuo reikalu ėmėsi Lietuva. Tikėtina, kad tokiam žingsniui lietuvius galėjo paskatinti ir šiaurinių kaimynų latvių pavyzdys. Latvija, kur katalikų buvo nepalyginamai mažiau negu Lietuvoje, konkordatą su Šventuoju Sostu pasirašė dar 1922 m.

Lietuvos–Vatikano konkordato pirmas projektas buvo parengtas dar 1922 m. vasaros pabaigoje–rudens pradžioje. Jo autorius – Lietuvos pasiuntinys prie Šventojo Sosto K. Bizauskas²³. 1922 m. rugsėjo 28 d. pasiuntinys konkordato projektą iš Romos atsiuntė į Kauną, užsienio reikalų ministrui Vladui Jurgučiu²⁴. K. Bizausko parengtą konkordato projektą sudarė trisdešimt straipsnių. Pirmame jų nedviprasmiškai pabrėžta, kad

²² Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro SSSR J. Baltrušaičio 1923 03 23 konfidencialus pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 374, l. 136.

* Konkordatas (lot. *concordia* – sutarimas, širdžių vienybė arba *concordatus* – sutartas, suderintas) – sutartis tarp kurios nors šalies valstybinės valdžios ir Romos popiežiaus, nustatanti valstybės ir Katalikų Bažnyčios savitarpio santykius toje šalyje. Konkordato subjektai paprastai yra Katalikų Bažnyčia ir valstybė, atstovaujamos teisėtų reprezentantų. Konkordato negali sudaryti vyskupai, kurie atstovauja tik nedidelei bažnyčios daliai, ar atskirų valstybių dalys – provincijos, žemės, gubernijos ar departamentai, išskyrus atvejus, kai turi centrinės valdžios deleguotas suverenias teises tokiais sutarčiais pasirašyti. Kaip tokių atvejų pavyzdžius galima nurodyti 1924 m. Vatikano konkordatą su Bavarija, 1929 m. Vatikano konkordatą su Prūsija ir 1932 m. – su Badenu. Konkordato objektas – Bažnyčios ir valstybės santykius reguliuojantys pasaulietiniai bei dvasiniai dalykai: vyskupų skyrimas, vyskupijų ribų nustatymas, bažnytinės nuosavybės tvarkymas, dvasininkų teisės, konfesinio švietimo reikalai, vedybos etc.

Kita vertus, nors įprasta laikyti, kad konkordatas yra sutartis tarp dviejų suverenių galių, tačiau turinio prasme jis skiriasi nuo kitų tarptautinių sutarčių, nes konkordatas paprastai apibrėžia tik įvairių bažnytinių bendruomenių tvarkymo juridines sąlygas valstybės viduje, tai yra, formaliai žvelgiant, neišeina iš valstybės teisės ir tarptautinės teisės sferą. Katalikų Bažnyčia tik pagal nusistovėjusias tradicijas bei precedentus išsidera iš atskirų valstybių, kad jų grynai vidaus kompetencijos reikalai šių valstybių vyriausybių nebus tvarkomi vienašališkai. Tik iš šio susitarimo ir kyla konkordato, kaip tarptautinės sutarties, imperatyvas. Pažymėtina, kad Pijaus XI pontifikato metais buvo sudaryti net 26 konkordatai. Konkordatų sudarymas, regis, buvo viena strategiinių šio popiežiaus politikos krypčių, kuri skatino ir teisinių valstybių formavimąsi Europoje.

²³ Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto K. Bizausko parengtas Lietuvos Respublikos ir Vatikano konkordato projektas, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 289, l. 96–101.

²⁴ Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto K. Bizausko 1922 09 28 pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui Vladui Jurgučiu, ten pat, l. 94.

„Romos katalikų tikyba turės laisvą ir viešą pildymą Lietuvos Respublikoje“. Antrame – pateikta projektuojama Katalikų Bažnyčios organizacinė-administracinė struktūra Lietuvoje; ji akivaizdžiai kirtosi su Lenkijos politiniais-teritoriniais interesais. Čia pasakyta: „Iš Lietuvos Respublikos teritorijos sudaroma Lietuvos bažnytinė provincija, susidedanti iš penkių diecezijų: vienos arkivyskupijos Vilniuje ir keturių – Žemaičių, Seinų, Panevėžio ir Gardino – vyskupijų“, o arkivyskupijos bei vyskupijų ribos nustatomos „Šv. Sosto sutariamai su Lietuvos Respublikos Vyriausybe“²⁵.

Ketvirtas, septintas, aštuntas ir tryliktas projekto straipsniai turėjo garantuoti katalikiškos hierarchijos lojalumą Lietuvos Respublikai. Ketvirtame straipsnyje nurodyta, jog arkivyskupijos ar vyskupijos vadovais gali būti tik „Lietuvos piliečiai, lietuvių tautybės“, ir pabrėžta, kad prieš skirdamas arkivyskupą ar vyskupą Šventasis Tėvas jo kandidatūrą turės suderinti su Lietuvos Vyriausybe, kad „<...> nebūtų politinio ar civilinio pobūdžio faktų bei priežasčių prieš numatytą kandidatą“²⁶. Negana to, septintas ir aštuntas projekto straipsniai numatė arkivyskupo, vyskupų ir arkivyskupijos bei vyskupijų Kapitulų narių priesaiką Lietuvai ir griežtai reglamentavo tų priesaikų tekstus²⁷. Tryliktas straipsnis skelbė, kad Lietuvos Respublikai prisiekia ir kiekvienas į kunigus iššventinamas asmuo. Dvyliktas projekto straipsnis numatė, jog kunigai visai Lietuvos Respublikai bus rengiami tik vienoje kunigų seminarijoje, kurią „sulig Bažnyčios kanonų“ tvarkys ir valdys Lietuvos episkopatas. Bendrojo lavinimo kursas seminarijoje jokių būdu neturėjo būti mažesnis nei visų kitų Respublikos aukštesniųjų mokyklų“. Dėstomoji kalba – lietuvių, „išskyrus bažnytinio mokslo disciplinas, kurios dėstomos lotynų kalba“. Būdinga, jog pagal pirminį projektą valstybė neįsipareigojo išlaikyti seminarijos, o tik „bendra tvarka gali“ ją šelpti²⁸. Kiti projekto straipsniai reglamentavo Bažnyčios ir mokyklos santykius, dvasininkų pilietines privilegijas, jung-

²⁵ Lietuvos pasiuntinio prie Šventojo Sosto K.Bizausko parengtas Lietuvos Respublikos ir Vatikano konkordato projektas, ten pat, l. 96.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat, l. 97, 99. (Arkivyskupas bei vyskupai turėjo prisiekti pagal tokią formulę: „Dievo akivaizdoje šia šv. Evangelija prisiekiu ir prižadu paklusnumą ir ištikimybę Lietuvos Respublikos Konstitucijai; pasižadu nedalyvauti kokiame nors pasitarime bei sutartyje nei raginti, nei leisti dirbti man pavestam klerui kokiame nors sumanyme, kuris kenktų Lietuvos Respublikos nepriklausomybei ir viešajai ramybei“. Kiek mažiau reikalauta iš Kapitulų narių, todėl ir jų priesaikos tekstas trumpesnis bei paprastesnis: „Prisiekiu ir prižadu Dievui šia šv. Evangelija paklusnumą ir ištikimybę Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir prižadu nedaryti nei tiesioginiai, nei netiesioginiai nieko, kas būtų priešinga Lietuvos Respublikos teisėms bei interesams“. Beje, pagal pastarąją formulę turėjo prisiekti ir visi į kunigus iššventinami asmenys.)

²⁸ Ten pat, l. 98.

tuvių, bažnytinės nuosavybės įgijimo ir valdymo klausimus²⁹. Projekto dvidešimt aštuntas straipsnis numatė eventualių ginčų kilimą bei jų šalinimo būdus. Čia pasakyta, kad kilus šalių nesutarimams dėl konkordato vykdymo ar atskirų straipsnių interpretacijos, Lietuvos Respublika ir Šventasis Sostas „stengsis su abipuse žinia priėti prie [ginčų. – A.K.] draugingo išrišimo harmonijoje su kanonų teise“.

K.Bizausko projektą 1922 m. rudenį svarstė Užsienio reikalų ministerijos (URM) teisininkai bei Vyriausybė. Greta jo svarstyti ir kiti konkordato projektai, kuriuos tuomet parengė lietuvių dvasininkai³⁰. Tačiau URM specialistų bei vyriausybės pareigūnų tuomet iki galo netenkino nė vienas projektas. Antra vertus, reikalas 1922 m. rudenį įstrigo ir dėl juriškai nereguliuotų Lietuvos–Vatikano santykių. Šventasis Sostas negalėjo sudaryti konkordato su Vyriausybe, kurios dar nebuvo pripažinęs *de jure*.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė į Šventąjį Sostą su siūlymu pradėti derybas dėl konkordato sudarymo oficialiai kreipėsi tik 1923 m. spalio 19 d.³¹ Netrukus tuo reikalu buvo gautas ir principinis Vatikano sutikimas. Rūpintis konkordato parengimu Vatikano valstybės sekretorius kardinolas P.Gasparri įpareigojo apaštalinį delegatą Kaune A.Zecchini³². Kiek vėliau, apibūdindamas šį faktą, Lietuvos užsienio reikalų ministras Valdemaras Čarneckis protesto notoje kardinolui P.Gasparri'ui, be kita ko, rašė: „Lietuvos vyriausybė jautėsi laiminga sužinojusi, kad Šventasai Sostas pareiškė esąs pasiryžęs pradėti su ja derybas“³³.

Deja, labai greitai paaiškėjo, kad konkordato sudarymo klausimas yra kur kas sudėtingesnis ir painesnis, negu manyta iš pradžių. Pagrindinė kliūtis greitai ir sėkmingai baigti derybas dėl konkordato – buvo neišspręstas Lietuvos ir Lenkijos teritorinis ginčas. Lenkija, tuo metu jėga užvaldžiusi Vilnių ir Vilniaus kraštą, laikėsi nuostatos, kad šios teritorijos jai priklauso teisėtai ir iš Šventojo Sosto nedviprasmiškai reikalavo, kad tai įtikinamai atspindėtų ir rengiamas Lenkijos–Vatikano konkordatas³⁴.

²⁹ Ten pat, l. 99–101.

³⁰ Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto konkordato projektai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 392, l. 29–38.

³¹ Lietuvos užsienio reikalų ministro Valdemaro Čarneckio protesto notos Vatikano valstybės sekretoriui, kardinolui P.Gasparri'ui dėl konkordato pasirašymo su Lenkija projektas (dokumentas be datos, tačiau sprendžiant pagal turinį parengtas 1925 m. vasarį–kovą), *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 174.

³² Ten pat.

³³ Ten pat.

³⁴ Vykstant deryboms tarp Varšuvos ir Vatikano konkordato sudarymo klausimu Lenkijos Vyriausybė bei episkopatas dėjo daug pastangų, kad Vilniaus vyskupija, Lomža ir Punkskas būtų subordinuoti Varšuvos arkivyskupijai ir iš esmės su Šventuoju Sostu galėtų palaikyti ryšius tik per tarpininką. Jau po Lenkijos–Vatikano konkordato sudarymo Vati-

Tuo tarpu Lietuvos Vyriausybė bei diplomatija, padedama lietuvių dvasininkų, ginčijo Lenkijos suverenitetą Vilniuje ir dėjo visas įmanomas pastangas, kad trečiųjų šalių tarpvalstybiniuose susitarimuose su Lenkija (taip pat ir Lenkijos–Vatikano konkordate) Vilnius bei Vilniaus kraštas jokiū būdu nebūtų laikomi Lenkijos integralia dalimi³⁵. Taigi iracionalus, grynai pasaulietinis Lietuvos–Lenkijos teritorinis ginčas mechaniškai buvo perkeltas ir į Lietuvos–Vatikano santykių plotmę. Neabejotina, kad toks įvykių posūkis neigiamai atsiliepė tiek Lietuvos–Vatikano konkordato sudarymui, tiek apskritai dvišaliams santykiams.

Taip susiklosčius aplinkybėms, Šventojo Sosto padėtis tapo tikrai nepavydėtina. Kalbant metaforiškai, galima teigti, jog Vatikano diplomatija prieš savo valią atsidūrė tikrai karštoje padėtyje tarp lenkų priekalo ir lietuvių kūjo. Varšuva net neketino atsisakyti to, ką buvo įgijusi, ir tvirtai spaudė Vilniją savo saujoje. Kaunas savo ruožtu įnirtingai beldėsi į kiekvienas duris, kurios, jo manymu, vedė link istorinės sostinės susigrąžinimo. Abi besivaidijančios šalys turėjo savų politinių interesų, teisinių argumentų, tarptautinių užtarėjų, jautėsi teisios³⁶ ir diplomatiniais kanalais spaudė Šventąjį Sostą angažuotis tik jos naudai.

Štai Lietuvos vyriausybė dar 1923 m. pabaigoje Juozą Macevičių paskirdama *Chargé d' Affaires a.i.** prie Šventojo Sosto griežtai įpareigojo jį kovoti su galimu Vilniaus vyskupijos priskyrimu Lenkijos bažnytinei provincijai ir stengtis, kad ši vyskupija būtų tiesiogiai subordinuota Vatikanui³⁷. Reikia pripažinti, jog laikinasis reikalų patikėtinis tuščiai laiko Romoje neleido ir šią URM instrukciją vykdė uoliai. Ištyręs Lenkijos ir Vatikano derybų dėl konkordato sudarymo eigą bei nustatęs Lietuvai nepalankų jo turinį, J.Macevičius 1924 pabaigoje – lapkričio 17 ir 22 d. bei gruodžio 4 d. Vatikanui įteikė net tris notas, kuriose protestuota prieš

kano užsienio reikalų sekretorius Francesco Borgongini lyg teisindamasis J.Macevičiui kalbėjo: „didžiausių sunkumų Šv. Sostas gavo pakelti, kad pravedus Vilniaus vyskupiją į arkivyskupiją, kuriuo būdu yra realiai ir praktiškai įvykdytas lietuvių noras dėl tiesioginės Vilniaus priklausomybės nuo Vatikano, Vyriausybės ir lenkų episkopato buvo reikalaujama Vilniaus diecezijos įjungimo Varšuvos metropolijon ir vien tik lietuvių interesus saugodamas [Šventasis Sostas. – A.K.] surado konkordate pravestą formulą ir ją apgynė“. (Lietuvos *Chargé d' Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiaus 1925 03 14 pranešimas užsienio reikalų ministrui V.Černekiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 150.)

³⁵ Apie Lietuvos politines ir diplomatinės pastangas tarptautinėje arenoje blokuoti Vilnijos pripažinimą Lenkijai plačiau žr. A.Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, Vilnius: LII leidykla, 1996; *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999.

³⁶ Žr. 1 išnašą.

* *Chargé d' Affaires ad interim* – laikinasis reikalų patikėtinis (diplomatinis rangas).

³⁷ Lietuvos URM 1923 12 22 instrukcija Lietuvos *Chargé d' Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 493, l. 77.

Vilniaus vyskupijos eventualų įjungimą į Lenkijos bažnytinę provinciją³⁸. Tiesa, kardinolas P.Gasparri didelės reikšmės šioms notoms tuomet ne- teikė ir pasakė, jog protestuoti per anksti, nes Šventojo Sosto ir Lenkijos konkordatas dar nesudarytas³⁹.

Regis, tokia Vatikano valstybės sekretoriaus pozicija paskatino Kau- ną ieškoti kitų, veiksmingesnių būdų paveikti Šventojo Sosto nusistaty- mą Lietuvos naudai. Su ta pačia misija, kurią sunkiai sekėsi vykdyti J.Macevičiui, 1924 m. gruodžio pradžioje į Vatikaną atvyko speciali Lie- tuvos delegacija, vadovaujama II Seimo pirmininko prelato Justino Stau- gaičio⁴⁰. Be prelato, į delegaciją įėjo filosofas profesorius S.Šalkauskis, ekskunigas ir buvęs užsienio reikalų ministras, atsakingas URM valdi- ninkas J.Purickis, taip pat kunigas Juozapas Kukta. Delegacija buvo pasi- šovusi gauti audienciją pas popiežių ir Vilniaus bylą išdėstyti betarpiškai pačiam Šv. Tėvui. Tačiau sumanymas paspausti Vatikaną tiesiogiai per popiežių nepavyko. Pijus XI lietuvių delegaciją tik palaimino, o reikalus su ja aptarė kardinolas P.Gasparri. Kaip savo prisiminimuose vėliau pri- pažino pats šios delegacijos pirmininkas, didesnių rezultatų tuomet pa- siekti nepavyko. Reflektuodamas į lietuvių siekius dėl Vilniaus, P.Gas- parri esą aiškiai ir kategoriškai pasakė, jog „Bažnyčiai rūpi ne valstybės ribos, bet žmonių sielos <...>. Tuo dėsnio vadovaudamiesi, mes tariamės su tuo, kas *de facto* tą ar kitą kraštą valdo. Kada jūs valdysite Vilnių, tarsi- mės dėl jo su jumis. Tuo tarpu dėl Vilniaus mes su jumis kalbėtis negali- me“⁴¹. Delegatų nusivylimą vizitu į Vatikaną spalvingai savo atsimini- muose aprašė tuometinis Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje Petras Kli- mas, pas kurį į pasiuntinybę Romoje delegacija trumpam buvo užsukusi grįždama iš audiencijos pas popiežių pakeliui į Kauną⁴².

Atsiliepti į Lietuvos pageidavimus Vatikanui būtų reikę nuteikti prieš save didžiausią Rytų Europos katalikišką valstybę Lenkiją su dau- giamilijonine katalikų armija. Be to, net menkiausia Vatikano parama Lietuvai automatiškai būtų suponavusi iracionalius politinius nesutari-

³⁸ Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiaus 1924 11 29 pranešimas iš Ro- mos į Kauną užsienio reikalų ministrui V.Čarnekiui, ten pat, l. 39–40; Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiaus 1924 12 06 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lie- tuvos URM, ten pat, l. 37; Lietuvos užsienio reikalų ministro V.Čarneckio 1924 12 03 šif- ruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d' Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiui, ten pat, l. 38.

³⁹ Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiaus 1924 12 06 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos URM, ten pat, l. 37.

⁴⁰ A.Gaigalaitė, min. veik., p. 153.

⁴¹ J.Staugaitis, *Mano atsiminimai*, Vilnius, 1995, p. 284–285.

⁴² P.Klimas, *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje 1919–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1991, p. 56–57.

mus su didžiosiomis Vakarų Europos valstybėmis, kurios tuomet Vilniją juridškai jau buvo pripažinusios Lenkijai⁴³. Kita vertus, Šventajam Sostui neabejotinai buvo svarbūs ir keliolika kartų mažesnės Lietuvos katalikų lūkesčiai bei simpatijos. Be to, manytume, jog Vatikano diplomatija negalėjo neatsižvelgti ir į tai, jog nuo vienokio ar kitokio jos nusistatymo bei gebėjimo veikti nemažai priklausys ir apskritai Šventojo Sosto autoritetas Europoje. Taigi išlaikyti pusiausvyrą ir kuo didžiausią objektyvų nešališkumą tarp dviejų donkichotiškai besivaidijančių katalikiškų šalių bei nesumenkinti savo tarptautinio moralinio autoriteto Vatikanui išties buvo sunku ir reikėjo kone titaniškų pastangų.

Taip susiklosčius aplinkybėms, derybos tarp Lietuvos ir Vatikano 1924 m. pabaigoje–1925 m. pradžioje vyko vangiai ir neefektyviai. Drįstume teigti, kad dėl to atsakomybė tenka abiem šalims. Tik 1925 m. sausį Lietuvos URM pareigūnai, sužinoję, kad Vatikano–Lenkijos derybos jau eina į pabaigą, pradėjo aktyviau domėtis konkordato reikalu ir atidžiau sekti Šventojo Sosto derybų su Lenkija eigą⁴⁴. Tuo pačiu metu siekdama reikalą paspartinti Lietuvos Vyriausybė sudarė delegaciją deryboms su Šventuoju Sostu. Į ją buvo įtraukti krikščionių demokratų koaliciniam blokui priklausantys Seimo nariai Kazimieras Jokantas ir dr. Petras Karvelis, taip pat URM juristas Tadas Petkevičius⁴⁵. Ir nors konkordato klausimą tuomet keliskart svarstė Vyriausybė ir net priėmė ją tenkinantį projektą⁴⁶, tačiau derybos dėl to nepaspartėjo. Reikalo neišjudino ir oficialus ELTA'os pranešimas visuomenei apie atsinaujinusias derybas su Šventuoju Sostu⁴⁷. Greičiau atvirksčiai. Atrodo, kad viešumas ir į spaudą praskverbianti informacija apie derybų eigą tam tikra prasme Vyriausybės ir jos paskirtos delegacijos veiksmus kaustė. Juolab kad tiek Seime, tiek

⁴³ Žlugus visiems Tautų Sąjungos bandymams 1920–1922 m. Vilniaus problemą išspręsti derybomis ir civilizuoto kompromiso keliu, Ambasadorių Konferencija 1923 m. kovo 15 d. nustačiusi Lenkijos rytinę sieną iš esmės tik juridškai įtvirtino *de facto* jau nusistovėjusią padėtį po L. Želigowskio žygio 1920 m. spalį į Vilnių ir Vilniaus kraštą paliko Lenkijai. Lietuva kvestionavo Ambasadorių Konferencijos teisę spręsti jos teritorines problemas ir šio sprendimo juridinės galios niekada nepripažino.

⁴⁴ URM Politikos departamento direktoriaus B.K. Balučio 1925 01 13 šifruota telegrama Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J. Macevičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 189.

⁴⁵ Lietuvos Ministrų Kabineto 1925 01 07 posėdžio protokolas, ten pat, f. 923, ap. 1, b. 421, l. 5.

⁴⁶ Šiame Vyriausybės aprobuotame projekte, kaip ir mūsų anksčiau analizuotame, neišvengta teritorinių kolizijų su Lenkija. Projekto antras straipsnis skelbė, jog turi būti sudaryta atskira Lietuvos bažnytinė provincija, vadovaujama arkivyskupo. Čia taip pat ne dviprasmiškai pareikšta, kad Lietuvos bažnytinę provinciją turi sudaryti Vilniaus, Seinų ir Žemaičių vyskupijos... (Lietuvos URM Politikos ir ekonomikos departamento direktoriaus Broniaus Kazio Balučio 1924 12 22 raštas krašto apsaugos ministrui, pulkininkui Teodorui Daukantui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 493, l. 6–14.)

⁴⁷ Derybos dėl konkordato su Vatikanu, *Rytas*, 1925 02 05, p. 1.

spaudoje dėl projektuojamo konkordato ir Vyriausybei, ir visai valdančiąjai koalicijai tikrai netrūko opozicijos, pirmiausia liaudininkų, kritikos bei piktų išpuolių⁴⁸.

Kita vertus, kaip rodo archyviniai šaltiniai, Šventojo Sosto atstovo A.Zecchini'o diplomatinė veikla Kaune tuo reikalu, deja, taip pat buvo nelabai kokia. Nors Vatikane ilgą laiką buvo tvirtinama, kad A.Zecchini turi reikiamus įgaliojimus deryboms dėl konkordato su lietuviais vesti, tačiau nei Lietuvos Vyriausybė, nei URM tokių įgaliojimų iš Šventojo Tėvo diplomato taip ir nesulaukė. Štai 1925 m. balandžio gale URM Politikos ir ekonomikos departamento direktorius Bronius Kazys Balutis dėl šio atsitikimo kolegoms rašė: „Be Gasparri notos apie sutikimą pradėti derybas, jokių pėdsakų apie Zecchini'o įgaliojimą nerandam“⁴⁹.

Tiesa, šią painią situaciją kiek praskaidrino pats Vatikano Kuriijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius monsinjoras Francesco Borgongini-Duca. Jis J.Macevičiui paaiškino, kad lietuvių diplomatija, derybas koncentruodama Kaune bei visą jų naštą perkeldama ant A.Zecchini'o pečių, elgėsi neišmintingai ir „be reikalo gaišo laiką“. Pasak Fr. Borgongini-Duca, arkivyskupas A.Zecchini „nesąs diplomatas“ ir jo uždavinys buvo tik „*sentire e refirire*“⁵⁰. Kitaip tariant, Vatikaną tik informuoti ir pranešinėti apie situaciją Kaune. Todėl sekretorius lietuvių diplomatai draugiškai patarė ilgai nesvarstant klaidą taisyti ir „tuo reikalu pradėti derybas Romoje“, be to, neslėpdamas optimizmo, dar pridūrė: „mes gi čia, Romoje, <...> esame išsipraktikavę ir į porą savaitių reikalas būt atliktas. Nes aš <...> patyręs per pasikalbėjimą jūsų nusistatymus tą pat dieną referuoju Šv. Tėvui ir sekančią dieną <...> galiu jau pasakyti, eina ar ne reikalas“⁵¹. Sekretoriaus žodžiais tariant, pasinaudojant šiuo „labai praktišku būdu“ iš esmės esą per mėnesį buvo subrandintas ir Šventojo Sosto konkordatas su Lenkija⁵². Komentuodamas monsinjoro Fr. Borgon-

⁴⁸ Konkordatas su Vatikanu, *Lietuvos žinios*, 1925 02 06, p. 1; Ką gali duoti Lietuvos konkordatas su popiežiumi? *Lietuvos žinios*, 1925 02 18, p. 1; Dėl konkordato su Vatikanu, *Lietuvos žinios*, 1925 02 20, I, 1. (Štai kaip viename straipsnyje liaudininkų leidžiamos *Lietuvos žinios* konkordato šalininkams kirto iš peties: „Mūsų klerikalai nieko nepesė Vatikano klausimu pastatys Lietuvą prieš perspektyvą sumokėti už konkordatą su Vatikanu aukščiausią kainą, kuri derybų-varžytinių laike bus jų pasiūlyta <...>. Po brangiai pirktos konkordato Lietuvos lauktų medžiagiškas skurdas <...>. Ką duotų mums konkordatas su popiežiumi, tai nuolatinį Lietuvos lenkinimo pavojų“.)

⁴⁹ Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B.K.Balučio 1925 04 29 šifruota telegrama Lietuvos pasiuntinybei Paryžiuje, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 87.

⁵⁰ Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiaus 1925 03 14 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui V.Čarneckiui, ten pat, b. 582, l. 149-150.

⁵¹ Ten pat, l. 149.

⁵² Ten pat, l. 150. (Beje, įdomu, jog lenkų episkopatas tokia derybų sparta visai nesižavėjo ir priekaištavo S.Grabskiui, kad derybos buvo labai trumpos, apie jų eigą vyskupai nebuvo informuojami, todėl ir konkordato turinys esąs tik „pusėtinas“.)

gini-Duca pasakytas mintis bei lietuvių „derybas“ su A.Zecchini' u Kaune, J.Macevičius užsienio reikalų ministrui V.Čarnekiui, regis, ne be tam tikro kartėlio rašė: „Toks tatau yra Segrenterijos nusistatymas dėl mūsų konkordato. Keista, kad pas mus Kaune buvo išpūdis, jog mes pradėjome derybas konkordato sudarymui, Roma gi tatau konsideruoja tik kaip kokį kontakto užmezgimą“⁵³.

1925 m. vasario 10 d. Vatikanas sudarė konkordatą su Lenkija. Įgalioti popiežiaus Pijaus XI ir Lenkijos Respublikos prezidento Stanisławo Wojciechowskio, dokumentus savo parašais patvirtino Vatikano Valstybės sekretorius kardinolas P.Gasparri, Lenkijos ambasadorius prie Šventojo Sosto Władysławas Skrzyński bei Lenkijos Seimo pasiuntinys, buvęs Religinų reikalų ir visuomeninio švietimo ministras profesorius Stanisławas Grabskis⁵⁴. Lenkijos ir Vatikano konkordato IX str. skelbė: „Jokia Lenkijos Respublikos dalis nebus priklausoma nuo vyskupo, kurio būstinė yra už Lenkijos valstybės sienų. Katalikų hierarchija Lenkijos Respublikoje bus sutvarkyta šitaip: <...> III. Vilniaus bažnytinė provincija: Vilniaus arkivyskupija, Lomžos ir Pinsko diecezijos. <...> Šventasis Sostas nepadarys jokio pakeitimo nurodytoje hierarchijoje ar provincijų ir diecezijų suskirstyme kitaip, kaip tiktai susitaręs su Lenkijos Vyriausybe“⁵⁵. Pažymėtina, jog šio straipsnio reikšmę tarpukario Lenkijos valstybingumui bei teritoriniam integralumui akcentuoja ir lenkų istoriografija⁵⁶. Be to, kad neliktų jokių abejonių ar vietos diplomatinėms spekuliacijoms dėl Lenkijos teritorinio vientisumo, konkordato XXVI str. buvo papildomas saugiklis. Čia pasakyta, jog „Bažnytinių provincijų ir diecezijų sienos turi atitikti Lenkijos valstybės sienas“⁵⁷.

Daug dėmesio bei įvairiausių komentarų Lietuvoje sulaukė ir kiti konkordato straipsniai, pirmiausiai XI, XII, XIX ir XXIII. Pirmieji du įpareigojo Vatikaną, parenkant arkivyskopus, vyskopus ar koadjutorius *cum iure successionis**, kandidatūras derinti su Lenkijos prezidentu, pagal pastaruosius „Dievo ir Šventosios Evangelijos akivaizdoje“ turėjo būti prisiekiamas lojalumas Lenkijos valstybei – neatlikti jokių veiksmų, kurie būtų žalingi Lenkijos valstybei ar visuomeninei tvarkai ir neleisti to daryti savo valdiniams⁵⁸. Devynioliktas straipsnis reikalavo, kad Bažnyčios hierarchai Lenkijoje, skirstydami bažnytines beneficijas ir parinkdami parapijoms kunigus ar klebonus, jų kandidatūras derintų su atitinkamu

⁵³ Ten pat, l. 149.

⁵⁴ *Konkordaty Polskie (z lat 1519–1736 i 1925)*, Wilno, 1931, p. 25.

⁵⁵ Ten pat, p. 29.

⁵⁶ Ed. J.Pałyga, min. veik., p. 104.

⁵⁷ *Konkordaty Polskie (z lat 1519–1736 i 1925)*, p. 43.

* Su įpėdinystės teise (*lot.*).

⁵⁸ Ten pat, p. 31.

Lenkijos ministru, kuris nustatytų, ar pretendento veikla nėra „priešinga valstybės saugumui“⁵⁹. Dvidešimt trečias straipsnis skelbė, jog kalbų vartojimą bažnyčiose pridėtinių pamaldų metu reglamentuoja Lenkijos Vyskupų Konferencija⁶⁰.

IV

Lenkijos ir Vatikano konkordatas Lietuvoje sukėlė daug aistrų, piktu ginčų ir dar giliau įklampino Lietuvos santykius su Šventuoju Sostu. Vaizdžiai tariant, kai kurie minėtieji Lenkijos ir Šventojo Sosto konkordato nuostatai labai suerzino Lietuvos valdžią bei visuomenę, kurios, regis, visai nebuvo pasiruošusios tokiai įvykių raidai. Vatikano adresu net oficialiame Vyriausybės dienraštyje „Lietuva“, ir įvairių partijų spaudoje pasipylė kritiniai straipsniai⁶¹. 1925 m. kovo pradžioje laikinojoje sostinėje bei kituose šalies miestuose kilo masinės piliečių manifestacijos prieš Šventojo Sosto politiką ir jo atstovą Lietuvoje arkivyskupą A.Zecchini⁶². Daugeliu atvejų tiek spaudoje, tiek mitinguose Vatikano ir jo pareigūnų atžvilgiu nestigo užgaulios ir pagiežingos retorikos⁶³.

⁵⁹ Ten pat, p. 35.

⁶⁰ Ten pat, p. 39.

⁶¹ Dar apie konkordatą, *Vilniaus aidas*, 1925 02 24, p. 1; Kokios išvados? *Rytas*, 1925 03 04, p. 1; Ryto subedievėjimas arba nepaprastas stebuklas, *Lietuvos žinios*, 1925 03 06, p. 1; Kas gi daryti? *Lietuva*, 1925 03 07, p. 1; Antausis, *Lietuvos žinios*, 1925 03 07, p. 2; Laikinojo Vilniaus Lietuvių komiteto pareiškimas konkordato klausimu, *Vilniaus aidas*, 1925 03 07, p. 1; Dėl v. liaudininkų interpeliacijos skubotumo, *Rytas*, 1925 03 12, p. 1; Lietuvos skriaudos dėl lenkų konkordato, *Lietuvis*, 1925 03 13, p. 3; Vatikanas, Vilnius, Lietuva, ten pat, p. 4; Dėl valstiečių liaudininkų politikos Vatikano atžvilgiu, *Lietuva*, 1925 03 17, p. 1; Dėl kelionės į Romą, *Rytas*, 1925 03 19, p. 1; Puola visu frontu, *Vilniaus aidas*, 1925 03 25, p. 2; Aušros Vartai ir Roma, *Lietuvis*, 1925 04 10, p. 5; T.Petraitis, Lietuvos santykiai su Popiežium, *Rytas*, 1925 04 21, p. 1; Lietuvos protestas prieš Lenkijos konkordatą, *Lietuva*, 1925 05 04, p. 1.

⁶² Tautininkų „Lietuvis“ apie 1925 m. kovo 8 d. pusiaudienį Kaune Rotušės aikštėje įvykusio protesto mitingo nuotaikas rašė, kad mitinguotojai šaukė: „Mus ištiko naujas smūgis! Vilnių – mūsų sostinę ir Vilniaus krašto gyventojus popiežius atidavė lenkams galutinai. Galutinai peržegnojo savo šventai šėtoniška ranka! <...>. Pavedė Vilniaus krašto lietuvius ir gudus lenkų inkvizicijai! <...> Zecchini laikomas čia tik šnipinėjimui! Taigi parodykime jam duris <...> Mūsų kantrybei padarytas galas, taigi dabar parodykime, kad mes mokame save gerbti, kad mes neduosime savęs mindžioti“. Panašiai mitingą atspindėjo ir liaudininkų „Lietuvos žinios“: „moterys kartu su vyrais šaukė prieš popiežių ir reikalavo pašalinti jo pasiuntinį Mgr. Zecchini“. (Mitingas dėl Lenkijos–Vatikano konkordato, *Lietuva*, 1925 03 10, p. 1; Protestai prieš Vatikaną, *Lietuvos žinios*, 1925 03 10, p. 1; Konkordato atbalsiai, *Lietuvis*, 1925 03 13, p. 6).

⁶³ Štai tautininkų leidžiamas „Lietuvis“ tomis dienomis apmaudžiai tirštino spalvas: „Jei Baltojo Sosto Galva, ranką ant krūtinės padėjęs, būtų rimtai pagalvojęs, kokią nepakeliamą skriaudą neša Lietuvai šis jo konkordatas su Lenkija, tai jo veidas būtų pasidaręs

Apgailestaujant reikia pasakyti, jog daliai antivatikaniškų manifestacijų, 1925 m. pavasarį spontaniškai ar organizuotai kilusių Lietuvoje, toną, deją, davė ir žymūs visuomenės veikėjai, šalies politikai ar net oficialūs valstybės pareigūnai. Antai 1925 m. kovo 5 d. Vyriausybės posėdyje svarstant Lietuvos santykių su Šventuoju Sostu perspektyvas bei užsienio reikalų ministro V.Čarneckio parengtos protesto notos Vatikanui projektą, prezidentas Aleksandras Stulginskis laikėsi kraštutinai priešiškos pozicijos Vatikanui, labai griežtai atsiliepė apie jo konkordatą su Lenkija ir primygtinai siūlė su Šventuoju Sostu santykius nutraukti ne tik *de facto*, bet ir *de jure*. Pasak prezidento, „Vatikanas savo laiku Lietuvos Vyriausybės ir visuomenės buvo aiškiai išpėtas apie esamą padėtį Vilniaus klausimu bei pasekmes, kurios gali kilti iš panašaus kaip dabar konkordato su Lenkija sudarymo, bet Vatikanas, nepaisydamas nei Lietuvos Vyriausybės, nei visuomenės balso, patenkindamas minėtus lenkų reikalavimus yra ižeidęs Lietuvos garbę, yra užgavęs josios interesus. Todėl Lietuvos gyviausieji interesai, Lietuvos garbė reikalauja, kad Vyriausybė su Vatikanu pasielgtų visu galimu griežtumu, duodant nors kartą Vatikanui suprasti, jog ir Lietuva į padarytas skriaudas moka atitinkamai reaguoti, moka priversti, kad reikia skaitytis su Lietuvos reikalais, **todėl Lietuvos Vyriausybė privalo nieko nelaukdama nutraukti visus diplomatinis santykius su Vatikanu**“⁶⁴.

raudonesnis net už kardinolo kepurę“. Kitame straipsnyje tautininkų žurnalas vėl atakavo Šventąjį Sostą: „Mūsų valstybės atgimimo istorijos lapai daug užfiksavo neteisėtumų iš galingųjų pusės, tačiau nė vienas jų nebuvo toks skaudus, dvasią slegiantis, kaip šis konkordatinis <...>. Kada Katalikų Bažnyčios galva prideda savo ranką prie gėdos akto, pripažindama galingojo teisę kruvinam kumščiu, o ne šventą tiesą silpnajam, tada ne tik katalikybės priešai, bet ir jos prieteliai ima manyti, kad ir po švento Petro uola gali vaisytis nuodingos piktybės“. Nuo tautininkų per daug neatsiliko ir valdančiosios partijos organas „Rytas“. Šio laikraščio kovo 4 d. numeryje rašyta: „Politišku atžvilgiu Šv. Sostas tuo konkordatu viešai pritarė aiškiam lenkų jėgos smurto aktui, išplėšusiam mums mūsų valstybės sostinę, tautos širdį Vilnių <...>. Tautišku atžvilgiu Šv. Sostas atidavė tąja sutartimi atviram ir nevaržomam lenkinimui per bažnyčią plačias lietuvių mases <...> neteisėtai lenkų okupuotame Vilniaus krašte. Konkordatas <...> tiesiog duoda lenkų valstybei į rankas ginklą prieš lietuvius kunigus“. Kiek vėliau publicistas T.Petraitis „Ryto“ puslapiuose, komentuodamas Lenkijos-Vatikano konkordato XII str., režė: „Tuo būdu konkordatas siekia pavesti arkivyskupui ir vyskupams eiti žvalgybos agentų pareigas Lietuvos ir Gudijos teritorijose“. Liaudininkų „Lietuvos žinios“ kirto ne tik Vatikanui, bet kandžiai šaipėsi ir iš valdančiosios Krikščionių demokratų partijos pastangų sureguliuoti Lietuvos ir Šventojo Sosto santykius: „Viso ko šią nepaprastą žiemą buvo galima laukti, tik ne to, kad mūsų „katalikų“ organas „Rytas“ subedievėtų. Ačiū Vatikanui! Galų gale apšvietė jis savo akluosius „inamius“. Akliems nuo gimimo dienos, patėpė jiems akis konkordatu su Lenkija. Ir stebuklas pasidarė. Praregėjo „Ryto“ kunigai, verkti, skūstis Dievui ant popiežiaus ir prieš jį burnoti [pradėjo]. <...> Mes sakėme teisybę, kad iš Romos nieko nelaukiame“.

* Išryškinta – A.K.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdžio, įvykusio 1925 03 05 Respublikos prezidento rūmuose, pirmininkaujant prezidentui A.Stulginskiui, protokolas, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1123/2, l. 9.

Savo itin griežtą, sakytumę, net radikalų nusistatymą Šventojo Sosto atžvilgiu prezidentas pagrindė net keliais, jo nuomone, akivaizdžiais ir sunkiai paneigiamais argumentais: 1) „Vatikanas, pripažindamas Vilnių Lenkijai ir palikdamas teisę lenkų episkopato konferencijai spręsti pridedamųjų pamaldų įvedimo vietos kalbos klausimą, duodamas lenkų Vidaus reikalų ministerijai teisę kištis į kunigų paskyrimus, yra padaręs Lietuvos valstybei ir Tautai skaudžiausią smūgį. Vatikanas ne tik aprobavo bjaurų lenkų sutarties sulaužymo aktą ir jų veidmainingą Želigovskiadą, bet jisai pavedė lenkų episkopatui su lenkų vidaus reikalų ministerio pagalba ir toliaus lenkinti Vilniaus srityse gyvenančius lietuvius ir baltgudžius. Tokiu būdu <...> atimta iš katalikų nelenkų prigimta teisė melstis į Dievą gimtąja kalba, katalikai nelenkai padaryti beteisiais savo gimtosios kalbos bažnyčiose vartojimo atžvilgiu“; 2) „į tokį Vatikano žygį atatinamai reaguoja visa valstybiniai nusistačiusi Lietuvos visuomenė, nežiūrėdama net partinio nusistatymo. <...> Lietuva pasiryžusi žūtbūt atgauti Vilnių ir, vesdama konsekventingą politiką, visur ir visuomet akcentuoja, jog nuo Vilniaus neatsisako ir neatsisakys, griežčiausiai elgiasi su tais, kurie daro kėsinimosi žygių Vilnių pripažinti lenkams“; 3) „Nėra pamato tikėtis, jog pasiliekant diplomatiniuose santykiuose su Vatikanu Lietuvai pavyktų sudaryti bent netolimoje ateityj tinkamą konkordatą. Šiandien susidarė Lietuvos padėtis tokia, jog net didžiausieji konkordato sudarymo šalininkai neberanda galima vesti derybų konkordatui sudaryti. Vatikanui netgi davus savo pasiteisinimus dėlei Lietuvos protesto notos, padėtis nepagerės“; 4) „Artėjant rinkimų agitacijai, valdžioj nedalyvaujančios grupės naudosis Vatikano padarytu skaudžiu Lietuvai žygiu, kad metus pozicijai apkaltinimus“ ir taip išsiūbuos valdžiai priešišką visuomenės opinią; 5) „Sunku tikėtis, jog įsisiūbavusi visuomenės opinija trumpu laiku nurimtų. Nesiskaityti su visuomenės nuomone demokratijos laiku šiandien būtų per daug drąsu“; 6) „turint omeny mūsų nuola-

* Taip teigdamas prezidentas smarkiai neklydo ir, regis, turėjo tam pamatą. LCVA įvairiuose fonduose yra išlikę nemažai ano meto Lietuvos piliečių laiškų, adresuotų tiesiogiai Respublikos prezidentui. Tai rodytų, kad A.Stulginskis buvo populiarus visuomenėje ir gan gerai žinojo jos nuotaikas bei lūkesčius. Būta atvejų, kai į prezidentą, susirūpinę krašto padėtimi, kreipdavosi ir kunigai. Štai 1925 m. rugsėjo 15 d. būdingą laišką A.Stulginskiui parašė Rusnės parapijos kunigas Gailius, kur išpėjo prezidentą apie Rusnėje ir apskritai Klaipėdos krašte kylantį lietuvių katalikų nepasitenkinimą Vyriausybės vykdoma politika, nuolaidžiovimą „vokiškiems kunigams“. Savo laiške prezidentui apie parapijiečių nuotaikas kunigas, be kita ko, rašė: „Girdėjau juos sakant „ką gelbsti už valdžią dirbti, kad valdžia mūsų po visam nepaboją“. Tūli geri lietuviai taip įsitikinę, kad rinkimuose visai nedalyvaus. O vėl kiti, kurie pirm kokio laiko dar buvo geri lietuviški patriotai, šiandien jau su „kulturbundininkais“. Tokiu būdu gal veikiai įvyks, kad Lietuvos valdžia tik vien su kulturbundininkais skaitytis turės, o iš lietuvių patriotų jokios pa-

tinį nuolaidumą Vatikanui ir pastarojo išdidų Lietuvos traktavimą“ nieko negelbėtų ir derybų tęsimas ignoruojant viešąją opinią. „<...> pasilikimas su Vatikanu diplomatiniuose santykiuose Lietuvai jokios naudos neduoda, vien ją žemina, stumia rinktis negarbingą ir nenaudingą nusileidimo kelią“⁶⁵.

Nesileisdami į smulkesnes tos dienos Vyriausybės posėdžio eigos peripetijas, nurodysime tik, jog A.Stulginskį iš esmės palaikė tik susisiekimo ministras inžinierius Balys Sližys. Tiesa, kiek koreguodamas prezidento poziciją, susisiekimo ministras diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu siūlė nutraukti ne iškart, o po to kai Lenkijos-Vatikano konkordatas bus ratifikuotas⁶⁶. Žemės ūkio ministras kunigas M.Krupavičius siūlė prezidentui bei kolegoms ministrams nesikarščiuoti, nepulti į kraštutinumus ir jokiū būdu nenutraukti diplomatinių santykių su Šventuoju Sostu. Jo įsitikinimu, diplomatinių santykių nutraukimas nieko pozityvaus Lietuvai neatneš ir Vilniaus problemos ar ten gyvenančių lietuvių padėties tikrai nepagerins. Todėl, protestuojant prieš Lenkijos-Vatikano konkordatą, esą visiškai pakanka tik „<...> faktinai nutraukti derybas“ su Šventuoju Sostu dėl konkordato sudarymo, bet „ne formaliai“⁶⁷.

Kiti Kabineto nariai taip pat nebuvo linkę radikaliai užverti visų varėtų santykiams su Vatikanu ir parėmė palyginti nuosaikią užsienio reikalų ministro V.Čarneckio poziciją⁶⁸. Vyriausybės priimtoje rezoliucijoje konstatuota: a) „Nutraukti tik faktinai diplomatinius ryšius su Vatikanu, įsakius mūsų atstovui prie Vatikano atsistatydinti, bet formaliai diplomatinių santykių nenutraukti“; b) „Nutraukti formaliai derybas su Vatikanu dėl konkordato sudarymo“ ir apie tai pažymėti protesto notoje; c) „Pareikalauti iš Vatikano, kad neatidėliojant atšauktų iš Lietuvos arkivyskupą Zecchini“; d) užsienio reikalų ministro parengtos protesto notos projektą „priimti pamatan“ ir „perredaguoti“ atsižvelgiant į posėdyje pareikštas nuomones⁶⁹. Pažymėtina, kad ši rezoliucija buvo priimta tik po Kabineto narių bei prezidento karštų debatų ir balsavimo. Pritarė 4, nepritarė – 3 Vyriausybės nariai. Prezidentas A.Stulginskis balsavime nedalyvavo ir

ramos negaus. Aš tatai pranešu nuolankiausiai Lietuvos aukštajai valdžiai, idant žinotų Kaune dalykus“ (LCVA, f. 923, ap. 1, b. 449, l. 2-3).

⁶⁵ Ten pat, l. 8-9.

⁶⁶ Ten pat, l. 9.

⁶⁷ Ten pat.

⁶⁸ Pažymėtina, kad jau tą patį vakarą V.Čarneckis išsiuntė telegramą į Romą, kur Lietuvos reikalų laikinąjį patikėtinį prie Šventojo Sosto J.Macevičių įspėjo: „Ruošiamo griežtą protestą prieš konkordatą su Lenkija“. (Užsienio reikalų ministro V.Čarneckio 1925 03 05 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 181).

⁶⁹ Ten pat, l. 8.

pasiliko prie „atskiros nuomonės“, kad su Šventuoju Sostu tikslinga visai nutraukti diplomatinis santykius.

Nors posėdis vyko prezidentūroje ir už uždarytų durų, tačiau jo metu prezidento bei ministrų išsakytos nuomonės greitai tapo žinomos žurnalistams, visiems laikinosios sostinės gyventojams ir neabejotinai veikė jų nuotaikas. Po šio posėdžio praėjus vos porai dienų, Vyriausybės oficiozas „Lietuva“ protesto mitingo Kaune išvakarėse savo skaitytojų retoriškai klausė: „Ar viskas baigsis tuo, kad pašūkausime, papyksime, pakoliosime Vatikaną, valdžia pasiūlys protestą, gal nutrauks derybas dėl konkordato ir santykius su Vatikanu <...> ir daugiau nieko?“⁷⁰ Dėl tautiečių tariamo nuolankumo oficiozas sielojosi be reikalo. Kovo 8 d. Kaune, Rotušės aikštėje, susirinkusius mitinguotojus valdžia jau vos įstengė tramdyti. Štai kaip šalyje ir laikinojoje sostinėje tuomet susidariusią padėtį apibūdino URM Politikos ir ekonomikos departamento direktorius. Telegramoje J.Macevičiui į Romą B.K. Balutis, be kita ko, rašė: „Vakar Kaune ir provincijoje įvyko didelių masių mitingų, demonstracijų dėl Vatikano pasirašyto su lenkais konkordato <...>. Kaune prisiėjo panaudoti policiją išskirstymui įniršusios minios, nusistačiusios eiti prie Zecchinio buto. Visgi maža jos dalis prasiskverbė aplinkiniais keliais apmėtė Zecchinio butą ir langus kiaušiniiais. Pasekmėje prisiėjo pastatyti Zecchinio apsaugai specialų policijos postą“⁷¹.

Mitingų bei viešųjų paskaitų metu Kaune visuomenės aistras savo kalbomis kaitino liaudininkų lyderiai – advokatas Mykolas Sleževičius ir jo kolega Zigmas Toliušis, socialdemokratai Steponas Kairys ir Liuda Purėnienė, Lietuvos universiteto dėstytojai tautininkai – teisininkas docentas Antanas Smetona ir istorijos profesorius Augustinas Voldemaras bei kiti žinomi ir įtakingi lietuvių politikai. Vieno mitingo dalyvių priimta rezoliucija beveik žodis žodin kartojo prezidento A.Stulginskio mintis: „daugiatūkstantinė katalikų žmonių minia protestuoja prieš <...> neteisingą Vatikano aktą, kuris sudarytas, išeinant iš brutalių jėgų protegavimo“⁷². Neabejotina, jog visuomenės aistras tomis dienomis kurstė ne tik pavieniai politikai ar visuomeninės organizacijos⁷³, bet ir solidžios parlamentinės partijos.

⁷⁰ Kas gi daryti? *Lietuva*, 1925 03 07, p. 1.

⁷¹ URM Politikos departamento direktoriaus B.K. Balučio 1925 03 09 šifruota telegrama Lietuvos *Chargé d’Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 169.

⁷² Protestai prieš Vatikaną, *Lietuvos žinios*, 1925 03 10, p. 1.

⁷³ Kovo 1 ir 8 dienomis griežtas protesto rezoliucijas, nukreiptas prieš Lenkijos–Vatikano konkordatą, priėmė ir paskelbė spaudoje studentai varpininkai, buvę kairiųjų partijų įtakoje. Kovo 3 d. pareiškimą tuo klausimu paskelbė Vilniaus lietuvių laikinasis komitetas. Pareiškime buvo reiškiamas nepasitenkinimas lietuvių padėtimi lenkų valdomoje Vil-

Štai iškart po liūdnei pagarsėjusio mitingo LVLS frakcija Seime premjerui Vytautui Petruiliui įteikė interpeliaciją, kurioje Vyriausybė buvo spaudžiama nutraukti diplomatinis santykius su Šventuoju Sostu. Siekiant visuomeninio rezonanso interpeliacijos tekstas paviešintas ir liaudininkų oficioze „Lietuvos žinios“. Laikraštis (tiksliau jį remianti politinė jėga), taikydamas tik į vienus vartus, citavo interpeliacijos tekstą ir klausė: „Ar randa Vyriausybė reikalingu tęsti toliau pradėtas derybas su Vatikanu dėl konkordato pasirašymo <...> Ar Vyriausybė randa tikslingu toliau turėti ryšių su arkivyskupu Zecchini <...> Ar randa Vyriausybė prasmės ir reikalo laikyti toliau Lietuvos atstovą prie Vatikano?“⁷⁴

V

Prezidento, partijų bei jų įelektrintos visuomenės spaudimas davė savo rezultatus. Vyriausybė susvyravo ir netrukus, nors ir dvejojama bei desperuodama⁷⁵, pasuko įkandin radikalų. 1925 m. balandžio 3 d., po

nijoje, susirūpinimas, kad konkordatas situaciją dar labiau pablogins, ir viltis, jog Šv. Tėvas, atsižvelgdamas į lietuvių katalikų vargus Vilniuje, konkordato neratifikuos. Prieš konkordatą protestavo ir Vilnijos baltarusių organizacijos.

⁷⁴ Valstiečių liaudininkų skubota interpeliacija ministeriui pirmininkui, *Lietuvos žinios*, 1925 03 10, p. 1. (Pažymėtina, jog šis liaudininkų žingsnis neliko be atsako. Krikščionių demokratų „Rytas“ atkirtį politiniams oponentams davė nedelsiant. Jau kovo 12 d. laikraštis straipsnelyje „Dėl v. liaudininkų interpeliacijos skubotumo“ išdidžiai gyrėsi: „Formaliai imant, valstiečių liaudininkų interpeliacijos skubotumas jau yra pavėluotas dėl to, kad visa, kuo v. liaud. pradėjo rūpintis, jau seniai yra įvykdyta <...>. Yra padaryta net daugiau. Vyriausybė yra pasiuntusi griežtą notą, kurioje pareiškia, kad sudarytą Vatikano su Lenkija konkordatą nelaiko tarptautinio akto dokumentu“.)

⁷⁵ Kad Vyriausybė dvejojo ir vengė radikaliai bloginti diplomatinis santykius su Šventuoju Sostu, rodo archyviniai šaltiniai. Kovo 9 d. V.Čarneckis Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui Vatikane išsiuntė protesto notą bei telegramą. Joje, be kita ko, J.Macevičiui nurodyta: „Praneškite Vatikanui, kad susidariusiomis aplinkybėmis Jūs esate priverstas paduoti savo Vyriausybei prašymą del atsistatydinimo ir lauksite atsakymo <...>. Pareikškite Vatikane, kad tolimesnis Zecchini, kaip Lietuvos bažnytiniam reikalams delegatas, labai erzina visuomenę ir stato Vyriausybę sunkion padėtin <...>. Duokit aiškiai suprast, kad jo pakeitimas būtų labai pageidaujamas“. Tačiau praslinkus vos parai užsienio reikalų ministras savo nuomonę staiga pakeitė ir kitoje telegramoje J.Macevičiui jau nurodė: „Susilaikykite su jos [protesto notos. – A.K.] įteikimu, ligi gausite tam instrukcijų“. Dar po dienos ministras atstovui Vatikane jau rašė, kad jam į pagalbą siunčiamas URM bendradarbis, eksministras dr. Juozas Purickis, ir nurodė: „Atvykus Purickiui ir pasitarus gal rasite reikalingu pakeisti Jums pasiūstą protesto notą“. Kodėl Vyriausybė ir užsienio reikalų ministras taip kaitaliojo sprendimus ir desperavo, parodo tolesnis V.Čarneckio susirašinėjimas su atstovybe Vatikane. Štai kovo 23 d. telegramoje J.Macevičiui V.Čarneckis atvirai prisipažino, kad sprendimus priiminėja labiau veikiamas vidaus politinio spaudimo, o ne atsižvelgdamas į tarptautines realijas ar diplomatinę praktiką. Telegramoje rašoma: „Spaudai paskelbus Purickio kelionę, manytumėm, reik paskubinti akci-

tam tikrų peripetijų ir nesusipratimų⁷⁶, oficialią protesto notą Šventajam Sostui įteikė J.Macevičius ir specialiai tuo reikalu į Romą nuvykęs URM pareigūnas dr. Juozas Purickis⁷⁷. Užsienio reikalų ministro V.Čarnecko

ją <...> Tuojaus įteikti protestą“. Kadangi tuo metu protesto nota dar nebuvo įteikta – P.Gasparri buvo išvykęs iš Vatikano, – J.Macevičius ministrui nuo vidaus politinio spaudimo siūlė suktis meluojant: „Vidaus politikos reikalu <...> galima paskelbti, kad griežtas protestas Vatikanui pareikštas“. Tačiau V.Čarneckiui šis kelias, regis, nebuvo prie širdies ir jis balandžio 1 d. vėl atakavo J.Macevičių ir J.Purickį: „Ar įteikta protesto nota, kas toliau daroma ir kokia padėtis?“ (V.Čarnecko 1925 03 09 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d’Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 168–169; V.Čarnecko 1925 03 11 šifruota telegrama iš Kauno į Romą J.Macevičiui, ten pat, l. 167; V.Čarnecko 1925 03 13 šifruota telegrama iš Kauno į Romą J.Macevičiui, ten pat, l. 154; V.Čarnecko 1925 03 23 šifruota telegrama iš Kauno į Romą J.Macevičiui, ten pat, l. 144; J.Macevičiaus 1925 03 25 šifruota telegrama iš Romos į Kauną V.Čarneckiui, ten pat, b. 573, l. 291; V.Čarnecko 1925 04 01 šifruota telegrama iš Kauno į Romą J.Macevičiui, ten pat, b. 582, l. 140.]

⁷⁶ Šventojo Sosto diplomatija šiuo požiūriu buvo brandesnė – puikiai suvokiant, kad nesutarimų eskalavimas perspektyvos neturi, nebuvo suinteresuota grimzti gilyn į konfliktą su Lietuva, todėl diplomatiškai išsisukinėta ir kurį laiką paprasčiausiai vengta priimti gana provokuojančio turinio lietuvių protesto notą. Tačiau J.Purickiui ši dokumentą paviešinus italų spaudoje, Vatikanas jau nebeturėjo kur trauktis. P.Gasparri priimdamas notą tik pareiškė: „Ne aš turėčiau Jums pamokas duoti, bet Jūs esat jauni ir neprityrę diplomatai“. Plačiau apie tai žr. A.Gaigalaitė, Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo, *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas: Šviesa, 1999, p. 64–65. Antra vertus, Vatikano diplomatija nesibaimino iniciatyvų ieškoti išeities iš aklavietės ir po to, kai Lietuva Vatikanui vis dėlto prisispyrusi įteikė protesto notą ir netgi faktiškai nutraukė diplomatinius santykius. Tokią iniciatyvą liudija ir 1925 m. birželio 5 d. Fr. Borgongini’o laiškas kunigui J.Narjauskui, kuriame, be kita ko, kalbėta ir apie Pijaus XI pasiryžimą išreikšti „mieliems vaikams lietuviams savo tėviškąjį palankumą“ (LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 40).

⁷⁷ Dr. J.Purickis iš Kauno į Romą buvo pasiūstas kovo 12 d. Jo pasiuntimą, regis, galima traktuoti kaip vidaus politinės kovos Vyriausybėje ir nesutarimų su prezidentu išdavą bei tam tikrą URM improvizaciją ar netgi desperaciją. Viena vertus, J.Purickis turėjo išsiaiškinti situaciją vietoje ir veikti atsižvelgdamas į jos raidą bei rezultatus. Tai rodo, kad URM lyg ir nepasitikėjo J.Macevičiaus profesiniais gebėjimais arba savo galimybėmis tiksliai veikti ir kontroliuoti situaciją per atstumą. Antra vertus, J.Purickis buvo pasiūstas su labai plačiais įgaliojimais. Užsienio reikalų ministro specialiojoje instrukcijoje J.Purickiui nurodoma: „Įteikti kardinolui Gasparri raštu griežtą protestą dėl Vatikano konkordato su Lenkija <...> Pareikšti šiuos Lietuvos Vyriausybės reikalavimus: a) Lietuvos revendikuojamoji teritorija turi būti valdoma Vatikano betarpiškai; b) Arki vyskupai ir vyskupai skiriami Šv. Sosto be atsiklausimo lenkų valdžios; c) žemesnioji dvasiškija skiriama vyskupų nepriklausomai nuo lenkų valdžios; d) kalbų vartojimas pridedamosiose pamaldose nustatomas vietos vyskupui susitarus su Šv. Sostu <...>. Esant šiems reikalavimams Vatikanui nepriimtiniems, pareikšti Lietuvos Vyriausybės nusistatymą sustabdyti derybas dėl konkordato <...> ir pareikšti, kad ji skaito Vatikano konkordatą su Lenkija neegzistuojančiu“. (Užsienio reikalų ministro V.Čarnecko 1925 03 12 instrukcija J.Purickiui ir Lietuvos *Chargé d’Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 156).

Ši V.Čarnecko instrukcija dr. J.Purickiui dar kartą prikišamai rodo, kad trečiojo dešimtmečio viduryje Lietuva vykdė labiau deklaratyvią nei realią užsienio politiką, kuri

redaguotoje (vėliau, jau Romoje, šį dokumentą J.Purickis taisė: perredagavo, švelnino, pildė naujais argumentais)⁷⁸ notoje, be kita ko, sakoma: „Su gilaus liūdesio jausmu, galinčiu mesti šešėlį ant šviesaus pasitikėjimo Šventojo Sosto bešališkumu, kuri lietuvių tauta turėjo, [tenka konstatuoti, kad] Šventasis Sostas yra suteikęs juridiską sankciją ir moralinį pašventinimą tai dalykų padėčiai, kuri nepriimtina Lietuvai ir kuri yra rezultatas smurto, panaikinusio tarptautines sutartis ir pasižadėjimus, pačios Lenkijos pasirašytus. <...> Lietuvos Vyriausybė tuo būdu jaučiasi priversta, su labai dideliu pasigailėjimu, pareikšti Jūsų Eminencijai savo energiškesnius protestus prieš panašų sutvarkymą Katalikų Bažnyčios padėties Vilniuje, Lietuvos sostinėje, taip pat ir to paties vardo provincijoje, Lenkijos okupuotoje priešingai teisėtumui“⁷⁹.

Suprantama, jog demonstrantų išpuolis prieš Vatikano pasiuntinybę ir jos vadovą Kaune bei gana griežta Lietuvos protesto nota nebuvo malonūs Šventajam Sostui ir sukėlė jo pareigūnų nusivylimą ar netgi demonstratyvų nepasitenkinimą⁸⁰. Juolab kad pastarajame dokumente bu-

tuomet, deja, jau darėsi „tradicinė“. Ginčydama Lenkijos suverenitetą Vilniuje bei kovodama dėl šios teritorijos susigrąžinimo, Lietuvos Vyriausybė dažnai visiškai neracionaliai komplikavo savo santykius su reikšmingiausiomis to meto tarptautinėmis institucijomis bei trečiosiomis valstybėmis. Kaip kitaip būtų galima vertinti V.Čarneckio instrukcijoje ryškėjantį norą diktuoti Lenkijos-Vatikano konkordato turinį arba pareiškimą, jog Lietuva nepripažįsta šio konkordato? Kokias tarptautines juridines pasekmes galėjo suponuoti toks „nepripažinimas“ arba kokią politinę naudą duoti Lietuvai? Pastaroji Lietuvos užsienio reikalų ministro instrukcija tampa dar labiau nesuprantama žinant, jog jis negalėjo būti nesupažinęs su 1925 m. kovo 2 d. J.Macevičiaus telegramos turiniu. Po pokalbių su įtakingiausiais Šventojo Sosto pareigūnais apie Lenkijos-Vatikano konkordato turinį J.Macevičius į Kauną rašė: „Pataisymas nėra galimas, nes Vatikanas <...> išsiderėjęs maksimumą mūsų interesų apsaugojimo, kokį tik galėjo lenkai priimti, gi ratifikacija Vatikanui tai tik formalumas, tad iš čia mainymo galimybių nenumatoma <...> tad mūsų toj kryptyje pastangos turės likti be vaisių“ (Lietuvos *Chargé d’Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiaus 1925 03 02 šifruota telegrama iš Romos į Kauną, URM Politikos departamentui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 183–184). Ši telegrama ir V.Čarneckio instrukcija rodo, jog Lietuvos užsienio reikalų ministras iš anksto žinojo (ar bent jau privalėjo žinoti), kad pasirinkta diplomatinė taktika teigiamų rezultatų neduos. O tai jau reikštų, jog Kaunas sąmoningai pasirinko konfrontacijos bei diplomatinių santykių destrukcijos su Vatikanu kelią. Tačiau tokiu atveju vėlgi kyla klausimas, o ką pozityvaus – žinoma, atmetus demonstratyviai teisuolišką pozą – diplomatinių santykių sugadinimas arba nutraukimas su Šventuoju Sostu Lietuvai galėjo atnešti? Galbūt tik tai, jog taip buvo sukurta iracionali padėtis, iš kurios anksčiau ar vėliau kažkam turėjo tekti „malonumas“ kapstyti?

⁷⁸ A.Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940*, Vilnius: Mintis, 1970, p. 158.

⁷⁹ Užsienio reikalų ministro V.Čarneckio suredaguotos protesto notos Vatikano Valstybės sekretoriui, kardinolui P.Gasparri’ui dėl konkordato su Lenkija projektas (dokumentas be datos, tačiau sprendžiant pagal turinį parengtas 1925 m. kovo 5–11 dienomis), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 175–176.

⁸⁰ Kovo 8 d. įvykiai Kaune aidu atsimušė Romoje. Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis prie Šventojo Sosto atsidūrė gana keblioje situacijoje. Vatikano diplomatinę reakciją

vo teiginių, implikuojančių derybų dėl konkordato sustabdymą bei A.Zecchini išsiuntimą iš Lietuvos⁸¹. Be to, jau kitą dieną po notos įteikimo, balandžio 4 d., J.Macevičius, pasitaręs su P.Klimu, dar kartą apsilankė Vatikano Valstybės sekretoriате. Šio savo vizito tikslą pranešime ministrui V.Čarneckiui apibrėžė taip: „Verbaline nota pranešiau *Segreterijai de Stato*, jogei kuriam laikui išvykstu iš Romos, o grįžęs pranešiu“⁸². Anot J.Macevičiaus, tokios priemonės buvo nutarta griebtis todėl, kad būtų „užkirstas Vatikanui kelias, jei jis pirmas sumanytų nutraukti su mumis

J.Macevičius aprašė taip: „Vėl buvau į Vatikaną nuėjęs <...> išėjo kažkoks kunigėlis ir be galo atsiprašinėdamas Borgonginio vardu pranešė, jog šis yra labai užimtas <...>. Paklausiau, ar yra liuosas mons. Pizzardo (arkivyskupas Guiseppe Pizzardo – P.Gasparri'o padėjėjas. – A.K.) <...> išėjo jo sekretorius ir atsiprašinėdamas kuo mandagiausiu būdu prašė užteiti kitą kurią dieną <...>. Išėjęs iš Vatikano krapščiau pakaušį ieškodamas ir neradamas priežasties ir ją radau tik parėjęs namo, kur radau p. Klimo žinutę apie jo gautą telegramą apie įvykusį Kaune bombardavimą Zecchinio buto supuvusiais kiaušiniiais“. Po poros dienų su J.Macevičiumi vis dėlto sutiko pasikalbėti P.Gasparri. Jis lietuvių diplomatui pareiškė, kad prieš jį asmeniškai Šventasis Sostas nieko neturi, tačiau „po įvykusių Kaune prieš mons. Zecchini agresingų demonstracijų“ Lietuvos Vyriausybė privalo atsiprašyti Vatikano. O kol tai įvyks, J.Macevičiaus darbas Vatikane „yra suspenduotas“. P.Gasparri'o nusistatymo šiuo klausimu nepakeitė ir J.Macevičiaus įtikinėjimai, kad Lietuvos valdžia dėjo visas pastangas apsaugoti A.Zecchini'o garbę bei saugumą Kaune ir jau atsiprašė jį dėl minimo incidento. Vatikano Valstybės sekretorius atkirto, jog apie tai jam ir jo kolegoms Romoje nieko neteko girdėti. Taip pakrypus įvykiams V.Čarneckis J.Macevičiui buvo priverstas pasiųsti tokio turinio telegramą: „Vyriausybė tuojau po įvykių buvo pareiškusi apgailestavimą <...>. Jei randate reikalinga, pakartokite tai Vatikanė“. J.Macevičiui, regis, kito pasirinkimo ir nebuvo.

Nestiprino Vatikano simpatijų Lietuvos valdžiai ir balandžio 3 d. notos turinys. J.Macevičius netruko išsiaiškinti, kad Pijus XI lietuvių notą perskaitė su širdgėla. Negana to, balandžio 30 d. Vatikanas Lietuvai notą gražino pareiškdamas, jog „Šv. Sostas nepriima tokioje formoje suredaguotų notų“. Po šio įvykio Kaunui iš esmės beliko dvi išeitys: diplomatinis atsitraukimas – notos perredagavimas pagal Vatikano diplomatų pageidavimus arba nusišalinimas nuo problemos sprendimo, t.y. diplomatinį santykių nutraukimas. Deja, ir vieno, ir kito kelio pasirinkimas iš esmės galėjo paliudyti tik viena: lietuvių diplomatijos nepajėgumą susidoroti su iškylančiomis problemomis... (Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiaus 1925 03 14 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V.Čarneckiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 151–152; Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiaus 1925 03 15 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V.Čarneckiui, ten pat, l. 153; užsienio reikalų ministro V.Čarneckio 1925 03 17 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiui, ten pat, l. 148; Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiaus 1925 05 04 šifruotos telegramos iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V.Čarneckiui, ten pat, b. 582, l. 80; 84).

⁸¹ Užsienio reikalų ministro V.Čarneckio suredaguotos protesto notos Vatikano valstybės sekretoriui kardinolui P.Gasparri'ui dėl konkordato su Lenkija projektas (dokumentas be datos, tačiau sprendžiant pagal turinį parengtas 1925 m. kovo 5–11 dienomis), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 176.

⁸² Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane J.Macevičiaus 1925 04 22 pranešimas užsienio reikalų ministrui V.Čarneckiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 88.

santykius“⁸³. Pažymėtina, kad šį žingsnį Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis Vatikane žengė savo iniciatyva, regis, net nepasitaręs su Kaunu. Būdinga, jog tariamo išvykimo iš Romos priešasčių Vatikano pareigūnams J.Macevičius nenurodė. Taip buvo palikta šiokia tokia erdvė tolesniems diplomatiniais manevrams. Tačiau, būdama visiškoje vidaus politinės konjunktūros nelaisvėje, Lietuvos Vyriausybė šia diplomatine erdve nepasinaudojo.

1925 m. gegužės pirmomis dienomis Lietuvos Vyriausybė neapibrėžtam laikui iš Vatikano atšaukė savo reikalų laikinąjį patikėtinį. Faktinis diplomatinis santykių su Šventuoju Sostu nutraukimas buvo suorganizuotas taip, jog formaliai atrodytų, kad pats J.Macevičius dėl notos gražinimo jaučiasi labai įžeistas ir nebenori ilgiau reziduoti Vatikane, o Lietuvos Vyriausybė tik atsižvelgia į šią savo pasiuntinio užgaidą. Gegužės 6 d. J.Macevičius popiežiaus Kurijai įteikė verbalinę notą*, kurioje buvo pareikšta, kad „susidariusiomis aplinkybėmis Lietuvos prie Šv. Sosto atstovavimas, mano įsitikinimu, nėra galimas, todėl <...> atsistatydinu“⁸⁴. Ši verbalinė nota, J.Macevičiaus žodžiais tariant, buvo „mūsų su p. Klimu sukombinuota“ siekiant atskirti Vatikanui už „nesmagų gražinimą“ ir kad „paskutinis žodis liktų mums“. Taigi greta racionalaus valstybės interesų gynimo motyvo lietuvių diplomatai šiuo atveju parodė tam tikros bravūros. Kiek vėliau Kurijai buvo paliktas ir oficialus dokumentas, patvirtinantis J.Macevičiaus verbalinę notą. Dokumente, adresuotame P.Gasparri’ui, pasakyta: „Turiu garbės pranešti Jūsų Eminencijai, kad susidariusi pasekmėje atsiradusių dėl sudaryto su lenkais konkordato sunkenybių santykiuose tarp Šv. Sosto ir Lietuvos situacija, darydama, mano įsitikinimu, negalimus tolimesnius draugingus santykius atmosferoje, deja, netekusioje nuoširdumo, taip reikalingo sėkmingam diplomatinio atstovo darbui, paragino mane įteikti savo Vyriausybei atsistatydinimą. Vyriausybė, iš savo pusės, dabar man pranešė mano atšaukimą iš Lietuvos Charge d’affaires prie Šv. Sosto pareigų, pavesdama notifikuoti tai Šventam Sostui“⁸⁵.

Iš esmės tai reiškė, jog Lietuva išaldo savo diplomatinis santykius su Šventuoju Sostu. Taip pakrypus reikalams, didesnės erdvės diplomatiniais manevrams jau nebeturėjo ir Vatikanas. Juoba kad Lietuvos val-

⁸³ Ten pat.

* Verbalinė nota nuo paprastos notos skiriasi tuo, kad ji nepasirašoma. Diplomatinėje praktikoje ji laikoma paprastai ne tokia reikšminga.

⁸⁴ Lietuvos *Chargé d’Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiaus 1925 05 06 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui V.Čarnekiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 573, l. 254.

⁸⁵ 1925 05 12 Lietuvos Vyriausybės nota Vatikanui dėl J.Macevičiaus atšaukimo iš *Chargé d’Affaires a.i.* pareigų prie Šventojo Sosto, ten pat, b. 572, l. 70.

džia ėmėsi žygių ne tik Romoje, bet ir Kaune. Atsižvelgdama į visuomenės nuotaikas, ji ėmė siaurinti Vatikano pasiuntinio veiklos lauką Lietuvoje. 1925 m. balandžio pirmojoje pusėje buvo atšauktas iš anksto planuotas arkivyskupo A.Zecchini'o vizitas į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą⁸⁶. Tokiomis aplinkybėmis Šventojo Sosto pasiuntinys arkivyskupas A.Zecchini 1925 m. vėlyvą pavasarį taip pat paliko Kauną ir išikūrė Rygoje, o vėliau – Taline*. Tų pačių metų liepą lietuvių laikinąją sostinę buvo priverstas palikti ir A.Zecchini'o sekretorius Luigi Faidutti⁸⁷. Taip per patį 1925 m. vidurvasarį Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatinis santykius persmelkė viduržiemio šaltis. Kontaktai tarp šalių dabar buvo palaikomi tik per Lietuvos nepaprastąjį pasiuntinį ir įgaliotąjį ministrą prie Kvirinalo (Italijos vyriausybė), vėsų kataliką, kai kurių nuomone, netgi laisvamanį – Petrą Klimą.

Lietuvos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu susikomplicavo būtent tuo metu, kai prie valdžios vairo stovėjo krikščionys demokratai – partija, kurios parama ir ištikimybė Lietuvos Katalikų Bažnyčiai neabejotina. Kaip rodo gausūs archyviniai šaltiniai, to meto spauda, memuaristika bei istoriografija, tokį valdžios partijos nusistatymą lėmė daug motyvų, kurių svarbiausi, manyčiau, buvo trys: 1) negebėjimas tinkamai skirti pasaulietinės užsienio politikos ir jos problemų bei tarptautinės teisės normų ir tradicijų nuo šalies vidaus reikalų tvarkymo; 2) totalus opozicijos puolimas ir dažnai iš piršto laužti jos kaltinimai Vyriausybei, kad ji tariamai pataikauja Vatikanui ir taip esą išduoda nacionalinius interesus; 3) artėjantys parlamento rinkimai ir su tuo susijęs valdžios pataikavimas ar netgi baimė ignoruoti populistines elektorato nuotaikas ir aistras.

Žvelgiant retrospektyviai, istoriškai, matyti, kad toks Lietuvos Vyriausybės žingsnis iš esmės buvo klaidingas. Drįsčiau tvirtinti, kad tuometinė Lietuvos Vyriausybės pozicija buvo iracionali keliais aspektais. Lietuvos valdžia iš Šventojo Sosto reikalavo neįmanomų dalykų. Viena vertus, akivaizdu, kad Lenkijos ir Vatikano konkordatas buvo skirtas ne Lenkijos rytinių sienų nustatymui ar jos teritorinei jurisdikcijai įtvirtinti, bet tik reglamentuoti Katalikų Bažnyčios padėčiai šioje šalyje. Antra, Vilniaus arkivyskupiją priskirdamas Lenkijos bažnytinei provincijai, Šventasis Sostas tik atsižvelgė į jau *de facto* bei *de jure* nusistovėjusią padėtį. Trečia, turint galvoje 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių Konferencijos sprendimą dėl Lenkijos rytinės sienos, akivaizdu, kad ne Vatikano veiks-

⁸⁶ A.Gaigalaitė, min. veik., p. 157.

* Įsikurti šiose sostinėse A.Zecchini'ui nebuvo sunku, nes jis buvo kartu akredituotas ir Latvijai bei Estijai.

⁸⁷ 1925 06 22 Lietuvos Vyriausybės nota Šventajam Sostui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 44; B.K.Balučio 1925 07 11 laiškas į Romą P.Klimui, ten pat, l. 34–35.

mai suponavo juridinę Vilniaus priklausomybę Lenkijai ir jau jokia būdu ne nuo Vatikano nusistatymo priklausė tos sudėtingos tarptautinės problemos išnarpliojimas. Ketvirta, rengdamas ir pasirašydamas konkordatą su Lenkija Vatikanas pagal galimybes atsižvelgė į lietuvių politines aspiracijas. Nors Varšuva priešinosi, Šventasis Sostas Vilniaus vyskupiją pakėlė iki arkivyskupijos ir taip iš esmės užtikrino lietuvių revendikuojamų teritorijų tiesioginį pavaldumą Romos Kurijai. Kaip Lietuvos atstovui pabrėžė pats Fr. Borgongini, „tarp Vilniaus arkivyskupo ir Šv. Sosto nėra jokio prelado Lenkijoje tarpininkavimo <...> ir Vilniaus arkivyskupas priklauso tiesiogiai ir išimtinai Šv. Sostui, ir daugiausia, kas gali [būti], tai Vilniaus arkivyskupas gali su pavaldiniais vyskupais blogai sugyventi“⁸⁸.

Tačiau Kaunas nebuvo linkęs pozityviai vertinti šių Vatikano pastangų ir 1925 m. pavasarį mieliau pasirinko atviros diplomatinės konfrontacijos kelią. Kas iš to daugiau pešė, paaiškėjo netrukus. Apie susikomplicavusius Lietuvos santykius su Šventuoju Sostu tuomet plačiai rašė italų, prancūzų, lenkų bei kitų šalių spauda. Daugeliu atvejų straipsnių turinys nebuvo palankus Lietuvai. Jau gegužės 18 d. italų jėzuitų leidžiamas laikraštis „Civiltà cattolica“ išspausdino rašinį, kuriame „lietuvių separatizmas“ – ginčas su Vatikanu aiškintas „labai didele bolševikinės Rusijos įtaka“ Lietuvos užsienio politikai⁸⁹. Štai Lietuvos pasiuntinybės prie Kvirinalo sekretorius Staneika Užsienio reikalų ministerijai jau gegužės viduryje skundėsi, kad Vatikanas spaudoje skleidžia žinias, neva Lietuvos Vyriausybė J.Macevičių atšaukė „tik Švento Sosto patenkinimui“⁹⁰. Diplomatas savo valdžiai nedviprasmiškai nurodė, jog dėl tokių informacijų platinimo „kyla žalingų Lietuvai nesusipratimų“ tarptautinėje arenoje. Kitaip tariant, į akis lietuviams pažvelgė Momas. Reaguodamas į šį žvilgsnį, vos po poros dienų Užsienio reikalų ministeriją ryžtingai atakavo jau pats P.Klimas: „Praneškite <...>, ar dar palaikote protestą prieš Vatikaną <...>, kokie tuo tarpu santykiai. Be tikslų davinių negalėsiu atremti Vatikano ir Lenkų akcijos spaudoj“⁹¹.

Taigi lietuvių diplomatija bei valdžia labai greitai pajuto konfrontacijos su Šventuoju Sostu skonį. Paaiškėjo, jog Lietuvos ir Vatikano galimybės propagandiniame-informaciniame fronte nelygios, o tarptautinės

⁸⁸ Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto J.Macevičiaus 1925 03 14 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui V.Čarnekiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 150.

⁸⁹ Lietuvos pasiuntinybės Italijoje sekretoriaus Staneikos 1925 05 19 šifruota telegrama iš Romos į Kauną Lietuvos URM, ten pat, b. 582, l. 63.

⁹⁰ Lietuvos pasiuntinybės Italijoje sekretoriaus Staneikos 1925 05 20 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 573, l. 232.

⁹¹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje P.Klimo šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, b. 582, l. 51.

opinijos simpatijos taip pat, toli gražu, ne toje apkasų pusėje, kaip norėtųsi. Todėl jau gegužės paskutinėmis dienomis V.Čarneckis buvo priverstas P.Klimui konstatuoti, kad nors Lietuva ir toliau protestuoja prieš Šventojo Sosto konkordatą su Lenkija ir dėl to protesto kol kas naujo pasiuntinio Vatikanui neskirs ir faktiškai nutrūkusių diplomatinių santykių neatkurs, tačiau „tolimesnis incidento išplėtimas nėra pageidaujamas“⁹². Tai buvo pirmas ženklas, rodęs, jog Kaunas pagaliau pradeda suprasti, kad šis takas veda į niekur. Netrukus pasirodė ir antras: birželio pirmomis dienomis V.Čarneckis iš esmės jau buvo pasišovęs atnaujinti dialogą su Šventuoju Sostu ir prašė P.Klimą patarimo, ar tikslinga į Vatikaną siųsti Lietuvos vyskupų delegatą⁹³.

Čia, regis, atidesnis skaitytojas galėtų suklusti, stabtelėti ir natūraliai nustebęs paklausti: kas gi atsitiko, ką Lietuva laimėjo? Kodėl vos prieš porą savačių Kaunas, dar ryžtingai stūmęs konfrontacijos garvežį, dabar staiga suskato jį stabdyti, nors Lenkijos ir Vatikano konkordato turinys nepasikeitė nė per plauką? Žinoma, tikslų atsakymą į šį retorinį klausimą tikriausiai įstengtų duoti tik patys šio politinio proceso dalyviai ar jų memuarai. Hipotetinį atsakymą išivaizduojamam skaitytojui drįstume pasiūlyti ir mes: galbūt lietuvių diplomatai nevengė klaidų tik todėl, kad paskui iš jų mielai pasimokytų...*

Kita vertus, ar ne šios diplomatinės taktikos logiškas rezultatas buvo ir tai, jog 1925 m. rugpjūčio 8 d. Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis-Matulevičius buvo priverstas atsisakyti pareigų, palikti savo vyskupiją ir išvykti į Romą? O gal po to pagerėjo Vilnijos lietuvių religinis gyvenimas ar Lietuvos valdžia įgijo daugiau galimybių kuruoti savo tautiečių konfesinius reikalus krašte? Regis, atvirksčiai. Tačiau tai galbūt liudija, kaip tuomet dar jauna Lietuvos Respublika, dalis nepatyrusių, bet ambicingų jos politikų bei diplomatų lėtai ir nelengvai kopė į didžiosios politikos bei europinės diplomatijos everestus: kartais klaidžiodami ir klupdami arba iš plataus vieškelio išsukdami į vingiuotą, akmeningą takelį ar sliedžią šalikelę...

⁹² Užsienio reikalų ministro V.Čarneckio 1925 05 30 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos pasiuntiniui Italijoje P.Klimui, ten pat, l. 48.

⁹³ Lietuvos pasiuntinio Italijoje P.Klimo 1925 06 05 šifruota telegrama iš Romos į Kauną, URM, ten pat, b. 573, l. 215.

* Tiesa, reikia pasakyti, jog, kaip ir dera stropiems mokiniam, mokymasis vyko individualiai. Įsiminti tarptautines pamokas vieniems sekėsi greičiau, kitiems – lėčiau. Štai atsiliepdamas į minėtąją V.Čarneckio intenciją užmegzti dialogą su popiežiumi, P.Klimas ministrui skubiai paaikšino, kad „Vyskupų delegato pasiuntimas padarytų afrontą vyriausybei ir paralyžiuotų jos protestą“.

VI

Normalizuoti santykius su Šventuoju Sostu 1925 m. pabaigoje ėmėsi tik naujoji dr. Leono Bistro Vyriausybė ir pirmiausia jos užsienio reikalų ministras kunigas, filosofijos mokslų daktaras Mečislovas Reinys. Kad M.Reiniui teko sunki užduotis Lietuvos diplomatijai vadovauti itin sudėtingomis tarptautinėmis aplinkybėmis – šaliai atsidūrus beveik visiškoje tarptautinėje izoliacijoje – pripažino net jo politinis oponentas, tautininkų veikėjas prelatas Vladas Mironas. 1925 m. spalio pradžioje Lietuvos tautininkų sąjungos oficioze V.Mironas taikliai ir, regis, sąžiningai rašė: „Mums, kunigams, žinomas kun. prof. Reinys: jis geras profesorius, aukštos doros žmogus, stataus būdo ir tvirtos valios, drąsus žmogus <...>. Jis paėmė ministeriją ypatingai sunkiu Lietuvos politikai laikų. Politinių draugų mažą: jų veik nėra. Net su Roma mūsų gudrieji politikai pasistengė santykius nutraukti“⁹⁴. Panašiai M.Reinio asmenį bei jam tekusius uždavinius vertino ir kiti žymūs lietuvių politikai bei užsienio diplomatai⁹⁵.

M.Reinys iškilusias problemas tvarkė palyginti sparčiai ir sėkmingai. Jau 1925 m. lapkričio pradžioje Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliojotuoju ministru prie Kvirinalo buvo paskirtas užsienio reikalų ministro posto netekęs V.Čarneckis. Tikėtina, jog šis paskyrimas buvo ne atsitiktinis, bet gana gerai apskaičiuotas diplomatinis žingsnis. Viena vertus, turint galvoje, jog tuomet Lietuva savo atstovo prie Šventojo Sosto oficialiai nebeturėjo, buvo akivaizdu, kad diplomatinių santykių su Vatikanu atkūrimo našta pirmiausia guls ant pasiuntinio pečių. Antra, nepaisant visos P.Klimo kurtuazijos, iškalbos bei įgimto entuziazmo, jo kandidatūra šiam subtiliam reikalui vis dėlto ne itin tiko, nes P.Klimas labiau garsėjo ne kaip katalikas, bet kaip energingas pasaulietis. Trečia, V.Čarneckis buvo ne tik pavyzdingesnis katalikas, bet, regis, iš esmės geriausiai žinojo visas Lietuvos–Vatikano problemiškus santykių peripetijas ir niekada nebuvo diplomatinių santykių su Vatikanu destrukcijos iniciatorius. Greičiau atvirkščiai. Taigi URM ir naujasis jos vadovas atsižvelgė į aplinkybę, kuri *a priori* galėjo būti žinoma ir Vatikanui bei – teigiamai ar neigiamai – turėjo atliepti Lietuvos nacionalinius interesus.

Naujojo užsienio reikalų ministro pertvarkymai diplomatinėje tarnyboje pasiteisino. Vos atvykęs į Romą V.Čarneckis nedelsdamas kibo į darbą: rūpinosi ne tik Lietuvos–Italijos reikalais, bet ir santykių su Vatikanu harmonizavimu. Pirmiausia pasiuntinys pasirūpino, kad italų

⁹⁴ V.Mironas, Dėl kunigų ministerių, *Lietuvis*, 1925 09 09, p. 4.

⁹⁵ A.Kasparavičius, Kunigas Mečislovas Reinys diplomatinėje tarnyboje (1925 09 25–1926 04 20), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 154–155.

spauda susidarytų pozityvesnę nuomonę apie Lietuvą. Po diplomatinių santykių nutraukimo Romoje likęs J.Macevičius*, „kaipo laisvai samdomas valdininkas“, buvo įpareigotas „sekti italų ir ypatingai Vatikano spaudą, kiek tai liečia Lietuvos bažnytinius reikalus ir santykius su Vatikanu ir [apie tai] referuoti pasiuntiniui <...> Versti italų kalbon informacines žinias vietos katalikų laikraščiams iš Lietuvos tikybinio gyvenimo“⁹⁶. Jau lapkričio paskutinėmis dienomis V.Čarneckis susitiko su vyskupu J.Matulaičiu-Matulevičiumi ir tarėsi Lietuvos–Vatikano santykių bei Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo reikalais. Sprendžiant iš V.Čarneckio pranešimo, abu pašnekovai sutarė, jog „apie diplomatinių santykių užmezgimą dabar nebūtų laikas kalbėti“, tačiau Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimas – neatidėliotinas reikalas⁹⁷. Po konsultacijų su vyskupu pasiuntinys užsienio reikalų ministrui į Kauną, be kita ko, rašė: „Ant greitųjų surinktomis mano žiniomis, Vatikanui tiktų neatidėliojant pasiųsti Lietuvon savo įgaliotą asmenį – vizitatorių, kuriam pavestų dalyką iširti vietoje ir paskui, akriptavus jo pateiktąjį projektą, pavesti jam provincijos steigimą įvykdyti“⁹⁸. Tuo metu Romos Kurijoje bei Amžinojo miesto diplomatinėse sferose jau gana plačiai kalbėta, jog Lietuvos bažnytinės provincijos kūrėju galėtų būti vyskupas J.Matulaitis-Matulevičius⁹⁹.

Vyskupas J.Matulaitis-Matulevičius, greičiausiai suprasdamas keblią vidaus politinę situaciją Lietuvoje, galimas intrigas, Lietuvos iracionalų teritorinį ginčą su Lenkija ir apskritai darbo Lietuvoje sąlygas, ne itin buvo susižavėjęs šia subtilia misija ir labiau linko likti Romoje ir „kurti čionai Marijonų centrą“¹⁰⁰. Neviliojo vyskupo ir profesinė karjera: perspek-

* Po faktinio diplomatinių santykių nutraukimo J.Macevičius Romoje pasiliko kaip privatus asmuo ir studijavo menotyra. Tačiau neatmestina, jog tai buvo ir su Lietuvos URM suderinta taktika, siekiant „nesudeginti visų tiltų“, vedančių į Šventąjį Sostą, ir išlaikyti nors minimalias galimybes būsiamiems kontaktams. Tiesa, M.Reiniui tapus užsienio reikalų ministru J.Macevičius Romoje ilgiau neužsiliko. M.Reinio iniciatyva 1925 m. gruodžio 18 d. jis buvo atšauktas į Kauną, darbas jam pasiūlytas URM. Panašu, kad taip naujasis ministras siekė panaikinti dar galimas psichologinio pobūdžio kliūtis atkurti santykius su Vatikanu.

⁹⁶ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V.Čarneckio 1925 12 01 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M.Reiniui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 582, l. 29.

⁹⁷ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V.Čarneckio 1925 11 28 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. M.Reiniui, ten pat, l. 31.

⁹⁸ Ten pat.

⁹⁹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V.Čarneckio 1925 12 03 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui M.Reiniui, ten pat, l. 24.

¹⁰⁰ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V.Čarneckio 1925 11 28 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui M.Reiniui, ten pat, l. 31–32.

tyva tapti „Lietuvos arkivyskupu ar nuncijum“. Pats vyskupas pasiuntiniui aiškino, jog vykdydamas Pijaus XI valią iš Romos į Lietuvą galėtų išvykti tik laikinai. Apie šį J.Matulaičio-Matulevičiaus nusistatymą V.Čarneckis M.Reiniui į Kauną rašė: „prieš išvažiuosiant, jei tai įvyktų, pasakytų Vatikane, kad jis tegali nuo savo tiesioginio darbo atsitraukti ne ilgiau, kaip dviem – trimis mėnesiams. Kas dėl paskyrimo jo Lietuvos arkivyskupu ar nuncijum, tai jei ir būtų jam tokie pasiūlymai padaryti <...>, tai jie būtų jam nepriimtini, nes atitrauktų jį nuo aktyvaus darbo Marijonų vienuolijoje, kuriam <...> jisai yra pasišventęs“¹⁰¹. Kartu pasiuntinys, žinodamas „kiek tie reikalai yra Lietuvoje delikatus vidaus politikos atžvilgiu“, ministro teiravosi, ar vyskupo kandidatūra nesukels tėvynėje nesuspriamtųjų?

Po kelių dienų, sužinojęs apie sklindančius gandus, jog Lietuva vyskupui gali neduoti įvažiavimo vizos, pranešime ministrui M.Reiniui pasiuntinys vėl akcentavo, jog „pats vysk. Matulevičius <...> neturi jokio noro būti Lietuvos arkivyskupu skiriamas“¹⁰². Išvertus iš diplomatinės kalbos – šis postas nebus užimtas¹⁰³. Kartu pasiuntinys paneigė ir kitą, Kaune tuomet uoliai eskaluotą gandą, jog vyskupo J.Matulaičio-Matulevičiaus išsiuntimas iš Romos į Kauną yra ne kas kita, o tik lenkų vyskupų intriga¹⁰⁴.

M.Reinys vyskupo J.Matulaičio-Matulevičiaus kandidatūrai pritarė ir 1925 m. gruodžio 7 d. Vatikanas būsimąjį Katalikų Bažnyčios palaimintąjį pakėlė tituliniu arkivyskupu ir paskyrė Lietuvos vizitatoriumi. Pats arkivyskupas laiške kolegai P.Pr. Būčiui nurodė, kad į Lietuvą vyksta tik trumpam ir su konkrečiu tikslu – sutvarkyti bažnytinės organizacijos Lietuvoje ir viliasi, kad „tą darbą, Dievui padedant, gal atliksiu“¹⁰⁵. Naujai paskirtas apaštalinis vizitatorius į Kauną atvyko netrukus ir jau gruodžio 13 d. Lietuvos valdžiai įteikė savo kredencialus, t.y. pradėjo darbą. Šalių santykius projektuota atkurti palaipsniui, trimis etapais: a) įkurti atskirą Lietuvos bažnytinę provinciją; b) Kaune ir prie Šventojo Sosto įsteigti lygiavertes diplomatinės atstovybes; c) pasirašyti tarp šalių konkordatą.

Pirmiausia pradėtas spręsti bene opiausias – atskiros Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo – klausimas. Dėl Lietuvos valstybei nepalankių istorinių aplinkybių taip susiklostė, kad visos lietuvių vyskupijos pri-

¹⁰¹ Ten pat, l. 32.

¹⁰² Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V.Čarneckio 1925 12 03 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui M.Reiniui, ten pat, l. 24.

¹⁰³ Beje, kad šis klausimas labai rūpėjo vietiniams Katalikų Bažnyčios hierarchams, rodo ir kiti šaltiniai, žr. S.Yla, Jurgis Matulaitis, Vilnius, 1993, p. 165.

¹⁰⁴ Ten pat.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 163.

klausė arkivyskupijoms, kurių centrai buvo už Lietuvos Respublikos ribų*. Tokia padėtis buvo labai neparanki nei Lietuvos valstybei, nei vietos katalikams. Juolab kad tarp Lietuvos ir kai kurių kaimyninių šalių vykstanti politinė, tautinė-kultūrinė ar ekonominė trintis neišvengiamai atsiliepdavo ir Bažnyčios reikalams. Taigi sujungti lietuvių vyskupijas į vieningą bažnytinį organizmą su centru Lietuvoje buvo svarbu tiek politiškai, tiek tenkinant vietos tikinčiųjų religinius-kultūrinius poreikius. Kaip netrukus įsitikinsime, tai suprato ne tik lietuvių politikai, bet ir pats Šventasis Tėvas.

Ministrui kunigui M.Reiniui ir arkivyskupui J.Matulaičiui-Matulevičiui 1926 m. pradžioje darniai bei kūrybiškai bendradarbiaujant, senos šalių tarpusavio nuoskaudos greitai buvo pamirštos ir Lietuvos bažnytinės provincijos kūrimo darbas vyko sparčiai. Kaip pradėdamas šį darbą ir projektavo pats apaštalinis vizitatorius, jau po kelių mėnesių buvo suderintas galutinis projektas ir 1926 m. balandžio 4 d. popiežius Pijus XI paskelbė bulę „Lithuanorum gente“, kuri deklaravo Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimą bei naujų vyskupijų Lietuvos Respublikoje „sutvarkymą“¹⁰⁶.

Apaštalinės konstitucijos įvadinėje dalyje buvo nedviprasmiškai pasakyta, kad šį sprendimą Šventasis Tėvas priima atsižvelgdamas į „lietuvių tikėjimą bei maldingumą, taip uoliai ir ilgai jų išlaikytą įvairiausiuose varguose bei nelaimėse“, ir siekdamas naudoti „ne tik katalikybės reikalui, bet ir pačiai Valstybei“¹⁰⁷. Čia pat konstatuota, jog „atskira Bažnytinė provincija“ sudaroma iš „visų tų teritorijų, kurios dabar** yra Lietuvos Respublikos ribose“. O Lietuvos bažnytinė provincija „bus sudėta iš Kauno arkidiecezijos, kaip metropoliškosios, ir sekančių sufraganiškųjų diecezijų: Telšių diecezijos drauge su Klaipėdos prelatūra***, Panevėžio, Vilkaviškio ir Kaišiadorių diecezijų“¹⁰⁸. Pagal reformą Lietuvos bažnytinę provinciją turėjo sudaryti 519 parapijų. Bažnytinės reformos vyriausioju vykdytoju buvo paskirtas tituliarinis arkivyskupas, apaštalinis vi-

* Istorinės Žemaičių ir Vilniaus vyskupijos buvo pavaldžios Mogiliovo arkivyskupui, Seinų vyskupija – Varšuvos arkivyskupijai, o Klaipėdos krašto katalikiškas parapijas nuo seno valdė Varmijos vyskupas Vokietijoje.

¹⁰⁶ 1926 04 04 popiežiaus Pijaus XI bulės „Lithuanorum gente“ kopija, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 953/1. l. 18–21.

¹⁰⁷ Ten pat, l. 18.

** Išryškinta – A.K.

*** Iš esmės Klaipėdos prelatūra į Lietuvos bažnytinę provinciją – Telšių vyskupiją buvo įjungta tik autonominiemis teisėmis. Bulėje tuo klausimu pasakyta, kad Klaipėdos prelatūrą „valdys Telšių ordinaras, atsižvelgdamas į vietos aplinkybes ir bažnytinius įstatymus“.

¹⁰⁸ Ten pat.

zitorius Lietuvai J. Matulaitis-Matulevičius¹⁰⁹. Reforma turėjo būti įgyvendinta per pusę metų ir apie tai oficialiai raštu pranešta Šv. Konsistorijos kongregacijai Romoje.

Būtina pasakyti, kad aptariamojo dokumento tekstas buvo sureduotas itin diplomatiškai, subtiliai bei apdairiai ir netgi, drįsčiau tvirtinti, tam tikra prasme su Lietuvai naudinga projekcija į ateitį. Manau, jog mūsų anksčiau išryškinta esamojo laiko aplinkybė dabar, kuri dokumento tekste pavartota nusakant Lietuvos Respublikos sienas, ir jos loginis-prasminis kontekstas (visas sakinys) leidžia kelti hipotezę, kad Kaune tai galėjo būti interpretuota ir kaip savotiškas Šventojo Sosto atsiliepimas į lietuvių teritorines revindikacijas.

Sunku įsivaizduoti, jog toks chronologinis aspektas – laiko aplinkybė – šiame reikšmingame dokumente galėjo atsirasti nevalingai ar atsitiktinai. Labiau tikėtina, kad tokia redakcija sąmoningai norėta pabrėžti Lietuvos Respublikos sienų klausimo neišspręstumą. Konkrečiau tariant, taip lyg paliktos praviros durys ar siauras koridorius lietuvių revendikuojamos istorinės sostinės eventualiai integracijai į Lietuvos bažnytinę provinciją, o jeigu taip, tai neišvengiamai ir į Lietuvos Respubliką. Šią mūsų hipotetinę prielaidą iš dalies pagrindžia ir dar viena būdinga aplinkybė. Skirsnyje, kuris užbaigia Lietuvos bažnytinės provincijos teritorinio sutvarkymo aprašymą, pasakyta (vėlgi sunku patikėti, kad atsitiktinai ir be loginės jungties su minėtuoju Lietuvos sienų chronologiniu imperatyvu), kad Šventasis Sostas pasilieka sau „galią kalbamuosius suskirstymus modifikuoti, mainyti ir kitaip nustatyti, pagal laikų aplinkybes“¹¹⁰.

Antra vertus, mūsų aptartasis Lietuvos Respublikos sienų neišspręstumo klausimas elastingai užfiksuotas šiame bažnytinės diplomatijos sukurtame dokumente nebūtinai galėjo (ar gali) būti aiškinamas tik tokia prasme. Pasistengusi oponuojanti šalis tokią dokumento redakciją, regis, galėjo (ir gali) ir kardinaliai priešingai aiškinti... Kitaip tariant, tekste pavartota paslanki esamąjį laiką reiškianti aplinkybė – dabar – skirtingų šalių galėjo būti suprasta bei aiškinama savaip: vieniems būti ženklas, liudijantis kai kurių teritorijų tik laikiną priklausomybę Lietuvai, šiuo atveju lygu ir Lietuvos bažnytinėi provincijai, ar net jų tik „sezoninių“^{**} pobūdį, kitiems – tai galėjo reikšti nebaigtas rinkti Lietuvos Respublikos, šiuo atveju lygu ir Lietuvos bažnytinės provincijos, žemes. Kad

¹⁰⁹ Ten pat, l. 20.

* Išryškinta – A.K.

¹¹⁰ Ten pat.

** Ne paslaptis, kad būtent tokiu pažyminiu neretai būdavo pašiepiamos po Didžiojo karo susikūrusios ar atsikūrusios mažosios valstybės, tarp jų ir Lietuva.

mūsų aptariamasis tekstas atviras interpretacijoms, pasakyta ir pačiame dokumente, kai formuluojamos aplinkybės bei priežastys, turinčios paaiškinti būtent tokį, o ne kitokį Šventojo Sosto apsisprendimą: „Taigi kadangi pagal apaštalinę pareigą mūsų dalykas yra nustatinėti vyskupijų ribas, [pasiremdami] savo apaštališkos valdžios pilnybe ir tikru žinojimu, papildę sutikimu tu, kuriuos tai liečia ar kurie mano juos tai liečiant*, nutariame“¹¹¹. Taigi, regis, šis bažnytinės diplomatijos dokumentas gebėjo kone pavyzdingai suderinti net keturių šalių sunkiai sutampančius interesus...¹¹²

VII

Po 1926 m. balandžio 4 d. popiežiaus Pijaus XI akto Katalikų Bažnyčia Lietuvoje tapo vientisu, moderniu organizmu, tiesiogiai, be jokių išorės tarpininkų pavaldi tik Romos Kurijai. Atsirado galimybė katalikams leisti bažnytinius įstatymus ištiesai provincijai, organizuoti Bažnyčios sinodus ir vyskupų suvažiavimus. Kartu Lietuvoje suintensyvėjo ir praturtėjo katalikų dvasinis gyvenimas. Miestuose, kurie tapo arkivyskupijos, vyskupijų ir prelatūros centrais**, pradėjo formotis nauji konfesinės ir dvasinės kultūros židiniai. Kaip rašo dr. Regina Laukaitytė, Lietuvos bažnytinės provincijos įteisinimo aktas tapo ilgiausiai praėjusiame šimtmetyje veikusiu juridiniu dokumentu¹¹³. 1925 m. pavasarį įsteigta Lietuvos bažnytinė provincija su visa savo organizacine struktūra išsilaikė beveik per visą XX a., pergyveno sovietmetį ir buvo naujai reformuota jau tik po 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Atkūrimo Akto – 1991 m. pabaigoje.

Įvertindamas naująją padėtį, 1926 m. balandžio viduryje M.Reinys interviu „Ryto“ žurnalistui taikliai pabrėžė, kad tai nėra vien katalikiškos bendruomenės laimėjimas, bet ir Lietuvos Bažnyčios brandos bei savarankiškumo įrodymas¹¹⁴. O dar platesne prasme – ir tautinės valstybės sustiprinimas. Taip teigdamas ministras neperdėjo. Prisimenant, jog Lie-

* Išryškinta – A.K.

¹¹¹ Ten pat, l. 18.

¹¹² Kaip Šventasis Sostas 1925–1926 m. derino savo pozicijas su Lenkija ir Vokietija plačiau žr. H. von Riekhoff, *German-Polish Relations, 1919-1933*, Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, 1971, p. 286–288.

** Kaunas, Telšiai, Klaipėda, Panevėžys, Kaišiadorys, Vilkaviškis.

¹¹³ R.Laukaitytė, Ministras pirmininkas Leonas Bistras, kn. *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai 1918–1940*, 1997, p. 314.

¹¹⁴ Užsienio reikalų ministeris prof. M.Reinys dėl įkūrimo Lietuvos bažnytinės provincijos, *Rytas*, 1926 04 14, p. 1.

tuva tik neseniai buvo susigrąžinusi Klaipėdos kraštą ir tai, kad tuometinė Vokietija nenoriai taikstėsi su Klaipėdos praradimu ir nesutiko *de jure* pripažinti Lietuvos suvereniteto Klaipėdoje¹¹⁵, Klaipėdos krašto įjungimas į Lietuvos bažnytinę provinciją, nepaisant visų aptartajame dokumente slypėjusių interpretacijų galimybių, vis dėlto buvo gan svarbus Lietuvos tarptautinis pasiekimas. Šis laimėjimas tampa dar reikšmingesnis prisimenant, kad kai kurios kaimyninės šalys tuomet dar vengė deklaruoti pripažįstančios Lietuvos suverenitetą Klaipėdos krašte*.

Bažnytinės provincijos įsteigimas davė impulsą tolesniam santykių gerinimui. Valdančiosios partijos oficialus balandžio viduryje, jau spėjęs užmiršti savo prieš metus buvusį nusistatymą, taikingai rašė: „Kiekvienam bent kiek nusimanančiam tarptautinėje teisėje (*sic!*) yra aišku, jog į dabartinę Lietuvos bažnytinę provinciją negalima buvo įtraukti nei Vilniaus, nei Seinų, kadangi jie dabar** nėra Lietuvos Vyriausybės valdomi, kadangi Šventasis Tėvas negali nei atimti, nei duoti žemių, kurios jam nepriklauso“¹¹⁶. 1926 m. gegužės 8 d.** Lietuvos Vyriausybė žengė dar vieną drąsų ir reikšmingą žingsnį: nepaisydama pikto opozicijos – liaudininkų, socialdemokratų ir tautininkų – puolimo¹¹⁷, nutarė oficialiai atnaujinti diplomatinis santykius su Vatikanu¹¹⁸.

¹¹⁵ Z. Butkus, Bendrininkų kėslai (Vokietijos ir SSRS požiūris į Klaipėdos problemą 1923–1939 metais), *Darbai ir dienos*, Kaunas: VDU leidykla, 2000, t. 21, p. 199–200.

* Sovietų Sąjunga, Lenkija, Latvija, Estija. Pirmosios dvi šalys tai vengė daryti dėl savo interesų Klaipėdoje, o antrosios – Klaipėdą laikė tiesiog specifine Lietuvos užsienio politikos problema, dėl kurios neverta įsipainioti į papildomus nesklandumus su pirmosiomis dviem.

** Išryškinta – A.K. Taigi ši „Ryto“ citata tik patvirtina mūsų ankstesnę hipotezę, kokią turinį į Pijaus XI paskelbtąją konstituciją spraudė tuometinė Lietuvos valdžia. Beje, charakteringai, tik, kaip ir dera aukštam valstybės pareigūnui, – atsargiau, tuo klausimu kalbėjo ir pats ministras kunigas M. Reinyš, kuris viename savo interviu „Rytui“ nurodė: „Popiežius, tvarkydamas mūsų bažnytinius reikalus, žiūrėjo į tą teritoriją, kurią mes šiandien valdomė. Tos teritorijos ribose ir buvo įkurta Bažnytinė provincija“.

¹¹⁶ Dar dėl Bažnytinės provincijos Lietuvoje, *Rytas*, 1926 04 13, p. 1.

*** Manytume, jog ši data diplomatinė santykių atkūrimui su Vatikanu buvo pasirinkta neatsitiktinai. 1926 m. gegužės 8–10 d. Lietuvoje vyko rinkimai į Trečiąją Seimą. Taigi diplomatinė santykių atkūrimas su Šventuoju Sostu jau vykstant rinkimams nebegalėjo sukelti opozicijos dar vienos piktos kritikos bangos ir, svarbiausia, pabloginti ir taip jau susilpnėjusias LKDP politines pozicijas Lietuvoje. Antra vertus, nebūdama tikra, jog pavyks laimėti ir šiuos parlamento rinkimus bei išsilaikyti valdžioje, krikščionių demokratų koalicija nenorėjo delsti diplomatinė santykių atnaujinimo su Šventuoju Sostu.

¹¹⁷ Naujų vyskupijų belaukiant, *Lietuvis*, 1926 03 12, p. 3; Istorinis Seimo Užs. reik. komisijos posėdis, kuriame valdantysis blokas už vyskupų ir arkivyskupų mitras visiškai pardavė Vilnių, *Lietuvos žinios*, 1926 04 11. (Šis straipsnis Lietuvos piliečius, be kita ko, informavo, kad 1926 m. balandžio 10 d. opozicijos lyderiai Antrajame Seime M. Sleževičius, Z. Toliušis ir P. Kairys išplatino tokio turinio pareiškimą: „Seimo Užsienių reikalų komisija, išklausiusi 1926 m. balandžio 10 d. užsienių reikalų ministerio kun. Reinio pranešimą

Tiesa, tai padaryta ne be išlygų ir ne iškart. Vyriausybės posėdyje, kuriam pirmininkavo pats prezidentas A.Stulginskis, buvo priimti du sprendimai: 1) Šventajam Sostui pranešti, jog „Vyskupijų sienų išvedimas nė kiek neliečia valstybės ribų klausimo ir neprivalo mažinti Lietuvos aspiracijas į Vilnių ir lenkų užgrobtas Lietuvos sienas <...> Vyriausybė nepakeičia savo nusistatymo dėl Vilniaus“, kuris, be kita ko, išdėstytas ir „paskutinėj protesto notoj Vatikanui dėl konkordato su Lenkija“; 2) „Sąlyginai sutikti atnaujinti diplomatinis santykius su Apaštališkuoju Sostu, jei Vatikanas atšauks arkiv. Zecchiniui duotus įgaliojimus“ Lietuvoje ir sutiks paskirti Lietuvai „atstovą toj pačioj rangoj, kokioj skirs Lietuva Vatikanui“¹¹⁹. Gegužės 12 d. premjeras ir laikinai einantis užsienio reikalų ministro pareigas* dr. Leonas Bistras apie gegužės 8 d. Vyriausybės sprendimo pirmąją dalį pranešė apaštaliniam vizitatoriui Lietuvoje arkivyskupui J.Matulaičiui-Matulevičiui. Laiške pabrėžta, jog Vyriausybė didžiai vertina atskiros Bažnytinės provincijos Lietuvoje įkūrimą ir puikiai supranta šio fakto tiek kultūrinę, tiek politinę reikšmę, tačiau vyskupijų ribų nustatymą bei jų pavadinimus laiko tik „momento aplinkybių padariniu“, kuris jokių būdu „neliečia Lietuvos Respublikos teritorijos sienų klausimo ir negali daryti įtakos Lietuvos Vyriausybės Respublikos sienų klausimu vedamajai politikai“¹²⁰.

Kadangi minėtoms išlygoms Šventasis Sostas oficialiai neprieštaravo (Kaune galbūt nuspręsta, jog net akceptavo), gegužės 25 d. L.Bistras arkivyskupui J.Matulaičiui-Matulevičiui pranešė ir antrąją „istorinio“ Vyriausybės posėdžio sprendimo dalį: „Turiu garbės pranešti Jūsų Ekscelecijai, kad Ministrų kabinetas, svarstydamas esamus santykius Lietuvos Vyriausybės su Vatikanu, nutarė š.m. gegužės 8 dieną atnaujinti dip-

apie sutvarkymą Lietuvos bažnytinės provincijos ir paskyrimą arkivyskupų ir vyskupų ir imdama domėn, kad Bažnytinės provincijos sutvarkymas yra Lietuvos suverenių teisių įžeidimas, kad jis yra praveistas slaptai, visai aplenkiant ir Seimą, ir Užsienių reikalų komisiją, kad tas sutvarkymas pripažįsta dabartinį teritorialinį status quo su Lenkija ir formaliai fiksuoja išsižadėjimą Vilniaus krašto, kad popiežiaus aktas negalėjo įvykti be Vyriausybės žinios ir pritarimo, smerkia Vyriausybės politiką santykiuose su Vatikanu ir reiškia savo griežtą protestą“).

¹¹⁸ Lietuvos Ministrų Kabineto posėdžio, įvykusio 1926 05 08 Respublikos prezidento rūmuose, protokolas, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1123/2, l. 1.

¹¹⁹ Ten pat.

* Netrukus po Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo, 1926 m. balandžio 20 d. kunigas dr. M.Reinys iš užsienio reikalų ministro posto pasitraukė. Tokį jo apsisprendimą nulėmė keletas aplinkybių bei priežasčių. Plačiau apie tai žr. A.Kasparavičius, min. veik., p. 167.

¹²⁰ Lietuvos Respublikos premjero ir laikinai einančio užsienio reikalų ministro pareigas dr. L.Bistro 1926 05 12 laiškas apaštališkajam vizitatoriui Lietuvoje arkivyskupui J.Matulaičiui-Matulevičiui, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 13.

lomatinis santykius su Vatikanu su ta sąlyga, kad ir Vatikanas iš savo pusės įkurtų atskirą internunciatūrą Lietuvai jos laikinojoje sostinėje Kaune ir tai vietai paskirtų Lietuvos Vyriausybei priimtina asmenį¹²¹.

Manding, tokia atsargi, „žvalgybinė“ diplomatinis santykių su Vatikanu atkūrimo taktika buvo pasirinkta neatsitiktinai. Kadangi apie ją nieko nekalbama jau minėtame Vyriausybės posėdžio protokole, tikėtina, kad šią taktiką greičiausiai pasiūlė URM „smegenų centras“, kuris 3-iojo dešimtmečio viduryje palaipsniui jau kaupė aukštosios, europietiškos diplomatijos patirtį bei tradicijas. Šventajam Sostui iškart, vienu ypu pranešus apie abu 1926 m. gegužės 8 d. Vyriausybės sprendimus, Kaune, regis, bijota rizikuoti ir likti „ant ledo“, nes Vatikanas, paaiškinęs, jog Lietuvos Vyriausybė ne visai tiksliai supranta balandžio 4 d. popiežiaus Pijaus XI paskelbto dokumento turinio prasmę, galėjo akceptuoti tik vieną iš jų. Taip įvykus, lietuvių diplomacijai ir vėl grėstų nepavydėtina alternatyva: arba atsidurti pralaimėtojo kampe arba, dar galutinai neišsiropšus, atgal kristi į konfrontacijos šulinį su Šventuoju Sostu.

„Nepastebėdamas“ išlygų dėl Lietuvos Respublikos sienų bei arkivyskupo A.Zecchini'o atšaukimo, Šventasis Sostas Kauno siūlymus priėmė ilgai nedelsdamas. Jau gegužės 31 d. apie tai URM Politikos departamento direktoriui B.K.Balučiui pranešė P.Klimas, pabrėždamas, kad Vatikanas sutiko Kaune įsteigti savo internunciatūrą¹²². Lietuva taip pat nedelsė. Lietuvos pasiuntinybės Prancūzijoje patarėjui Oskarui Milašiui kategoriškai atsisakius tapti Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto¹²³, į šias pareigas URM Politikos departamento direktoriaus* Br. K.Balučio iniciatyva buvo paskirtas vienas gabiausių to meto Lietuvos diplo-

¹²¹ Lietuvos premjero ir laikinai einančio užsienio reikalų ministro pareigas dr. L.Bistro 1926 05 25 laiškas apaštališkajam vizitatoriui Lietuvoje arkivyskupiui J.Matulaičiui-Matulevičiui, ten pat, l. 12.

¹²² Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P.Klimo 1926 05 31 konfidencialus pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B.K.Balučiui, ten pat, b. 663, l. 24.

¹²³ Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B.K.Balučio 1926 05 21 šifruota telegrama Lietuvos pasiuntiniams Italijoje bei Prancūzijoje: V.Čarnekiui ir P.Klimui, ten pat, l. 35; Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B.K.Balučio 1926 05 26 šifruota telegrama iš Kauno į Paryžių Lietuvos pasiuntiniui P.Klimui, ten pat, l. 31; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P.Klimo 1926 05 25 šifruota telegrama iš Paryžiaus į Kauną URM Politikos departamentui, ten pat, l. 33; Lietuvos pasiuntinio Prancūzijoje P.Klimo 1926 05 31 slapta pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B.K.Balučiui, ten pat, l. 27.

* 1926 m. pradžioje Lietuvos URM buvo įvykdyti struktūriniai pakeitimai. Buvęs Politikos ir ekonomikos departamentas buvo reorganizuotas į du URM padalinius: Politikos departamentą, kurio vadovas liko B.K.Balutis, ir Ekonomikos departamentą, kurio direktoriumi paskirtas dr. J.Purickis.

matų, Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje Petras Klimas¹²⁴. Jis šį siūlymą po konsultacijų su arkivyskupu J. Matulaičiu-Matulevičiumi priėmė neat-sikalbinėdamas: „aš nematau jokių principalių sau kliūčių <...> pridedamai prie mano funkcijų Paryžiui dirbti Valstybės naudai, ginant katalikų visuomenės reikalus Romoje“¹²⁵. Tiesa, demonstruodamas principingumą ir šiekį tokį nepasitikėjimą Šventuoju Sostu, P. Klimas B. K. Balučiui iškilmingai nurodė, kad į Romą nuvyks ne anksčiau, „negu Vatikanas pareikš mūsų Vyriausybei, jog jis yra paskyręs Lietuvai visai atskirą savo internuncijų“¹²⁶. Labai greitai paaiškėjo, kad šis P. Klimo apsidraudimas buvo be reikalo. Vatikanas į Lietuvos gestą atsiliepė nedelsdamas. Jau birželio 9 d. Šventasis Sostas nedvejodamas sutiko Kaune įsteigti internunciatūrą, o internuncijumi Lietuvai paskyrė patyrusį diplomata, kuris prieš tai analogiškas pareigas jau ėjo Vengrijoje ir Olandijoje, arkivyskupą Lorenzò Schioppą¹²⁷.

Tiesa, internuncijus L. Schioppa į Lietuvą atvyko beveik tik po metų – 1927 m. balandį, nes 1926 m. vasarą Lietuvos santykiai su Šventuoju Sostu vėl išsiderino. Tai lėmė įvykę eiliniai Seimo rinkimai ir valdžių kaita Lietuvoje. Į valdžią atėjusi liberali kairiojo centro – koalicinė liaudininkų ir socialdemokratų – Vyriausybė, remiama tautinių mažumų, neįvertino ankstesnės Vyriausybės pasiekimų, reformuotų vyskupijų reikšmės tikintiesiems bei valstybei ir kategoriškai atsisakė pripažinti sudarytąją Lietuvos bažnytinę provinciją be Vilniaus krašto. Negana to, per visą šios Vyriausybės valdymo laiką valdžia, demonstratyviai nemokėdama algų, visiškai ignoravo naujai paskirtus vyskopus ir arkivyskupą. Jau viename pirmųjų savo posėdžių – 1926 m. birželio 28 d. – advokato Mykolo Sleževičiaus vadovaujama Vyriausybė, motyvuodama, jog „įstatymais numatytos Seinų ir Žemaičių vyskupijos ir neokupuotojo Vilniaus vyskupijos dalis, kurioms laikyti biudžete paskirti tam tikri kreditai, panaikintos, nutarė algų išmokėjimą vyskupijų kurijoms sustabdyti“¹²⁸.

Santykių su Vatikanu iššaldymą rėmė ir prezidentas dr. Kazys Grinius. Apie tai jis viešai pareiškė dar birželio viduryje duodamas interviu latvių laikraščiui „Segodnia“. Suprantama, kad tokia naujosios valdžios

¹²⁴ URM Politikos departamento direktoriaus B. K. Balučio 1926 05 26 šifruota telegrama iš Kauno į Paryžių Lietuvos pasiuntiniui Prancūzijoje P. Klimui, ten pat, l. 32.

¹²⁵ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1926 05 31 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui, ten pat, l. 29.

¹²⁶ Ten pat.

¹²⁷ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Italijoje V. Čarneckio 1926 06 21 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui Mykolui Sleževičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 18.

¹²⁸ Lietuvos Respublikos Ministrų Kabineto 1926 06 28 posėdžio protokolas, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1423, l. 112.

politika palietė ne tik finansinius Katalikų Bažnyčios interesus Lietuvoje, bet neigiamai atliepė ir dvišaliams Lietuvos–Vatikano santykiams ir apskritai Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje: žeidė jos orumą, ardė visuomenės vienybę.

Pažymėtina, jog Vilniaus problemos perkėlimą ant Šventojo Sosto pečių bei konflikto su Vatikanu eskalavimą tuomet kritikavo ir lietuvių diplomatija. Štai Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje P.Klimas M.Sleževičiaus Vyriausybei priekaištavo, kad kaltindama Vatikaną ji elgiasi emociškai arba tiesiog nesuvokia Šventojo Sosto reikšmės XX a. tarptautiniuose santykiuose. Pasak pasiuntinio, santykių išsaldymas su Šventuoju Sostu menkina Lietuvos valstybės prestižą Europoje, didina šalies tarptautinę izoliaciją ir yra naudingas tik Lietuvos nedraugams. 1926 m. lapkritį viename pranešime iš Paryžiaus į Kauną – premjerui, teisingumo ministrui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas M.Sleževičiui diplomatas gana kandžiai, bet pagrįstai rašė: „Toki santykiai, kurie yra dabar su popiežium ne tik nėra normaliai, bet tiesiog skandalingi ir jų taip negalima palikti <...>. Jeigu tą klaidą padarė krikščionys – papistai, manydami vis dar, kad popiežius yra visų valstybių karalius ir jų teritorijų savininkas, tai juokinga naujai nepapistų valdžiai asistuoti toj viduramžių klaidoje. Vyrų, būkite XX amžiaus žmonės ir meskit lauk tą piktinimąsi popiežium <...>! Kam mes turime demonstruoti pasauliui mūsų nesupratimą“¹²⁹. Tačiau į P.Klimo nuomonę, deja, kairiojo centro koalicinė vyriausybė nebuvo linkusi įsiklausyti. URM Politikos departamento direktorius pasiuntiniui Prancūzijoje paaiškino, jog M.Sleževičiaus Kabinetas „negali imtis atsakomybės“ už buvusios krikščionių demokratų Vyriausybės padarytas klaidas, t.y. už Lietuvos bažnytinę provinciją be Vilniaus ir Seinų¹³⁰. M.Sleževičiaus Kabineto nusistatymo nepaveikė ir dešinėsios opozicijos – LKDP bei LTS – raginimai Seime ir spaudoje atsisakyti neracionalios politikos Vatikano bei naujai paskirtų Lietuvos vyskupų atžvilgiu. Iš esmės be pozityvaus valdžios atgarsio liko ir Lietuvos vyskupų viešas kreipimasis – memorandumas į Respublikos prezidentą dr. K.Grinių, kur bandyta ne tik paaiškinti visas Lietuvos bažnytinės provincijos sudarymo aplinkybes bei rezultatus, bet ir nedviprasmiškai pabrėžtas susidariusios padėties – diplomatinų santykių su Šventuoju Sostu išsaldymo – pavojingumas „mūsų šaliai“¹³¹.

¹²⁹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P.Klimo 1926 11 18 slapta pranešimas iš Paryžiaus į Kauną premjerui, teisingumo ministrui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas M.Sleževičiui, ten pat, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 5–6.

¹³⁰ URM Politikos departamento direktoriaus B.K. Balučio 1926 11 29 šifruota telegrama iš Kauno į Paryžių P.Klimui, ten pat, l. 3.

¹³¹ Lietuvos vyskupų Memorandumas ponui Prezidentui, *Rytas*, 1926 10 10, p. 1.

VIII

Nauji vėjai į Lietuvos ir Vatikano santykių bures papūtė tik 1926 m. pačioje pabaigoje, Lietuvoje įvykus radikalioms, deja, nedemokratiškoms, valdžios permainoms. Siekdama greičiau įsitvirtinti valdžioje, sustiprinti savo tarptautinę padėtį bei pasinaudoti katalikų visuomenės simpatijomis, tautininkų Vyriausybė, vairuojama prezidento Antano Smetonos ir premjero bei užsienio reikalų ministro prof. Augustino Voldemaro, buvo suinteresuota gerais santykiais su Šventuoju Sostu¹³². Todėl jau 1927 m. sausį parodė iniciatyvą atkurti diplomatinis santykius su Vatikanu ir paskubino konkordato sudarymo reikalą. Šventasis Sostas į Kauno iniciatyvą atsiliepė gana operatyviai. Jau 1927 m. kovo 10 d. Vatikanas patvirtino savo ankstesnį – 1926 m. birželio 9 d. – sprendimą dėl arkivyskupo L.Schioppa paskyrimo internuncijumi Lietuvai. Balandžio 6 d. internuncijus savo kredencialus įteikė Lietuvos prezidentui. Šis irgi nedelsė – gegužės 5 d. Lietuvos *Chargé d’Affaires a.i.* prie Šventojo Sosto buvo paskirtas patyręs ir išvalgus diplomatas dr. Jurgis Šaulys. Taip po dvejų metų pertraukos Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatiniai santykiai pagaliau vėl sugrįžo į normalią vagą.

Tik pradėjusį eiti pareigas naująjį Lietuvos atstovą prie Šventojo Sosto A.Voldemaras instruktavo, kad artimiausias ir pagrindinis jo uždavinys „bus parengti dirvą konkordato sudarymui tarp Lietuvos ir Šv. Sosto“¹³³. Kartu dr. J.Šauliui nurodyta užmegzti naudingas, artimas pažintis su aukštais Vatikano pareigūnais, stengtis, kad jis apie Lietuvą susidarytų kuo palankesnę įspūdį ir kiek įmanoma palaikytų Lietuvą ginče su Lenkija bei paveiktų „Lietuvos klerą, idant Lietuvos kunigai daugiau žiūrėtų Bažnyčios ir tikybos reikalų ir kiek galima tolintųsi nuo grynai partinių ginčų aštrinumų, kas kenkia ne tik valstybei, bet ir pačiai Bažnyčiai“¹³⁴.

Preliminarūs, parengiamieji kontaktai, arba, A.Voldemaro žodžiais tariant, „dirvos rengimas“ konkordato sudarymui tarp šalių užtruko daugiau nei pusmetį: nuo 1927 m. sausio vidurio iki rugsėjo vidurio. Sunkiausiai šalims, regis, sekėsi derinti tuos konkordato projekto straipsnius, kurie lietė Bažnyčios ir valstybės tarpusavio santykius, buvo skirti Katalikų Bažnyčios laisvai veiklai įtvirtinti Lietuvoje arba buvo susiję su antrosios finansiniais įsipareigojimais pirmajai bei švietimo klausimais¹³⁵.

¹³² A.Voldemaras, min. veik., p. 75.

¹³³ Premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A.Voldemaro 1927 05 27 slapta instrukcija Lietuvos pasiuntiniui Vatikane dr. J.Šauliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 727, l. 315.

¹³⁴ Ten pat, l. 315–316.

¹³⁵ Premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A.Voldemaro 1927 05 27 slapta instrukcija Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui Vatikane dr. J.Šauliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 727, l. 316.

Jau liepos pradžioje tapo aišku, kad derybas vedant tik per tarpininkus – Vatikano atstovą Lietuvoje ir atvirksčiai – konkordato sudarymas gali ilgai užtrukti ir nežinia kuo baigtis, nes Šventasis Sostas nebuvo linkęs savo atstovui Kaune suteikti plačių įgaliojimų ir iš esmės laikėsi ankstesnės taktikos, kad jo pagrindinis uždavinys yra tik stebėti, fiksuoti ir perdavinėti Vatikanui Lietuvos poziciją.

Liepos pirmomis dienomis Vatikano valstybės užsienio reikalų sekretorius Francesco Borgongini-Duca Lietuvos reikalų patikėtiniui tiesiai pareiškė, kad „Schioppa įgaliojimų vesti derybas Kaune negausias“¹³⁶. Todėl jeigu Lietuvos Vyriausybė būtinai nori vesti derybas Kaune, tai „Schioppa tegalėsias kalbėti tik ad referendum“, o taip vedamos derybos, anot F. Borgongini'o-Ducos „tęsiasi paprastai gana ilgai, nes internuncijai privalo referuoti viską raštu“. Greitesnis kelias esą būtų „atsiųsti įgaliotą asmenį pačion Romon“ ir derybas sėkmingai užbaigti maždaug per mėnesį¹³⁷. Tačiau Lietuvos premjeras ir užsienio reikalų ministras, kaip ir aukščiausi Vatikano pareigūnai, regis, buvo labiau linkęs pasikliauti asmeniniais, o ne savo diplomatų gebėjimais. Todėl Kaunas specialaus pasiuntinio į Romą 1927 m. vidurvasarį nenusiuntė. Atsižvelgiant į prof. A. Voldemaro charakterio bruožus¹³⁸, atrodo, galima daryti prielaidą, jog jis tuomet apsisprendė pats asmeniškai vykti į Romą ir baigti konkordato sudarymą. Tačiau kurį laiką užtruko dėl Europoje prasidėjusių tradicinių vasaros atostogų* ir lūkuriuodamas kelionei tinkamos progos.

¹³⁶ Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. J. Šaulio 1927 07 10 šifruota telegrama premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldemarui, ten pat, b. 715, l. 220.

¹³⁷ Ten pat, l. 221.

¹³⁸ Štai kaip 1927 m. vasarą Lietuvos premjerą ir užsienio reikalų ministrą A. Voldemarą savo pranešime Valstybės departamentui charakterizavo tuometinis JAV konsulas Kaune (šį slaptą pranešimą sugebėjo nurašyti ar sukonspektuoti lietuvių slaptųjų tarnybų agentas): „Žmogus aukšto išsilavinimo ir aukšto mokslo laipsnio, didelės erodcijos ir tiesiog fenomenalės atminties, istorikas, juristas, lingvistas, kalba beveik visai tobulai svarbiausiomis Europos kalbomis, be to, moka graikų ir lotynų kalbas. Kaip asmenybė – ekscentrikas, tiki tik savo jėgomis ir visai nieko nepatiki savo bendradarbiams; laiko save pašauktuoju valdyti kraštą; be galo darbingas. Laikosi nuomonės, kad visa, kas buvo padaryta ar priimta anksčiau buvusiųjų vyriausybių, tariant bendrai jam nedalyvaujant, dabar netinka, reikia panaikinti arba pakeisti, kaip tatau liudija radikalus referendumus. Aiškus agrarinės reformos priešininkas. Ne visai nusistovėjusio charakterio, gali būti labai malonus, meilus ir mandagus, bet ir labai griežtas, dargi grubus. <...> Dabartiniu laiku jis faktinis šalies vadovas. Savo proto sudėtimi jis labiau analitikas negu sintetikas, ir tuo galima paaiškinti nenuoseklumą jo lekcijose ir valstybiniuose aktuose (pavyzdžiui, referendumas)“. („Žinios iš konsulatų“ – Lietuvos kriminalinės policijos 1927 09 02 *Žinių biuletenio* Nr. 83 priedas, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 504, l. 354–355). Šiame dokumente gana taikliai charakterizuoti ir kiti tuometiniai Lietuvos pirmieji asmenys: prezidentas Antanas Smetona, krašto apsaugos ministras Antanas Merkys, žemės ūkio – Jonas Aleksa, finansų – Juozas Tūbelis.

* Pagal tuo metu nusistovėjusias tradicijas liepos–rugpjūčio mėnesiais daugumos Europos šalių ministerijų bei departamentų pareigūnai, diplomatinis korpusas išeidavo atostogų, todėl Senojo kontinento politinis-diplomatinis gyvenimas apmirdavo.

Tokia proga atsirado 1927 m. rudens pradžioje, kai A.Voldemaras išsirengė į eilinę Tautų Sąjungos asamblėją Ženevoje. Čia, be kita ko, turėjo būti svarstomas ir dar vienas lietuvių–lenkų ginčo raundas¹³⁹, po kurio A.Voldemaras planavo vykti į Romą susitikti su Italijos diktatoriumi, premjeru Benito Mussolini'u¹⁴⁰ ir pasirašyti bilateralinę prekybos sutartį su šia šalimi¹⁴¹. Rugsėjo pabaigoje Lietuvos pasiuntinys Italijoje V.Čarneckis ir Lietuvos reikalų laikinasis patikėtinis Vatikane J.Šaulys buvo informuoti, kad A.Voldemaras atvyksta į Amžinąjį miestą. Instrukcijoje nurodyta, jog kelionės į Romą tikslai – prekybos sutartis su Italija ir, antra, išsiaiškinti konkordato su Vatikanu sudarymo sąlygas, o jeigu pavyks, tai „pasirodžius galimybei, pasirašyti ir patį konkordatą“¹⁴². Todėl lietuvių diplomatai privalo „pasirūpinti dirbant sutartinai, suorganizuoti tinkamai tuo tarpu technišką ir protokolinę to apsilankymo pusę“¹⁴³. Kartu sakoma, kad premjeras ir užsienio reikalų ministras Romoje pageidauja maksimaliai įtempto darbo grafiko – „be laiko nuostolių <...> valstybiniam darbui“, kad visus reikalus sutvarkytų maždaug per savaitę¹⁴⁴.

Tačiau, pasirodė, vienu šūviu nušauti du zuikius – vienu metu paeiliui suorganizuoti Lietuvos premjero ir užsienio reikalų ministro vizitus į Italiją ir Vatikaną – nebuvo taip paprasta. Kilo subtilus, bet Šventajam Sostui „principinis“* jau nusistovėjęsio diplomatinio protokolo klausimas, kur A.Voldemaras apsilankys pirmiau: Kvirinale ar Vatikane ir koks bus tų vizitų ceremonialas? Tuo reikalu J.Šaulys rugsėjo 2 d. užsienio reikalų ministrui pranešime į Kauną rašė: „Iš mano jau išsiųstųjų te-

¹³⁹ Plačiau apie lietuvių–lenkų ginčo peripetijas 1927 m. rudenį žr. A.E.Senn, *The Polish-Lithuanian War Scare, 1927*, *Journal of Central European Affairs*, 1961, t. 21, № 3.

¹⁴⁰ Voldemaras pas Musolini, *Lietuvos žinios*, 1927 09 10, p. 1.

¹⁴¹ Plačiau apie šią sutartį rašyta: J.Skirius, Prof. Augustinas Voldemaras – tvirtos užsienio politikos šalininkas (1926 12 16–1929 09 19), kn. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 244. (Tiesa, reikia pasakyti, jog istorikas J.Skirius nėra tikslus teigdamas, jog „A.Voldemaras, naudodamasis savo vizitu į Vatikaną, kartu nusprendė pasirašyti prekybos sutartį su Italija“. Iš tiesų, regis, būta atvirkščiai: būtent vizitą pas B.Mussolini bei prekybos sutarties su Italija sudarymą A.Voldemaras traktavo kaip gerą progą patyrinėti ir konkordato sudarymo galimybę su Vatikanu. Kad žiūrėta būtent tokių vizito prioritetų, puikiai parodo mūsų toliau cituojama URM Teisių ir administracijos departamento bei laikinai einančio Ekonomikos departamento direktoriaus pareigas dr. Dovo Zauniaus 1927 08 23 slapta instrukcija V.Čarneckiui ir J.Šauliui bei kiti dokumentai).

¹⁴² Lietuvos URM Teisių ir administracijos departamento direktoriaus bei laikinai einančio Ekonomikos departamento direktoriaus pareigas dr. Dovo Zauniaus 1927 08 23 slapta instrukcija Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui Italijoje V.Čarneckiui bei *Chargé d' Affaires a.i.* Vatikane dr. J.Šauliui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 727, l. 200.

¹⁴³ Ten pat.

¹⁴⁴ Ten pat, l. 201.

* Bent jau taip savo pranešime į Kauną reikalą nušvietė J.Šaulys.

legramų Tamsta buvai patyręs, kad, einant susidariusiais vietoj papročiais, negalima lankyti vienu kartu Kvirinalą ir Vatikaną ir <...> todėl reikalai privalo būti atliekami pirma vienur, paskui kitur“¹⁴⁵. Be to, apeliuodamas į rugpjūčio 30 d. įvykusį savo pokalbį su monsinjoru F. Borgongini-Duca, nurodė: „Iš kiekvieno katalikiškojo krašto valdžios atstovo Vatikanas reikalauja, kad, atlikęs reikalus pas Italų valdžią, apleistų Romą nors vienai, antrai dienai, atsisveikinęs visai su Kvirinalo organais. Grįžęs Romon atlikti reikalus su Vatikanu, tas valdžios atstovas nebeprivalo turėti jokių susitikimų su Kvirinalo organais. <...> Tokiu būdu Tamsta, atlikęs reikalus su Italų vyriausybe, turėsi apleisti Romą nors vienai dienai, sakysime, nors į Frascati ar kurį kitą *castello romano*. Žinomas dalykas, tas reikalavimas apleisti Romą prieš atvykstant į Vatikaną yra statomas ne Tamstai pirmam ir paskutiniam. Toks yra *modus procedendi* lankantis katalikiškojo krašto valdžios atstovui pirma Kvirinale, paskui Vatikane“¹⁴⁶.

Toliau iš pranešimo matyti, jog, tarpusavyje pasitarę, J.Šaulys ir V.Čarneckis rekomendavo premjerui ministrui „bendrosios politikos sumetimais pirma <...> apsilankyti pas Italų valdžią“, kuri priešingu atveju esą galėtų ir išsižeisti, nes pagal nusistovėjusią praktiką užsienio valstybių vadovai pirma reikalus sutvarko Kvirinale ir tik po to Vatikane¹⁴⁷. Taip pat įdomu ir tai, jog iš to paties pranešimo paaiškėja, kad A.Voldemaro vizito į Vatikaną 1927 m. rudens pradžioje turinys tam tikra prasme buvo mįslė ne tik Šventojo Sosto aukščiausiems pareigūnams, bet ir patiems lietuvių diplomatams, dirbusiems Romoje*. Pirmieji šį vizitą projektavo labiau kaip kurtuazinį, bet ne darbinį, o antrieji, regis, iš viso ne labai nutuokė, ką Kauno diplomatijos vadovas veiks ir apie ką kalbės Va-

¹⁴⁵ Lietuvos *Chargé d’Affaires a.i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 09 02 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 663, l. 153.

¹⁴⁶ Ten pat, l. 154.

¹⁴⁷ Ten pat.

* Reikia pasakyti, jog panašiai tuomet buvo organizuojamas ir A.Voldemaro vizitas į Kvirinalą. Lietuvos pasiuntinys Italijoje V.Čarneckis 1927 m. liepos pradžioje pranešime URM skundėsi, kad apie premjero ir užsienio reikalų ministro vizitą į Italiją oficialios informacijos neturi ir apie jį sužinojo tik nuvykęs į Italijos URM. Tiesa, nepaisant tokios „organizacijos“, pasak V.Čarneckio, vizitas į Italiją pavyko puikiai: buvo turiningas, iškilmingas, apie jį daug ir plačiai rašė italų spauda. Lietuvos premjerą ir užsienio reikalų ministrą Pizoje savo rezidencijoje San Rossore priėmė Italijos karalius Viktoras Emanuelis III, kuriam A.Voldemaras įteikė *Vyties Kryžiaus* ordiną. Ta proga Lietuvos premjeras ir užsienio reikalų ministras iš Viktoro Emanuelio III rankų gavo aukščiausią Italijos apdovanojimą – ordiną *Corona d’Italia*. Vėliau A.Voldemaras keletą kartų susitiko ir dalykiškai kalbėjosi su premjeru Benito Mussolini’u, pasirašė su juo Lietuvai naudingą prekybos sutartį. Pastarasis netgi nepasididžiavo ir atvyko į ta proga Lietuvos pasiuntinybėje surengtą priėmimą, nors paprastai savo vizitais užsienio pasiuntinybių nelepino.

tikane. Apie iš anksto, kruopščiai parengtą bei suderintą programą negalėjo būti ir kalbos, nes ūmiu charakteriu garsėjęs A.Voldemaras mėgo staigmenas ir buvo beveik nepakeičiamas improvizacijų meistras.

Kaip Šventojo Sosto aukščiausi pareigūnai įsivaizduoja ir projektuoja A.Voldemaro vizito Vatikane turinį, J.Šauliui paaiškėjo tik po pokalbio su Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriumi monsinjoru F.Borgongini-Duca. Po šio itin informatyvaus pokalbio A.Voldemarui jis rašė: „paaiškėjo, kad Vatikanas numato tik koki 2 Tamstos viziti pas kard. Gasparri ir laukia, jog Tamstai teksią tik aptarti pačius konkordato principus ir užinicijuoti derybas, o jau visas derybas vesti teksią kam kitam“¹⁴⁸. Į šiuos monsinjoro F.Borgongini'o-Ducos samprotavimus J.Šaulys nelabai ką turėjo atsakyti. Savo informuotumo stoką jis nedviprasmiškai akcentavo ir pranešime A.Voldemarui: „Aš į tas Vatikano supozicijas nieko negalėjau tikro pasakyti, nes man nieko nėra žinoma tuo tarpu nei apie Tamstos pasikalbėjimus tuo reikalu su Vatikano atstovu Kaune, nei apie paties konkordato projektavimo darbą“. Be to, J.Šauliui susidarė įspūdis, kad siūlydami būtent tokią, o ne kitokią vizito Vatikane programą šios šalies pareigūnai vadovavosi tik „paprasta tais atsitikimais praktika“¹⁴⁹. Kitaip tariant, jie nežinojo konkrečių Lietuvos pageidavimų, o tai jau rodytų, kad vizito programos turinys nebuvo atidžiau derinamas ne tik su Lietuvos atstovybe prie Šventojo Sosto, bet ir su šios šalies internuncijumi Kaune arkivyskupu L.Schioppa.

Tiesa, formalioji, kurtuazinė vizito dalis buvo derinama gana preciziškai. Kadangi, kaip minėta, pagal nusistovėjusią tvarką po vizito Kvirinale A.Voldemaras nors trumpam privalėjo išvykti iš Romos, tai lietuvių diplomatai turėjo pasirūpinti, kur jų šefas dienai, kitai apsisistos. Išėitis buvo rasta greitai ir, sakytume, puiki. Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* šį kartą pravertė pažintys ir bičiuliški santykiai su italų elitu*. Rugsėjo 4 d. pranešime iš Romos į Kauną dr. J.Šaulys tuo reikalu prof. A.Voldemarui rašė: „Norėčiau taip pat patirti, kur tai vienai dienai norėtum Tamsta pasitraukti iš Romos. Ta proga norėčiau Tamstai štai ką pasiūlyti. Vakar buvo apsilankęs pas mane mano bičiulis p. Castriguno, kurio duktė yra ištekėjusi už Conte Pecci, Leono XIII brolvaičio. Jie dabar vasarą gyvena savo castello Carpinello, kokios 2 valandos kelionės nuo Romos. Taigi jie norėtų pasikviesti Tamstą tam laikui praleisti pas save į savo castello. Jei

¹⁴⁸ Ten pat.

¹⁴⁹ Ten pat.

* Reikia pasakyti, jog 3-iojo dešimtmečio viduryje patyręs lietuvių diplomatas J.Šaulys Romoje, manding, jautėsi kaip žuvis vandenyje, nes dar 1921–1923 m., tapęs pirmuoju Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* prie Kvirinalo, jis užmezgė ne vieną vertingą pažintį su vietos kultūrinio ar politinio elito atstovais.

Tamsta sutiktum, tai jie atsiųstų Tamstai oficialų pakvietimą, Tamstai atvykus į Romą¹⁵⁰.

Be to, J.Šaulys norėjo sužinoti, kiek konkrečiai laiko A.Voldemaras ketina praleisti Vatikane, kur ketina apsigyventi – Lietuvos atstovybėje ar viešbutyje, teiravosi, ar atvyks „kartu su savo Ponia, ar vienas“. Diplomata dominos ir premjero bei užsienio reikalų ministro „agenda Vatikane, kad galėčiau iš anksto painformuoti apie tai Vatikaną“ (*sic!*)¹⁵¹. J.Šaulys premjerui priminė, kad vizito proga Lietuvos atstovybėje teks surengti iškilmingus pusryčius ar pietus, į kuriuos būtina pakviesti kardinolą P.Gasparri ir kitus iškilius „Vatikano žmones“. Didesnio priėmimo ta proga, kuriame dalyvautų ir vietos diplomatinis korpusas, J.Šaulys rengti nerekomendavo, nes „čia dar visi tebėra išsivažinėję: Vatikano vakacijos mat prasideda nuo sekminių ir baigiasi vos spalio gale“¹⁵².

Tačiau A.Voldemaro entuziazmo greitai ir efektyviai Romoje „sutvarkyti“ visus valstybinius reikalus nesutrukdė nei užsitęsusių diplomatų atostogos, nei tik iš principo formaliai parengta vizito programa. Pasak paties A.Voldemaro, derybas dėl konkordato Vatikane jam teko vesti su monsinjoru F.Borgongini-Duca. Jos užtruko vos tris dienas¹⁵³. Daugiausiai laiko, atrodo, derybininkai sugaišo nagrinėdami Lietuvos pageidavimą revizuoti bulėje „Lithuanorum gente“ nustatytą Lietuvos bažnytinės provincijos struktūrą – grįžti prie trijų istorinių Vilniaus, Seinų ir Žemaičių vyskupijų sistemos¹⁵⁴; svarstydami lietuvių vyskupų norą, kad Telšiuose būtų įsteigta dar viena – trečia šalyje – kunigų seminarija, išlaikoma valstybės¹⁵⁵, kuriai, taupydamas valstybės pinigus, įnirtingai priešinosi premjeras*; taip pat siekdami harmoningai sustyguoti Bažnyčios ir valstybės santykius Lietuvoje¹⁵⁶.

Greta to, pasak Aldonos Gaigalaitės, A.Voldemaras iš popiežiaus Pijaus XI bandė išsiderėti, kad vienas lietuvis vyskupas būtų pakeltas kardinolu¹⁵⁷. Vėlgi, prisimenant prof. A.Voldemaro charakterį bei jo veiklos

¹⁵⁰ Lietuvos *Chargé d’Affaires a.i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 09 04 slaptas pranešimas iš Romos į Kauną premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, ten pat, l. 151–152.

¹⁵¹ Ten pat, l. 152.

¹⁵² Ten pat, l. 153.

¹⁵³ A.Voldemaras, min. veik., p. 75–76.

¹⁵⁴ Premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A.Voldemaro 1927 05 27 slapta instrukcija Lietuvos *Chargé d’Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šauliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 727, l. 316.

¹⁵⁵ J.Staugaitis, min. veik., p. 302.

* Tautininkų vyriausybė finansškai remti tuomet sutiko tik dvi didžiąsias kunigų seminarias – Kaune ir Vilkaviškyje.

¹⁵⁶ Premjero ir užsienio reikalų ministro prof. A.Voldemaro 1927 09 27 nota Vatikano valstybės sekretoriui kardinolui P.Gasparri’ui, ten pat, b. 715, l. 107.

¹⁵⁷ A.Gaigalaitė, min. veik., p. 162.

pragmatiškumą, neretai pavojingai priartėdavusį prie cinizmo, neatmes-tina, jog taip premjeras siekė lietuvių vyskupams iš Vatikano parvežti malonų „lauktuvių siurprizą“ arba savotišką „kompensaciją“ už jo „lai-dojamą“ Telšių seminariją. Žinoma, neabejotina ir tai, kad 1927 m. rudenį, stiprėjant opozicijai prieš autoritarinį tautininkų valdymą, taip „gud-rusis“ arba „klastingasis“¹⁵⁸ A.Voldemaras bandė rūpintis tiek savo as-meninės, tiek tautininkų autoritarinės valdžios politinės auros stiprinimu lietuvių katalikiškosios visuomenės akyse. Nors tokios privilegijos prem-jeras bei užsienio reikalų ministras savo šalies vyskupams tuomet ir neiš-kovojo, tačiau sprendimą seminarijų klausimu ilgainiui padarė pats gy-venimas.

Abiem pusėm nestokojant geros valios bei diplomatinio profesiona-lumo visi ginčijami klausimai buvo išspręsti labai greitai ir gana efekty-viai. Vyskupo Pr. P.Būčio teigimu, prie sėkmingos derybų baigties labai daug prisidėjo popiežiaus Pijaus XI gyvenimiška išmintis bei įgimtas op-timizmas ir kardinolo P.Gasparri'o kantrybė bei diplomatiniai gebėji-mai¹⁵⁹. Žinoma, nederėtų nurašyti ir kitos šalies – prof. A.Voldemaro mo-kėjimo laisvai bendrauti lotynų, italų ir prancūzų kalbomis, diplomatinio talento bei gudraus derybininko gebėjimų. Šventojo Sosto ir Lietuvos konkordatą 1927 m. rugsėjo 27 d. Romoje iškilmingoje aplinkoje, popie-žiaus Pijaus XI ir prezidento A.Smetonos įgaliojimai, pasirašė kardinolas prof. P.Gasparri ir prof. A.Voldemaras. Pastarajam vis dėlto pavyko iš-pešti, kad Šventasis Sostas Lietuvoje iš esmės pasitenkintų tik dviem val-stybės finansuojamomis kunigų seminarijomis. Tą pačią dieną, kai buvo sudarytas konkordatas, kardinolas P.Gasparri notoje, savotiškame kon-kordato lydraštyje, A.Voldemarui rašė: „Seminarijų klausimu, apie ku-rias kalbama 13 str. 2-ame posme¹⁶⁰, Šv. Sostas pareiškia, kad, turint gal-voj esamas šiuo laiku apystovas, jis tenkinasi tuo, kad Bažnytinėje Lietu-vos provincijoje būtų tik dvi didžiosios seminarijos, jeigu tik kiekvie-noje išvardytų bulla „Lithuanorum gente“ diecezijoje Vyriausybė duos vyskupams galimybės turėti ir išlaikyti teologines seminarijas paruoši-mui prie dvasiškių luomo jauniems mokiniams, kurie savo laiku privalės

¹⁵⁸ K.Žemaitis, Lietuvos ir Vatikano konkordatui – 70, *LKMA Metraštis*, t. 13, Vilnius, 1998, p. 13.

¹⁵⁹ P.Pr. Būčys, min. veik., p. 501.

¹⁶⁰ Lietuvos–Vatikano konkordato 13 straipsnio 2 § pasakyta: „Visose diecezijose Katalikų Bažnyčia, einant Kanonų teisėmis, turės Valstybės šelpiamas Seminarijas, kurios bus Bažnyčios žinioje ir kurioms ji skirs mokytojus. Aukštųjų Seminarijų išduotieji išeito mokslo liudijimai bus laikomi pakankamais dėstyti religijos mokslui viešose ir Valstybės šelpiamose mokyklose“. (Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos. Concordat entre le Saint-Siège et la République de Lithuanie, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928, p. 5).

stoti didžiojon seminarijon“¹⁶¹. A.Voldemaro politikos šalininko dr. Dovo Zauniaus teigimu, sudarydama konkordatą Lietuvos Vyriausybė siekė „duoti Bažnyčios ir Valstybės santykiams tvirtą ir palankų juridinį pagrindą“ bei atkurti tarp šalių harmoniją, vyravusią iki Vatikano konkordato su Lenkija¹⁶².

Lietuvos-Šventojo Sosto konkordato I straipsnis skelbė, kad Katalikų Bažnyčia „be apeigų skirtumo naudosis Lietuvos Respublikos žemėje visomis laisvėmis, reikalingomis savo dvasiškai valdžiai ir savo bažnytinei jurisdikcijai vykinti, taip pat savo reikalams ir savo turtams administruoti bei rūpintis laikantis Dievo Įstatymų ir Kanonų teisės“¹⁶³. Nuodugniau nesigilindami į nemažos apimties konkordato turinį* ir jo nuostatų juridiskai nuosekliai neanalizuodami, apibendrintai pasakysime, jog kiti konkordato straipsniai iš esmės tik konkretizavo ir tikslino pirmojo straipsnio universalią nuostatą. Pasak S.Matulio, Lietuvos-Vatikano konkordatas bažnytinės teisės aspektu buvo gana tobulas, netgi tobulesnis už analogišką Lenkijos ir Vatikano dokumentą¹⁶⁴.

Kita vertus, konkordate galima išvelgti ne tik Katalikų Bažnyčios juridinės padėties sureguliuojimą šalyje ar Bažnyčios ir valstybės santykių suderinimą, bet ir į ateitį nukreiptus Lietuvos valstybės politinius-teritorinius siekius. Šiuo požiūriu itin iškalbinga Konkordato IX straipsnio redakcija. Čia pasakyta: „Nė viena Lietuvos Respublikos dalis nepriklausys nuo vyskupo, kurio būklas** rastūsi už Lietuvos valstybės sienų. Bažnyčios provincija, kurios diecezijos ir prelatūra yra nustatytos bullos „Lithuanorum gente“, nebus keičiama, nesusitarus iš anksto su Lietuvos Vyriausybe, išėmus parapijų ribų pataisymus, reikalaujamus tikinčiųjų gerovės. Šiaip ar taip, Bažnytinės provincijos, diecezijų ir prelatūros ribos sutaps*** su Lietuvos valstybės sienomis“¹⁶⁵. Citatoje mūsų išryškinta veiksmažodžio būsimąjo laiko forma, pavartota straipsnyje, skirtame diecezijų ir valstybės sienoms nusakyti, manding, buvo pasirinkta neatsi-

¹⁶¹ Vatikano valstybės sekretoriaus kardinolo P.Gasparri'o 1927 09 27 nota Lietuvos Respublikos premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 108.

¹⁶² Lietuvos užsienio reikalų ministro dr. Dovo Zauniaus 1931 09 09 slapta *Pro memoria* „Santykiai su Vatikanu konkordatą sudarius“, ten pat, b. 1194, l. 308.

¹⁶³ *Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos. Concordat ebtre le Saint-Siège et la République de Lithuanie*, p. 3.

* Konkordatą sudaro net 28 straipsniai, kurių nuosekli mokslinė analizė užimtų ne vieną dešimtį puslapių ir galėtų būti išplėta iki atskiro, savarankiško straipsnio.

¹⁶⁴ S.Matulis, Lietuvos laisvės vainikas: bažnytinės provincijos įsteigimas ir konkordatas, Nottigham, 1994, p. 101-102.

** Būstinė, rezidencija.

*** Išryškinta – A.K.

¹⁶⁵ Ten pat, p. 4.

tiktinai. Regis, tokiu būdu A.Voldemaras bandė palikti politinį-juridinių plyšį ar koridorių Lietuvos teritorinėms revindikacijoms, t. y. eventualiai Vilnios integracijai į Lietuvos Respubliką. Šio straipsnio teiginys, kad „š taip ar taip“ Bažnytinės provincijos, diecezijų ir prelatūros ribos sutaps [o ne sutampa] „su Lietuvos valstybės sienomis“, galėjo būti interpretuojamas ir taip, jog, pasikeitus Lietuvos Respublikos sienoms ir teritorinei sudėčiai, Vatikanas sutinka atitinkamai koreguoti ir Lietuvos bažnytinės provincijos bei diecezijų ribas. Konkrečiau tariant, Vilniui ir Vilniaus kraštui tapus Lietuvos Respublikos dalimi, Šventasis Sostas lyg *a priori* pasižadėjo šį pasikeitimą akceptuoti Lietuvos naudai.

Be to, prasmingas galėjo būti ir Telšių vyskupijos autonominio vienetu – Klaipėdos prelatūros įsakmus paminėjimas šiame konkordato straipsnyje. Turint galvoje mūsų aptartąsias itin subtiliai suredaguotas, taip pat ir atviras interpretacijoms 1926 m. balandžio 4 d. bulės kai kurias nuostatas, šis paminėjimas, regis, siaurino Lietuvai nepageidaujamų imanomų interpretacijų galimybes Klaipėdos krašto atžvilgiu, nes Klaipėdos prelatūrą darė lyg ir nebeatskiriamą nuo Lietuvos bažnytinės provincijos. Arba, griežčiau tariant, būtina Lietuvos bažnytinės provincijos struktūriškai dalinti. Atsižvelgiant į tuometinės Veimaro Respublikos revanšistines, revizionistines politines tendencijas¹⁶⁶, tokia Konkordato IX straipsnio redakcija, susiklosčius Lietuvai nepalankiai tarptautinei politinei situacijai, galėjo tapti gana reikšminga ir naudinga.

Galutinis taškas Lietuvos ir Vatikano konkordato sudarymo istorijoje buvo padėtas 1927 m. gruodžio 10 d., kai Romoje šalys apsikeitė konkordato ratifikacijos dokumentais. Tiesa, prieš tai dar buvo kilę tam tikrų juridinių kazusų. Vatikanui kilo klausimas, ar konkordatas būtinai privalo būti ratifikuotas ir kas Lietuvoje galėtų tai juridiskai nepriekaištingai padaryti: Seimas, kuriam tokią teisę rezervavo 1922 m. Lietuvos Konstitucijos 30 §¹⁶⁷, tačiau kuris tuo metu jau buvo paleistas; ar pagal tą pačią

¹⁶⁶ Apie Veimaro Vokietijos revizionistinę, revanšistinę politiką plačiau žr. 2 išnašą, taip pat: J.Korbel, *Poland between East and West. Soviet and German Diplomacy toward Poland 1919–1933*, New Jersey, 1963; K.Rosenbaum, *Community of fate. German–Soviet Diplomatic Relations 1922–1928*, New York: Syracuse University Press, 1965; H. von Riekhoff, *German–Polish Relations, 1918–1933*, Baltimore and London: The Johns Hopkins Press, 1971; J.P.Slavėnas, General Hans von Seeckt and the Baltic Question, *The Baltic States in Peace and War 1917–1945* [Ed. by: V Stanley Vardys, R.J. Misiunas], Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1978.

¹⁶⁷ 1922 m. Konstitucijos 30 § pasakyta: „Seimas tvirtina šias Vyriausybės daromas valstybės sutartis: taikos sutartis, valstybės teritorijos įgijimo, išsižadėjimo ar perleidimo sutartis, prekybos sutartis su kitomis valstybėmis, užsienio paskolas, sutartis, kurios visai ar dalinai naikina arba pakeičia esamuosius įstatymus, sutartis, kurios uždeda pareigų Lietuvos piliečiams, sutartis, kurios nustato tiesiogines arba netiesiogines monopolijos arba nusavinimo teises“ (Lietuvos Valstybės Konstitucija su paaškinimais, Kaunas: V.Jankūnaitės spaustuė, 1922, p. 7).

Konstituciją aukščiausias šalies pareigūnas ir *de facto* susiklosčiusią vidaus politinę situaciją Lietuvoje esantis vienintelis įstatymų generatorius ir garantas – Respublikos prezidentas?¹⁶⁸ Nors prezidentas A.Smetona šį jam tikrai nemalonų juridinį rebusą stengėsi išspręsti kuo greičiau ir jau 1927 m. spalio 20 d. pasiskubino ratifikuoti Lietuvos konkordatą su Vatikanu, tačiau Šventojo Tėvo ratifikacijos ir po to dar teko laukti beveik du mėnesius. Visą šį laiką tarp Romos ir Kauno vyko pozicijų aiškinimasis, reikalingos medžiagos rinkimas ir intensyvus diplomatinis susirašinėjimas.

Kaip atsakingai Šventasis Sostas traktavo juridinius dalykus, gali parodyti ir tokia detalė: Vatikano atstovybės Kaune sekretorius prelatas Liugi Faidutti, siekdamas išsiaiškinti Lietuvos pagrindinio įstatymo principinius juridinius imperatyvus ir ištyrinėti čia apibrėžtas Respublikos prezidento institucijos galias bei Seimo kompetencijos ribas, pasirūpino gauti net patį 1922 m. Lietuvos Konstitucijos tekstą¹⁶⁹. Kaip matyti iš vėlesnių J.Šaulio pranešimų, prelato L.Faidutti'o noras gauti 1922 m. Konstitucijos tekstą nebuvo tuščia užgaida ar formalumas. Spalio paskutinėmis dienomis paaiškėjo, kad Lietuvos Konstituciją ir jos 30 § gana gerai buvo išstudijavęs net pats Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretorius monsinjoras Fr. Borgongini-Duca¹⁷⁰.

Tiesa, tokiu Vatikano kruopštumu Lietuvos Vyriausybė labai sužavėta nebuvo ir net linko tai labiau traktuoti kaip kišimąsi į savo vidaus reikalus¹⁷¹. Tačiau, į valdžią atėjusi tik dėl antikonstitucinio 1926 m. gruodžio 17–18 d. perversmo ir, matyt, jausdama savo juridinės būklės nepatvarumą, labai netriukšmavo ir oficialiai neprotestavo. Juoba kad savo akademinį kruopštumą Vatikano diplomacija grindė morališkai nekaltu, formaliai nepriekaištingu ir žmogiškai visiškai suprantamu bei pateisinaamu popiežiaus noru tik „viską sau ramiai išsiaiškinti“¹⁷². Kita vertus, šioje neabejotinai subtilioje ir autoritarinei valdžiai gana jautrioje juridinėje situacijoje Lietuvos Vyriausybė nebuvo tiesmukiškai spraudžiama į kam-

¹⁶⁸ Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B.K.Balučio 1927 10 11 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šauliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 62; Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 10 25 slapta pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, ten pat, l. 46.

¹⁶⁹ Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 10 13 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, l. 59.

¹⁷⁰ Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 10 25 slapta pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, ten pat, l. 46.

¹⁷¹ Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B.K.Balučio 1927 10 13 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šauliui, ten pat, l. 58.

¹⁷² Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 10 25 slapta pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, ten pat, l. 46, 48.

pą. Netgi sudaryta jos savanoriško apsisprendimo regimybė. Lietuvių atstovui Vatikane diplomatiškai pareikšta, kad jeigu „Lietuvos Vyriausybė pasisakysianti, kad tai esąs jos atsakomybės dalykas ir kad konkordatui ratifikuoti užtenka Prezidento parašo, tai Šv. Sostas galų gale su tuo sutiksiąs, nes Lietuvos Vyriausybė turinti geriau žinoti, ką ji galinti, o ko ne“¹⁷³.

Vis dėlto ratifikuoti konkordatą su Lietuva Šventasis Sostas sutiko tik po to, kai iš Kauno gavo prelado L.Faidutti išvadas, patvirtinančias tezę, jog neveikiant Seimui Respublikos prezidento ratifikavimas nebūtų nesuderinamas su 1922 m. Konstitucija bei visa Lietuvos konstitucine sąranga¹⁷⁴, ir oficialią Lietuvos Vyriausybės notą, patvirtinančią, kad „ratifikavimui nereikia Seimo pritarimo“¹⁷⁵. Šią principinę Šventojo Sosto poziciją monsinjoras Fr. Borgongini-Duca J.Šauliui aiškino tuo, jog popiežius „tik nori nusiimti visą atsakomybę“ dėl būtent tokio konkordato ratifikavimo Lietuvoje ir dėl to galinčių kilti juridinių kolizijų¹⁷⁶.

1927 m. lapkričio paskutinėmis dienomis iš Romos į Kauną pagaliau atskriejo maloni žinia, kurios čia laukta ilgokai ir, matyt, su šiokiu tokiu nerimu šešėliu. Apie Vatikano sprendimą J.Šaulys informavo A.Voldemarą. Savo pranešime diplomatas nurodė, kad „Šv. Tėvas nutaręs ratifikuoti konkordatą gruodžio 8 d., Šv. Panelės Nekalto Prasidėjimo Dieną“, o gruodžio 10 d. – „Šv. Panelės iš Loretto dieną, paskirtas <...> pasikeitimas ratifikacijos dokumentais“¹⁷⁷. Kartu J.Šaulys pabrėžė, kad šios datos pasirinktos neatsitiktinai, o liudija išskirtinį Pijaus XI dėmesį Lietuvai. „Tas dienas Šv. Tėvas paskyrė visai sąmoningai, nes skaitydamas Lietuvą Terra Mariana*, kaip jis prie kiekvienos progos pabrėžia, panorėjo ir svarbius Lietuvai aktus atlikti kaip tik Šv. Panelės Marijos garbei skiriamomis dienomis“, – paaiškino elementarią katalikiškojo kalendoriaus abėcėlę savo šefui diplomatas¹⁷⁸.

Šis popiežiaus sprendimas pagaliau išrišo Lietuvos ir Vatikano konkordato ratifikavimo juridinį mazgą. Kaip ir planuota, Pijus XI konkordatą ratifikavo gruodžio 8 d., o ratifikacijos dokumentais šalys apsikeitė gruodžio 10 d. Tiesa, ir šis paskutinis, baigiamasis konkordato juridinių

¹⁷³ Ten pat, l. 48.

¹⁷⁴ Lietuvos *Chargé d’Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 11 10 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, ten pat, l. 41–42.

¹⁷⁵ Lietuvos *Chargé d’Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 11 12 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, l. 39.

¹⁷⁶ Ten pat.

¹⁷⁷ Lietuvos *Chargé d’Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 11 29 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, ten pat, l. 15.

* Marijos žeme (*lot.*).

¹⁷⁸ Ten pat.

reikalų sutvarkymo akordas nebuvo labai darnus. Jau ratifikacijos dokumentais numatyta pasikeitimo dieną staiga paaiškėjo, kad prezidento A.Smetonos pasirašytas konkordato ratifikavimo dokumentas formos požiūriu yra netobulas ir griaua Šventojo Sosto diplomatijos numatyta ir praktikuojama tvarką. Lietuva šį dokumentą parengė pagal tradicinį tarptautinių sutarčių įforminimą ir neatsižvelgė į tokius atvejais Šventojo Sosto praktikuojamą specifiką. Lietuvos URM parengtame ir prezidento A.Smetonos pasirašytame ratifikacijos dokumente iš pradžių buvo įvardyta Lietuvos Respublika ir tik po to Šventasis Sostas...

Profesionalūs Vatikanų diplomatai bei teisininkai šią ydą tuojau pastebėjo ir J.Šauliui nedviprasmiškai pareiškė, kad apsigėitimą konkordato ratifikacijos dokumentais teks nukelti vėlesniam laikui, kai iš Kauno bus gautas „formos požiūriu nepriekaištingas“ ratifikacijos dokumentas¹⁷⁹. Tačiau Lietuvos atstovas nebenorėjo nukelti ir taip jau ilgai tempto reikalo, todėl net nepasikonsultavęs su Kaunu pats ėmėsi iniciatyvos ir atsakomybės, kad paskubintų apsigėitimą ratifikacijos dokumentais. Norėdamas „atitaisyti klaidą“ kartu su formos požiūriu netobulai parengtu ratifikavimo dokumentu J.Šaulys Vatikanui ėteikė papildomą notą, kurią, jo žodžiais tariant, parengė naudodamasis „panašių notų originalais, suteiktais man kaip medžiaga paties Šv. Sosto“¹⁸⁰.

Taip šis nesmagus nesklandumas buvo likviduotas. Tą pačią dieną J.Šaulys premjerui ir užsienio reikalų ministrui A.Voldemarui pasiuntė į Kauną išsamų pranešimą apie šį nekaltą incidentą. Čia, be kita ko, rašė: „Beskaitant tekstus pasirodė, kad mūsų tekste yra <...> pakeista tvarka: Lietuva išspausdinta pirmoj vietoj, o Šv. Sostas – antroje vietoje. Tokia tvarka, kad valstybės dokumentuose jos vardas statomas pirmoje vietoje, praktikuojama santykiuose tarp valstybių, tuo tarpu valstybių santykiuose su Šv. Sostu užleidžiama pirmenybė Šv. Sostui. Tai man ėrodė dokumentais“¹⁸¹.

Sėkmingą Lietuvos ir Vatikanų konkordato sudarymo istoriją vainikavo valstybiniai apdovanojimai. Gruodžio 10 d. apsigėičiant konkordato ratifikacijos dokumentais šalys, be to, dar ir pagerbė viena kitą. Vatikanų ordiniais buvo apdovanoti A.Smetona, A.Voldemaras, J.Šaulys ir Lietuvos atstovybės Vatikane sekretorius Stasys Girdvainis. Savo ruožtu ir Lietuvos Respublika neliko skolinga. Prezidento A.Smetonos potvarkiu Gedimino ordiniais (tiesa, ir vėl tik išsprendus tam tikrus nesklandu-

¹⁷⁹ Lietuvos *Chargé d’Affaire a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 12 10 slaptas pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, ten pat, b. 715, l. 10.

¹⁸⁰ Ten pat.

¹⁸¹ Ten pat.

mus)¹⁸² buvo apdovanoti kardinolas P.Gasparri¹⁸³, monsinjoras Fr. Borgongini-Duca, jo pavaduotojas monsinjoras Pietro Ciriaci bei Vatikano Kurijos Vidaus reikalų kongregacijos sekretoriaus pavaduotojas ir Statistikos kongregacijos sekretorius Giuseppe Pizzardo¹⁸⁴.

IX

Katalikų Bažnyčios juridinės padėties sutvarkymas Lietuvoje buvo didžiai naudingas ne tik katalikų bendruomenei, bet teigiamai paveikė ir pasaulietinį politinį Lietuvos valstybingumą. Juolab kad netrukus – 1928 m. lapkričio 9 d. – Šventasis Sostas savo internunciatūrą Kaune performavo į nunciatūrą¹⁸⁵, tad Lietuvos tarptautinis prestižas sustiprėjo. Tiesa, 3-iojo dešimtmečio pabaigoje – 4-ojo dešimtmečio pradžioje Lietuvos–Vatikano santykiai ne visuomet klostėsi teigiamai. Lietuvos Vyriausybei tolydžio konfliktuojant su LKDP šis konfliktas neretai atsiliepdavo ir valdžios santykiams su Katalikų Bažnyčia bei Vatikanu. Kartais šalys skirtingai interpretuodavo atskirus konkordato straipsnius arba 1927 m. rugsėjo 27 d. kardinolo P.Gasparri'o notą A.Voldemarui dėl seminarijų skaičiaus Lietuvoje.

¹⁸² Nesusipratimas, regis, šį kartą kilo dėl organizacinių nesklandumų arba paprasčiausio kai kurių Lietuvos URM Politikos departamento pareigūnų išsiblašymo ir neatsakingumo. Šalims svarstant klausimą, kiek vienos ir kitos šalies veikėjų pariteto principu bus apdovanota, ir galų gale apsisprendus, kad kiekviena šalis apdovanos po keturis veikėjus, Lietuvos URM Prezidentūrai pateikė pasenusią informaciją, kuria remdamasis A.Smetona pasirašė dokumentus tik dėl trijų Vatikano pareigūnų apdovanojimo. Į apdovanojamųjų sąrašą liko neįtrauktas Šventojo Sosto sekretoriaus užsienio reikalams pavaduotojas Pietro Ciriaci. Šią klaidą J.Šauliui ir prezidentui A.Smetonai teko vėl skubiai taisyti (Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B.K.Balučio 1927 11 23 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šauliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 25; Lietuvos URM Politikos departamento direktoriaus B.K. Balučio 1927 11 24 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šauliui, ten pat, l. 22; Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 11 25 slapta pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B.K.Balučiui, ten pat, l. 19).

¹⁸³ Tiesa, dar prieš įvykstant apdovanojimo ceremonijai Šventojo Sosto diplomatai pasirūpino, kad kardinolui P.Gasparri'ui būtų įteiktas aukštesnio laipsnio apdovanojimas nei kitiems. Apie šį pageidavimą J.Šaulys B.K.Balučiui į Kauną rašė: „Man Vatikane ypatingai pabrėžė, kad kardinolui paprastai suteikiamas tik ordinas, kuris apskritai retai tėra suteikiamas kitiems. Ypač interesavosi Vatikane, ar <...> ordinas bus taip pat suteikiamas ir pasiuntiniams, apleidžiantiems savo tarnybą Lietuvoje. Nenorėtų, kad kardinolas būtų statomas į lygią papėdę su tos rūšies asmenimis“ (Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 11 25 slapta pranešimas URM Politikos departamento direktoriui B.K.Balučiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 715, l. 19).

¹⁸⁴ Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1927 11 27 slapta pranešimas premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, ten pat, l. 21.

¹⁸⁵ Pr. P.Būčys, min. veik., p. 501.

1929 m. pavasarį kilo nesutarimų dėl vysk. Justino Staugaičio iniciatyva Telšiuose įsteigtos kunigų seminarijos. Lietuvos URM generalinis sekretorius dr. Dovas Zaunius apie tai Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui Vatikane rašė: „Turint omeny, kad Šv. Sostas savo 1927.IX.27 notoje pareiškė, jog pasitenkina dviem seminarijom, Lietuvos Vyriausybė skaito, kad Vatikanas, nedarydamas nieko paraginimui Telšių vyskupo, įsteigusio naują seminariją, laikytis Konkordato, pats laužo Konkordatą. Kyla čia klausimas, kaip traktuoti tą Telšių seminariją, ar pripažinti seminaristams privilegijas (nuo kariuomenės paliuosavimo), ar leisti baiguosiemis seminariją užimti valdiškas vietas ir galų gale kas padaryti su vyskupu, kuris peržengė savo teises, ir kaip reaguoti į Vatikaną, kuris vyskupo nesudraudžia?¹⁸⁶“ Kartu URM generalinis sekretorius atstovą informavo, kad „Vyriausybė yra nusistačiusi statyti klausimą griežtai ir renigia Vatikanui notą“. Apie tai diplomatas paprašytas netgi „oficioziškai“ informuoti Vatikaną¹⁸⁷.

Kadangi Šventasis Sostas vyskupo J.Staugaičio „nesudrausmino“, todėl 1929 m. vidurvasarį – liepos 12 d. – Lietuva Vatikanui įteikė notą, reikalaujama, kad Telšių seminarija, kaip nesuderinama su konkordato dvasia ir kardinolo prof. P.Gasparri'o 1927 m. rugsėjo 27 d. notos raide, būtų uždaryta¹⁸⁸. To nepadarius, pagrasinta, kad seminaristai neteks savo privilegijų ir bus paimti privalomoj karinėn tarnybon. Įteikęs notą dr. J.Šaulys, greičiausiai taktikos sumetimais, tuoj pat iš Vatikano išvyko atostogauti, savo vietoj palikęs atstovybės sekretorių S.Girdvainį¹⁸⁹. Žinoma, toks reikalavimas ir jo sąlygos nebuvo politiškai korektiškos ir juridiškai be priekaištų, nes garsioji kardinolo P.Gasparri'o nota nedraudė Lietuvos vyskupams savo lėšomis steigti ir išlaikyti naujas seminarijas. Notos esmė buvo tik ta, kad Šventasis Sostas pasitenkina dviem valstybės finansuojamomis seminarijomis Lietuvoje ir tai tik „turint galvoj esamas šiuo laiku apystovas“¹⁹⁰. Beje, pastarieji notos žodžiai rodė, kad Šventasis Sostas, pasikeitus aplinkybėms, rezervuoja sau teisę šią poziciją keisti.

Būtent tokia prasme buvo atsakyta ir į Lietuvos Vyriausybės notą. Liepos 27 d. notoje kardinolas P.Gasparri diplomatiškai nurodė, kad vyskupams steigti seminarijas savo vyskupijose leidžia Bažnyčios kanonai,

¹⁸⁶ URM Politikos departamento direktoriaus dr. D.Zauniaus 1929 04 18 laiškas Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šauliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 932, l. 63.

¹⁸⁷ Ten pat.

¹⁸⁸ Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1929 07 12 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM Politikos departamentui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 932, l. 24.

¹⁸⁹ Ten pat.

¹⁹⁰ Vatikano valstybės sekretoriaus kardinolo prof. P.Gasparri'o 1927 09 27 slapta nota Lietuvos premjerui ir užsienio reikalų ministrui prof. A.Voldemarui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 715/2, l. 108.

kuriuos pagal konkordatą įsipareigojo pripažinti ir Lietuvos Vyriausybė, o minėtoji jo nota liečia tik finansinius Lietuvos Vyriausybės įsipareigojimus. Kardinolas pabrėžė, kad vyskupas J. Staugaitis šiuo atveju tik negali įsteigti seminarijai išlaikyti iš Vyriausybės prašyti papildomų lėšų, o privalo verstis iš jau turimų¹⁹¹. Taigi svarstant 1927 m. rugsėjo 27 d. kardinolo P. Gasparri'o notos turinio ir didžiųjų seminarijų Lietuvoje skaičiaus dilemą, būtų sunkoka sutikti su teiginiu, kad Telšių seminarijos „egzistavimas prieštaravo <...> slaptajam konkordato priedui“¹⁹².

1929–1930 m. nesutarimų tarp Lietuvos bei Vatikano kilo ir dėl Vyriausybės siekio mažinant išlaidas reformuoti Kaune įsikūrusio Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą¹⁹³, taip pat dėl 1930 m. rugpjūčio 30 d. švietimo ministro Konstantino Šakenio vidurinių, aukštesniųjų ir specialiųjų bendrojo lavinimo mokyklų direktoriams išplatinto aplinkraščio Nr. 244, kuris šiose švietimo įstaigose uždraudė visas mokinių organizacijas, išskyrus skautus¹⁹⁴. Švietimo ministro paskelbtame aplinkraštyje, be kita ko, sakoma: „nuo šių mokslo metų pradžios visos, be jokios išimties, politiškai-visuomeninio pobūdžio moksleivių organizacijos visose Lietuvos mokyklose <...> Švietimo ministerijos nutarimu uždaromos. <...> Paliekama tėra tik skautų brolijos organizacija, kuri auklėja jaunimą taip, kaip mokyklos drausmė reikalauja, ir skatina lygiai savo narius rūpestingai mokytis“¹⁹⁵.

Suprantama, jog šis nedemokratiškas Švietimo ministerijos įsakymas smogė daugeliui įvairių mokinių organizacijų, pirmiausia – labai išplėtotam bei įtakingam ateitininkų judėjimui mokyklose, kurį Katalikų Bažnyčia traktavo kaip Katalikų veikimo centro narį¹⁹⁶. Todėl suprantama, jog Lietuvos Katalikų Bažnyčia šį aplinkraštį traktavo kaip Konkordato 25 straipsnio pažeidimą, kur valstybė buvo įsipareigojusi duoti visišką „laisvę kurtis ir darbuotis draugijoms, kaipo Katalikų akcijos nariams, siekiantiems pirmučiausiai religinio tikslo ir esantiems vyskupo žinioje“¹⁹⁷ ir kreipėsi užtarimo į Vatikaną. Šventasis Sostas į lietuvių vyskupų

¹⁹¹ A. Gaigalaitė, min. veik., p. 170.

¹⁹² J. Skirius, min. veik., p. 243.

¹⁹³ Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J. Šaulio 1929 07 12 šifruota telegrama Lietuvos URM Politikos departamentui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 932, l. 24.

¹⁹⁴ Lietuvos švietimo ministro inžinieriaus K. Šakenio 1930 08 30 aplinkraštis Nr. 244 „Visų Švietimo ministerijos žinioje esančių vidurinių ir aukštesniųjų bendrojo lavinimo ir specialiųjų mokyklų direktoriams: Mokinių organizacijų reikalai“, ten pat, b. 1194, l. 152–155.

¹⁹⁵ Ten pat, l. 154; 155.

¹⁹⁶ Vysk. K. Paltarokas, *Katalikų veikimo centras ir jo svarbiausi uždaviniai Lietuvoje*, Kaunas, 1929, p. 8.

¹⁹⁷ *Konkordatas Šv. Sosto ir Lietuvos Respublikos. Concordat..*, p. 8.

kreipimasi atsiliepė nedelsdamas. Jau 1930 m. rugsėjo 17 d. Vatikano nuncijus Lietuvoje Riccardo Bartoloni, įgaliotas „Jo Šventenybės valstybės sekretoriaus“, premjerui Juozui Tūbeliui įteikė specialią notą. Atkreiptinas dėmesys, jog nota buvo adresuota ne A.Voldemaro mokiniui ir sekėjui, „kietos linijos“ šalininkui tuometiniam užsienio reikalų ministrui dr. Dovui Zauniui, bet gerokai švelnesnio charakterio ir nuolaidesniau pareigūnui J.Tūbeliui¹⁹⁸.

Nuncijaus R.Bartoloni'o pasirašytoje notoje, be kita ko, sakoma, kad „Šventasis Sostas su nusistebėjimu patyrė apie neseniai duotą <...> pono Švietimo ministerio įsakymą uždrausti bei uždaryti vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų katalikų moksleivių organizacijas. Jei šitos priemonės turėtų pasilikti, tai Šventasis Sostas negalėtų pasielgti kitaip, kaip matyti tame sulaužymą Konkordato 25 str.“¹⁹⁹. Kartu pabrėžta, kad „iš tikrųjų, kalbant apie vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų katalikų moksleivių organizacijas, negalėtų būti jokios abejonės, kad tai yra pirmučiausiai religinio tikslo turinčios organizacijos, kurios yra *Katalikų akcijos* dalis ir yra vyskupo žinioje <...>, kaip ir numato Konkordato 25 straipsnis“. Be to, notoje priekaištaujama dėl valdžios draudimo vyskupui „šiomis dienomis“ Telšiuose sušaukti Katalikų kongresą, kas esą taip pat pažeidžia Konkordato 25 straipsnį, taip pat reiškiamas nepasitenkinimas dėl užsienio reikalų ministro viešų pasisakymų spaudoje, kurie „neatrodo įkvėpti Šventojo Sosto atžvilgiu draugingumo ir pagarbos jausmų“²⁰⁰.

Vis dėlto nota baigiama taikingai ir su viltimi, kad iškilusios problemos bus sėkmingai išspręstos, o Lietuvos Vyriausybė savo elgesiu patvirtins nuo seno rodomą „prisirišimą prie Šventojo Sosto ir prie Katalikų Bažnyčios“, dėl to santykiai tarp šalių taps „dar glaudesni“²⁰¹. Deja, nuosaikios redakcijos Vatikano nota didesnio poveikio valdžios nusistatymui nepadarė. Vyriausybė savo ankstesnių sprendimų neatšaukė. Ieškodamas išeities ir darnaus iškilusių problemų sprendimo, 1930 m. lapkričio 1 d. Pijus XI bandė tiesiogiai kalbėtis su Lietuvos atstovu J.Šauliu ir apeliuoti į prezidento A.Smetonos geranoriškumą bei išmintį. Vos grįžęs iš šio susitikimo J.Šaulys į Kauną rašė: „Šiandien turėjau audienciją pas Šv. Tėvą. Priėmė mane gana sujaudintas arba bent nudavė tokį. Pra-

¹⁹⁸ Mūsų jau cituotame dokumente JAV konsulas apie J.Tūbelį atsiliepia taip: „Gerokai nepaprastas žmogus, visai gerai nusimano apie finansinius dalykus, gerai orientuojasi ir finansinėje politikoje. Gerai pažįsta šalies finansinę ir ūkišką padėtį, nes ilgą laiką darbavosi žemės ūkio įstaigose. Mandagus ir draugijingas žmogus. Jo ypatingas privalumas, kad politikos dalykais, kiek man yra žinoma, visai nesiiinteresuoja“.

¹⁹⁹ Šventojo Sosto nuncijaus Lietuvoje R.Bartoloni'o 1930 09 17 nota Lietuvos premjerui J.Tūbeliui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1194, l. 143.

²⁰⁰ Ten pat, l. 143–144.

²⁰¹ Ten pat, l. 144.

šė manęs įdėm pranešti ponui Prezidentui, kad jis esąs labai nuliūdęs dėl dalykų padėties Lietuvoje. Pakartotinai pabrėžė man tą savo prašymą²⁰².

Pijus XI lietuvių diplomatu su apgailestavimu pasakė, kad net „nereikėję daryti konkordato, jei temanoma jį tik šitokiu būdu pildyti“. Pasak popiežiaus, katalikiškame krašte ateitininkų veiklos mokyklose uždraudimas yra labai pavojingas, nes toлина jaunimą nuo bažnyčios ir artina prie „Vilkų* <...> ar socialistų bei komunistų“²⁰³. J.Šauliui pabandžius paprieštarauti ir pareikšti prielaidą, jog nuncijaus monsinjoro R.Bartoloni'o popiežiui teikiama informacija ne visuomet gali būti tiksli ir objektyvi, Pijus XI, pasak lietuvių diplomato, „kaip ir atspėdamas mano mintį, ėmė mane įkalbinėti, kad jis, girdi, remiasi ne vien mgr. Bartoloni informacijomis, o esąs visų vyskupų, nepriklausomai vienas nuo kito, informuojamas“.

Audiencija pas popiežių Kauno diplomatas tąkart liko ne itin patenkintas, nors jam asmeniškai Šventasis Tėvas jokių pastabų nepadarė ir netgi maloniai prisiminė prieš dešimtmetį Kaune įvykusią savo viešnagę. Pirmiausiai J.Šaulys nusivylė, kad Pijus XI, norėdamas „pateisinti savo suvereninį arbitrališkumą“, esą visiškai nenorėjo išgirsti antrosios pusės nuomonės ir motyvų. Anot lietuvių diplomato, „kiek kardinolas Pacelli** ir mons. Pizzardo*** laikėsi pasyviai, klausydami mano dėstymo, tiek Šv. Tėvas parodė aktyvumo, versdamas mane pasyviai klausytis Bažnyčios suvereno nepasitenkinimo“²⁰⁴. J.Šaulys netgi įtarinėjo, kad „toks Šv. Tėvo priėmimas man parengtas nebuvo, žinoma, atsitiktinis dalykas“, o buvo iš anksto „greičiausiai atitinkamai pasiruošta“²⁰⁵.

Diplomatas atkreipė dėmesį, kad popiežius „pats aktyviai visa ką veda“, visiškai koordinuoja Šventojo Sosto politiką ir aktyviai seka Lietu-

²⁰² Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1930 11 01 konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D.Zauniui, ten pat, b. 1063, l. 73.

* Turima galvoje paramilitarinė, ultranacionalistinė *Geležinio Vilko* organizacija, į savo gretas pirmiausiai aktyviai telkusi išsilavinusį jaunimą.

²⁰³ Ten pat.

** Eugenio Pacelli – tuomet jau Vatikano valstybės sekretorius, vėliau – popiežius Pijus XII. Kardinolas prof. P.Gasparri iš Valstybės sekretoriaus pareigų dėl solidaus amžiaus (turėjo jau per 75 m.) atsistatydino 1929 m. pabaigoje. Pasitraukęs iš aktyvaus valstybinio darbo, kardinolas rankų nenuleido ir ėmėsi aktyvios akademinės veiklos: tapo komisijos, kodifikuojančios Rytų apeigų bažnytinius įstatymus, pirmininku, dalyvavo įvairiose tarptautinėse teisininkų konferencijose ir kongresuose. Paskutinę savo viešą paskaitą kardinolas perskaitė 1934 m. lapkričio 14 d. Romoje vykusiame tarptautiniame kanonų teisės specialistų kongrese. Vos po keturių dienų – 1934 m. lapkričio 18 d., sulaukęs 82 m., kardinolas ir kanonų teisės prof. Pietro Gasparri mirė.

*** G.Pizzardo – tuomet jau E.Pacelli'o padėjėjas.

²⁰⁴ Ten pat, l. 74.

²⁰⁵ Ten pat, l. 73a.

vos reikalus. Apibendrinamas audiencijos pas Pijų XI rezultatus, J.Šaulys į Kauną rašė: „Išvada, kurią dar kartą turiu padaryti: *spiritus movens* – tai ne valstybės sekretorius kard. Pacelli ar kas kitas, o pats Šv. Tėvas. Bet tatai neprivalo mūsų išmušti iš vagos ir iš mūsų užimtų pozicijų. Tai juk ne tikybos, o politikos dalykai, kuriais Šv. Tėvas nėra neklaidingas, o kuriais ir mūsų teisė, ir prievolė yra ginti savo valstybės reikalus, kaip mūsų sąžinė mums diktuoja“²⁰⁶. Taip klostantis reikalams, Kauno diplomatas matė, kad būtų prasminga popiežių būtinai supažindinti ir su kitos šalies, t. y. Lietuvos Vyriausybės, nuomone bei argumentais dėl kilusio konflikto. Todėl URM diplomatas siūlė: „reikia dabar mūsų *Pro memoria* rašte pasakyti visa, kas reikalinga padėčiai nušviesti antrosios (mūsiškės) pusės šviesa, po to, kai jau nuncijus ir vyskupai bus Šv. Tėvui <...>“ pateikę savo nuomones²⁰⁷.

Užsienio reikalų ministras diplomato siūlymui, regis, pritarė, nes gruodžio 4 d. J.Šauliui išsiuntė šifruotą telegramą *Pro memoria*, kuria pasiremdamas pastarasis turėjo parengti ir įteikti Vatikanui atitinkamą notą. D.Zauniaus parengtame dokumente labiausiai skundžiamasi nuncijaus R.Bartoloni'o veikla Lietuvoje. Nuncijus kaltinamas trimis, autoritarinės valdžios požiūriu, didžiosiomis nuodėmėmis: 1) kad „dalyvauja garbės svečiu katalikiškų organizacijų susirinkimuose“, kurie dažnai įstatymų yra draudžiami ir kuriuose oratoriai „agresingu tonu“ politikuoja bei puola valdžią. Pasak ministro, toks nuncijaus elgesys suponuoja tikintiesiems mintį, kad „nuncijus ir popiežius apribuoja“ ar net pageidauja politinių akcijų prieš Vyriausybę; 2) pažeidinėja konkordato nuostatas, tačiau Kaune ir provincijoje, „darydamas kunigų suvažiavimus, vaišes“, savo elgesį užmiršta ir smerkia tik Vyriausybę dėl konkordato laužymo; 3) Vyriausybei stengiantis su nuncijumi bendrauti ir „šalinti pavojų geriems santykiams, nuncijus laikosi nuošaliai“ ir jau keli mėnesiai „vengia ir nesistengia prisidėti prie Vyriausybės pastangų užtikrinti gerus santykius“²⁰⁸.

Atitinkamą notą Vatikano valstybės sekretoriui Lietuvos atstovas įteikė jau kitą dieną gavus D.Zauniaus telegramą. Koks buvo Lietuvos Vyriausybės nepasitenkinimas Šventojo Sosto nuncijaus Lietuvoje veikla, gali parodyti ir tai, jog 1930 m. gale–1931 m. pradžioje Kaune netgi keletą kartų svarstyta galimybė nuncijų R.Bartoloni oficialiai paskelbti *persona non grata*. Tačiau šios kraštutinės priemonės tada vis dėlto buvo išvengta. 1931 m. sausį nuncijus R.Bartoloni buvo iškviestas į Romą tiesioginių

²⁰⁶ Ten pat, l. 74.

²⁰⁷ Ten pat.

²⁰⁸ Užsienio reikalų ministro dr. D.Zauniaus 1930 12 04 šifruota telegrama iš Kauno į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. J.Šauliui, ten pat, l. 13–14.

konsultacijų. Tokį Vatikano žingsnį Lietuvos Vyriausybė sutiko su palengvėjimu ir pradėjo daryti diplomatinis žygius, kad nuncijus į Lietuvą nebegrižtų, o jo vieton būtų paskirtas kitas diplomatas.

J.Šaulio teigimu, 1931 m. sausio 31 d. ir vasario 3 d. tuo reikalu jam buvo pavykę susitarti su kardinolo E.Pacelli'o pavaduotoju, monsinjoru G.Pizzardo, kuris esą pareiškęs, kad „baimės dėl M-ro B[artoloni'o] grįžimo negali būti, nes jis pasilieka kol kas Romoje“²⁰⁹. Šią „džiugią“ naują lietuvių diplomatas tuomet šifruota telegrama nedelsiant pranešė į Kauną – URM. Pasak J.Šaulio, būtent šie G.Pizzardo pareiškimai tuomet lėmė, kad Lietuvos Vyriausybė atsisakiusi „tuo tarpu nuo oficialaus demaršo“ dėl nuncijaus išsiuntimo iš Lietuvos. Kaune tikėtasi, kad šį itin subtilų ir nemalonų reikalą pavyks išspręsti „diskretiškomis priemonėmis, <...> be sukrėtimų“²¹⁰. Tačiau įvyko atvirkščiai: balandžio 13 d. nuncijus R.Bartoloni jau buvo Kaune ir jo grįžimas laikinojoje sostinėje, de-ja, sukėlė nepasitenkinimą ar net tam tikrą sumaištį.

Nuncijui R.Bartoloni'ui grįžus į Kauną, URM nusprendė ilgiau nebelaukti ir griebėsi kraštutinės priemonės – primygtinai išprašyti „nepageidaujama“ diplomata iš šalies. Oficialų demaršą dėl nuncijaus atšaukimo Vatikano valstybės sekretoriui kardinolui E.Pacelli'ui J.Šaulys padarė 1931 m. balandžio 16 d. Šis žingsnis, be abejo, nei J.Šauliui asmeniškai, nei Vyriausybei, regis, malonus nebuvo. Iškart po demaršo J.Šaulys į laikinąją sostinę rašė: „demaršas, kurį taip ilgai stengiausi nustumti ir kuris, mano paties įsitikinimu, dabar pasidarė nebeišvengiamas, yra mano galų gale padarytas“²¹¹.

J.Šaulio audiencija pas kardinolą E.Pacelli užtruko apie 45 minutes. Pasak lietuvių diplomato, „mudviejų pasikalbėjimas <...> buvo tarpais gana audringas. Baigėsi betgi taikiu tonu ir atsisveikino vis dėlto geruoju“²¹². Iš esmės kalbėta dėl dviejų dalykų: nuncijaus atšaukimo iš Lietuvos ir Konkordato XVIII straipsnio nevykdymo. Demaršą J.Šaulys pradėjo pareiškimu, jog R.Bartoloni'o „visai netikėtas <...> grįžimas Kaunan yra sukomplikavęs dar labiau ir taip gana įtemptą dalykų stovį“, o jo nediplomatiškas ir sunkus charakteris situaciją gali dar labiau pabloginti. J.Šaulys valstybės sekretoriui priminė, jog dėl nuncijaus atšaukimo iš Kauno Lietuvos Vyriausybė žygius Vatikane daro jau nuo praėjusių metų gruodžio. „Kai sausio mėnesį m-ras Bartoloni atvyko Romon, mūsų Vyriausybė buvo nusistačiusi padaryti visa, idant jo grįžimas Lietuvon

²⁰⁹ Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1931 04 16 „visiškai“ konfidencialus pranešimas užsienio reikalų ministrui dr. D.Zauniui, ten pat, l. 185.

²¹⁰ Ten pat.

²¹¹ Ten pat.

²¹² Ten pat.

nebūtų galimas, būtent pareikšti, kad jis nebėra mūsų Vyriausybei *persona grata*“, – gana atvirai aiškino savo Vyriausybės poziciją Vatikano valstybės sekretoriui J.Šaulys²¹³.

Per audienciją išryškėjo dar dvi įdomios detalės. Viena vertus, paaiškėjo, kad kardinolas E.Pacelli išvis nedaug ką žino apie Lietuvos Vyriausybės jau keli mėnesiai reiškiamą nepasitenkinimą nuncijumi ir visai nėra informuotas apie savo padėjėjo G.Pizzardo susitarimą su dr. Šauliu, jog nuncijus į Lietuvą nebegrįš, nes Lietuvos Vyriausybė jo nebelaiko *persona grata*²¹⁴. Kita vertus, tikint Lietuvos reikalų Vatikane laikinojo patikėtinio žodžiais, monsinjoras G.Pizzardo, iš anksto sužinojęs 1931 m. vasario 3 d. turėjusios įvykti J.Šaulio „ekstra“ audiencijos pas kardinolą E.Pacelli priežastį – lietuvių diplomatas kardinolui ketino subtiliai pareikšti, kad nuncijus nebelaikomas Lietuvoje *persona grata* – šią audienciją sąmoningai sutrukdė. Pasak J.Šaulio, staiga įėjęs į kardinolo priimamąjį „m-ras Pizzardo <...> pasiėmęs mane po ranka, pasikvietė eiti pas jį, nes kardinolas, girdi, dabar jokių būdu negalys priimti“²¹⁵.

J.Šaulio pasakojimas būsimąjį popiežių nustebino ir jis juo suabejojo. Kardinolas lietuvių diplomatus pasakė, kad jo paskirtos audiencijos niekada nėra atšaukiamos ir taip vargu ar galėję būti ir aną kartą. Tačiau Kauno atstovas nepasidavė ir pabrėžė, jog „tai yra faktas, kurį jis [kardinolas. – A.K.] gali konstatuoti tuoj pasišaukęs m-rą Pizzardo“. Negana to, kardinolui E.Pacelli'ui J.Šaulys prisipažino, jog dėl vasario 3 d. neįvykusios audiencijos jis kurį laiką jautėsi įžeistas ir jį graužė abejonės. Apie savo tuometinį nerimą Vatikano valstybės sekretoriui lietuvių diplomatas kalbėjo: „baigęs reikalus su m-ru Pizzardo, aš vis dėlto jaučiau kiek abejojimų dėl tokio man nepaprasto kardinolo pasielgimo ir dar iš namų, negalėdamas nurimti, telefonavau m-ru Pizzardo, kad jis būtų geras pasakyti man tikrą teisybę, kodėl kardinolas, paskyręs man valandą, negalėjęs manęs priimti, ir ar čia neslypi kokie kiti motyvai. M-ras Pizzardo stengėsi mane nuraminti, kad čia niekas neslypi ir kad kardinolas, turėdamas kažkur kitur išvykti, fiziškai negalėjęs manęs priimti. Aš tuo patikėjau ir <...> galų gale nusiraminau ...“²¹⁶ Taigi, pasak J.Šaulio, vasario 3 d. su G.Pizzardo dar kartą aptaręs nuncijaus R.Bartoloni'o istoriją, jis laikė „visą reikalą baigtą ir kol kas sureguliuotą“. Be to, lietuvių diplomatas kardinolui pareiškė, jog 1931 m. vasario 28 d. su monsinjoru G.Pizzardo jis vėl aptarė nuncijaus R.Bartoloni'o „reikalą“, be to, priminė, kad ir toliau laikosi senojo „tyliojo susitarimo: kaip tik m-ras B[artoloni] ims

²¹³ Ten pat.

²¹⁴ Ten pat, l. 186.

²¹⁵ Ten pat.

²¹⁶ Ten pat, l. 186–187.

rengtis kelionėn į Lietuvą, aš būsiu priverstas ant tų pėdų pareikšti visai oficialiai, kad m-ras B[artoloni] nebėra mūsų Vyriausybei *persona grata*²¹⁷. Kad nuncijus R.Bartoloni nelaukiamas Lietuvoje, monsinjorui G.Pizzardo esą dar kartą buvę priminta ir gegužės 8 d.

Pateikęs visą „nuncijaus istoriją“ ir „konstatavęs tuos faktus“, J.Šaulys Vatikano valstybės sekretoriui Vyriausybės vardu „visai formaliai ir oficialiai“ pareiškė, kad nuncijus R.Bartoloni „nebėra *persona grata*“ Lietuvoje. Negana to, buvo pareikšta, jog nuo šiol Lietuvos Vyriausybė „atsisako palaikyti toliau su m-ru B[artoloni' u] by kokius santykius, kaip lygiai tęsti derybas, pradėtas su m-ru Faidutti, kol m-ras B[artoloni] liks Lietuvoj“²¹⁸.

Nesunku įsivaizduoti, jog tokie radikalūs ar net ultimatyvūs Lietuvos atstovo pareiškimai kardinolui „Pacelli padarė regimai nemažą įspūdį“ ir jis J.Šauliui nedviprasmiškai užsiminė, kad baiminasi, jog jie gali sukelti „didelių pasekmių“. Tačiau Kauno diplomato tai nesustabdė ir jis ta pačia proga Vatikanui pareiškė „formalų protestą“, kad Lietuvos vyskupai nevykdo Konkordato XVIII straipsnio, kuris juos įpareigoja skirstant beneficijas konsultuotis su vidaus reikalų ministru²¹⁹. Čia pat nurodyta, kad lietuvių vyskupai jau yra padarę didelių nuodėmių: „paskyrę klebonų <...> nesusižinoję su kompetentišku ministeriu“.

Lietuvos diplomato tvirtinimu, su Vatikano valstybės sekretoriumi vyko dialogas, kurio metu „kardinolas stengėsi nuversti visą atsakomybę nuo savęs remdamasis faktu“, kad visa nuncijaus atšaukimo iš Kauno istorija buvo derinama ne su juo, o su G.Pizzardo. Kita vertus, pasak J.Šaulio, kardinolas „negalėjo nuneigti ir neneigė nei m-ro Pizzardo oficialumo, nei to, kad jam iš m-ro P[izzardo] apie mano pareiškimus vis dėlto žinoma“²²⁰.

1931 m. balandžio 16 d. J.Šaulio audiencija pas Vatikano valstybės sekretorių baigėsi Lietuvos diplomato apsimestu apgailėstavimu, kad jis esą pasidavęs nepagrįstoms savitarpio supratimo „iliuzijoms“ ir nepaklausęs protingo savo Vyriausybės patarimo dar gerokai anksčiau Šventajam Sostui oficialiai pareikšti, kad nuncijus G.Bartoloni nebelaikomas *persona grata* Lietuvoje. Taip esą būtų buvę išvengta nereikalingų emocijų ir reikalas išspręstas greičiau bei paprasčiau. Anot J.Šaulio, šią „piliulę kardinolas nurijo nė nemirktelėjęs“²²¹.

Tačiau ši ironiška Kauno diplomato išvada, regis, buvo netiksli. Kardinolas E.Pacelli visai neketino šios nemalonios istorijos nuleisti tylomis.

²¹⁷ Ten pat, l. 188.

²¹⁸ Ten pat, l. 189.

²¹⁹ Ten pat, l. 189–190.

²²⁰ Ten pat, l. 190.

²²¹ Ten pat, l. 190a.

Jau kitą dieną – balandžio 17 – įvyko ilgokas* „retrospektyvinio pobūdžio“ trejeto polilogas, kurio metu J.Šaulys turėjo viską iš naujo aiškinti bei įrodinėti Vatikano valstybės sekretoriaus ir jo padėjėjo akivaizdoje²²². Pasak J.Šaulio, „turėjau padėti m-rui P[izzardo] atsiminti faktus <...>, kuriuos jis vis dėlto turėjo patvirtinti, kai mano jam iš dienos buvo pacituoti“. Kita vertus, šio pokalbio metu paaiškėjo, kad Lietuvos atstovas intrigos Vatikane ieškojo be reikalo. O Lietuvos Vyriausybės „taip laukiamas“ nuncijus R.Bartoloni į Kauną vis dėlto grįžo ne dėl kardinolo E.Pacelli'o informacijos stokos ir ne dėl jo padėjėjo monsinjoro G.Pizzardo nerūpestingumo ar asmeninio suinteresuotumo. Jau baigiantis šiam polilogui monsinjoras G.Pizzardo J.Šauliui tiesiai pareiškė: „Ko Tamsta nori, juk decidoja vizą kas – Šv. Tėvas, ir ne nuo mūsų pareina dalykai“²²³.

Po šio atviro, bet numaningo pareiškimo pranešime į Kauną mūsų diplomatu beliko tik filosofškai paspėlioti. „Kokių žygių imsis Vatikanas po mūsų demaršo, sunku dar pasakyti“, – rašė pranešime iš Romos į Kauną Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane. Po šio Lietuvos žygio, regis, panašiai jautėsi ir Šventojo Sosto diplomatai, kurie, manytume, taip pat nemažai suko galvą ir neskubėjo duoti atsakymo į akiplėšišką Kauno demaršą. Tačiau olimpinei kantrybei ir nuodugniui filosofiniu apmąstymu, deja, pasižymėjo ne visi mūsų aprašomos istorijos herojai. Pirmajam kantrybė išseko tuometiniam Lietuvos užsienio reikalų ministrui D.Zauniui²²⁴. Jau balandžio 28 d. J.Šaulys iš Kauno gavo griežto turinio telegramą-instrukciją. Užsienio reikalų ministras joje ne itin diplomatiškai ir sunkokai tramdydamas susierzinimą rašė: „Nedavimas atsakymo į Tamstos šešioliktos balandžio demaršą ir Bartolonio pasilikimas Lietuvoje ilgai sudaro nepakenčiamą padėtį, kurios Vyriausybė ilgiau negu ligi šios savaitės galo toleruoti negali. Negavęs per tą laiką teigiamo atsakymo Tamsta turi grįžti Kaunan palikęs Lozoraitį *Chargé d'Affaires*. Tamstos nuožiūrai paliekama, ar reikalauti formalaus atsakymo, ar kon-

* Šis J.Šaulio pasikalbėjimas su kardinolu E.Pacelli'u bei jo padėjėju G.Pizzardo užtruko valandą ir penkiolika minučių. Diplomatiniėje praktikoje užsienio šalies atstovo vizitai pas užsienio reikalų ministrą ar jam pareigomis prilygstantį asmenį paprastai užtrunka iki 45 min.

²²² Lietuvos *Chargé d'Affaires a.i.* Vatikane dr. J.Šaulio 1931 04 17 visiškai konfidencialus pranešimas iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui dr. D.Zauniui (priešas ranka prie 1931 04 16 pranešimo), ten pat, l. 190a.

²²³ Ten pat.

²²⁴ Šiuo atveju, regis, drąsiai galima sutikti su istoriku dr. Vytautu Žaliu, kad „D.Zauniaus konfliktas su Vatikano nuncijumi Bartoloni'u Kaune jau buvo peraugęs į anekdotą, pasakojamą visose Europos sostinėse“ (V.Žalys, Stasys Lozoraitis – Lietuvos užsienio reikalų ministras, kn. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 33).

statuoti, [kad] atsakymo nedavimas per dvi savaiti skaitomas neigiamu atsakymu“²²⁵.

Jau kitą dieną D.Zauniaus instrukcija buvo įvykdyta, tačiau tai nepa-
dėjo – Šventasis Sostas nerado priežasčių savo nuncijui atšaukti iš Lietu-
vos. Siekdamas Vatikaną „paspausti“ gegužės pirmomis dienomis iš
Amžinojo miesto išvyko J.Šaulys. Lietuvos reikalus laikinai patikėta tvar-
kyti atstovybės patarėjui Stasiui Lozoraičiui. Tačiau norimo rezultato
Kaunui nedavė ir ši demonstracija. Todėl Lietuvos Vyriausybė ryžosi dar
giliau klampinti savo santykius su Šventuoju Sostu. Birželio 1 d. S.Lo-
zoraitis Vatikanui įteikė dar vieną notą, primygtinai nurodančią, kad Lietu-
vos Vyriausybė nuncijaus R.Bartoloni'o nebelaiko *persona grata* ir prašo,
kad jis iš Lietuvos išvyktų. Net nelaukiant Šventojo Sosto reakcijos į šią
notą, analogiškas žingsnis žengtas ir Kaune. Birželio 5 d. vidurdienį
URM protokolo šefas Stasys Girdvainis Šventojo Sosto nunciatūrai Lietu-
voje įteikė notą Nr. 443, kur oficialiai, Vyriausybės vardu pareikalauta,
kad nuncijus R.Bartoloni nedelsdamas išvyktų iš Lietuvos²²⁶.

Įdomu, jog S.Girdvainį pats Šventojo Sosto nuncijus priimti atsisakė,
todėl nota buvo įteikta L.Faidutti, kuris taip pat ne iškart priėmė nepra-
šytą svečią iš Lietuvos URM. Pasak URM protokolo šefo, tik po gerų pen-
kių minučių „išėjęs į saloną, mgr. Faidutti buvo bemėginęs užimti mane
lengva vizitine konversacija, kviesdamas sėsti ir teiraudamasis, kaip ma-
no praleistos atostogos“²²⁷. Deja, šis lietuvių diplomatas nepasižymėjo
aukštuomenės manieromis ir, nutraukęs šeiminingą, išrėžė, jog yra įga-
liotas įteikti notą nuncijui R.Bartoloni'ui. Po tokio pareiškimo nunciatū-
ros patarėjas susirūpinusiu balsu pratarė: „Numanau jos turinį, palauki-
te“ ir išėjo pasikonsultuoti su nuncijumi. Po poros minučių grįžęs prane-
šė, kad „Jo Ekselencija mgr. Bartoloni jį įgalioja tą notą priimti“. Tačiau
Lietuvos URM diplomatinio protokolo šefui ir to buvo per maža, todėl jis
dar pareikalavo, kad L.Faidutti pasirašytų jo iš anksto parengtą „pakvita-
vimą“, jog notą tikrai paėmė²²⁸. Nunciatūros patarėjas su tokiu S.Girdvai-
nio pageidavimu „mielai sutiko“ ir atiduodamas pasirašytą kvitą liūdnei
pratarė: „Kur mes einam?“ Tačiau Lietuvos URM pareigūnas klausimo
esmės, regis, nesuprato, ir į jokią kurtuaziją nesileido. Jo paties teigimu,
„aš tokiu pat oficiališku tonu atsakiau, kad mano įteiktoji nota yra logiš-
ka to mūsų „ėjimo“ konsekvencija“.

²²⁵ Užsienio reikalų ministro dr. D.Zauniaus 1931 04 28 šifruota telegrama iš Kauno
į Romą Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane dr. J.Šauliui, LCVA, f. 383, ap. 7, 6. 932,
l. 163.

²²⁶ Lietuvos URM Protokolo šefo S.Girdvainio 1931 06 06 *Pro memoria* užsienio reikalų
ministrui dr. D.Zauniui, ten pat, l. 94.

²²⁷ Ten pat.

²²⁸ Ten pat.

Šventojo Sosto nunciatūros patarėjas, susidūręs su veik kategorišku pašnekovo tonu bei elgesiu, „padavė ranką, <...> atidarė duris į prieškambarį“ ir Lietuvos URM Protokolo šefą išlydėjo žodžiais: „Man labai gaila, ponas Girdvaini, kad tai Tamstai teko tokią misiją atlikti“²²⁹. Ar dėl jam tekusios misijos apgailestavo ir S.Girdvainis, nežinia. Bent jau iš jo *Pro memoria* to nematyti.

Jau kitą dieną po šios notos įteikimo Vatikano nuncijus arkivyskupas Riccardo Bartoloni iš Kauno išvyko²³⁰, ir Lietuvos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu pakibo ant plauko. Iš esmės grėšė grįžimas į liūdną 1925 m. vasaros situaciją. 1931 m. birželio viduryje Šventasis Sostas iš esmės ėmėsi boikotuoti Romoje likusį Lietuvos atstovybės patarėją S.Lozoraitį. Savo aukščiausią kulminacinę tašką diplomatinių santykių įtampa pasiekė birželio 16–19 dienomis, kai S.Lozoraitis suskato rūpintis savo vasaros atostogomis. Norėdamas išvykti, pagal nusistovėjusį diplomatinių santykių protokolą, jis privalėjo apie tai informuoti Vatikano Valstybės sekretoriato pareigūnus. Tačiau staiga paaiškėjo, kad tai padaryti nėra taip paprasta. Birželio 16–17 d. S.Lozoraitis „10 ar 11 kartų“ bandė prisiskambinti Vatikano valstybės sekretoriaus padėjėjui G.Pizzardo ir gauti pas jį audienciją. Tačiau visi skambučiai buvo nesėkmingi, su G.Pizzardo susisiekti nepavyko. Sekretoriato darbuotojai lietuvių diplomatu kantiškai atsakinėjo, kad monsinjoras „esąs lyg atostogose <...> ir ateina tik labai trumpam laikui“²³¹.

Neįstengdamas gauti oficialios audiencijos pas G.Pizzardo, birželio 19 d. S.Lozoraitis ryžosi nueiti į „bendrą misijų šefų audienciją pas kardinolą Pacelli“. Susitikimo su kardinolu laukė kelių Vatikane reziduojančių diplomatinių misijų vadovai – Austrijos, Čekoslovakijos, Bavarijos, Airijos – prie jų prisišliejo ir S.Lozoraitis. Tačiau neprašytas svečias greitai

²²⁹ Ten pat, l. 94–95.

²³⁰ Apašt. Sosto nuncijus J.E. arkivyskupas Bartoloni šiandien išvyksta iš Lietuvos, *Rytas*, 1931 06 06, p. 1. [Reikia pažymėti, jog lietuvių katalikiška visuomenė ir jos elitas arkivyskupą R.Bartoloni iš Lietuvos išlydėjo gana šiltai. Išvykstančiojo automobilis vietos katalikų aktyvistų rūpesčiu buvo išpuoštas ažuolo lapų vainikais ir gėlių girliandomis. Kaune apie pusiaudienį, 12–13 val., atsisveikinti su išvykstančiuoju susirinko nemaža minia puošniai apsitaisiusių katalikų. Lietuvių vyskupai (išskyrus Kauno arkivyskupą metropolitą J.Skvirecką), kai kurie žymesni dvasininkai bei katalikiškų organizacijų atstovai automobiliu išvykstantį Vatikano nuncijų lydėjo iki Vilkaviškio ar net ligi Virbalio, tai yra sienos su Vokietija. „Rytas“ birželio 8 d. straipsnyje „Kaip išvažiavo Šv. Tėvo atstovas“ taip apibendrino nuncijaus R.Bartoloni'o veiklą Lietuvoje: „Mes galime užtikrinti, kad ark. Bartoloni dėjo daug pastangų, kad šiuos santykius sušvelnintų, ir savo, kaip nuncijaus, pareigas yra gerai atlikęs“.

²³¹ Lietuvos atstovybės Vatikane patarėjo S.Lozoraičio 1931 06 19 visiškai slaptas pranešimas premjerui ir laikinai einančiam užsienio reikalų ministro pareigas J.Tūbeliui, ten pat, l. 24.

buvo atskleistas. Vatikano Kurijos Ypatingųjų reikalų kongregacijos sekretoriaus padėjėjas monsinjoras Alfredo Ottaviani vos pastebėjęs S.Lozoraitį „tuoj pakvietė <...> į kitą saloną pasikalbėti“²³². Pokalbis prasidėjo nuo klausimų, ar Lietuvos diplomatas turi kvietimą audiencijai pas kardinolą, ar jį yra iš anksto išpėjęs apie savo apsilankymą ir koku reikalu čia vargsta? S.Lozoraičiui į pirmus du klausimus atsakius neigiamai, A.Ottaviani nedviprasmiškai paaiškino, jog tokiu atveju „kardinolas <...> nepriimsiąs“ ir dar kartą pasiteiravo, koks svečio tikslas.

Gana kategoriški A.Ottaviani pareiškimai lietuvių diplomatą iš esmės įvarė į kampą ir jis, neberasdamas erdvės oriems diplomatiniams manevrams, ryžosi gana tiesmukiškai klausti – ar visa tai reiškia, jog Šventasis Sostas nutraukė diplomatinius santykius su Lietuva?²³³ Atsakyta, jog diplomatiniai santykiai tarp šalių nėra nutraukti, bet dėl kelių svarbių priežasčių Vatikanas kol kas Lietuvos diplomatų nepriims. S.Lozoraičiui pareikšta, kad Šventąjį Sostą labiausiai įžeidė trys dalykai: 1) tai, kad prezidentas A.Smetona atsisakė priimti nuncijaus R.Bartoloni'o nuo Pijaus XI jam atvežtą dovaną*; 2) nuncijaus išprašymas iš Kauno „nesulaukus Vatikano atsakymo“ į Lietuvos birželio 1 d. notą; 3) straipsnis „Giornale d'Italia“**, kur nuncijaus išvykimo iš Kauno istorija papasakota su detalėmis, esą „žinomomis“ tik Lietuvos Vyriausybei²³⁴.

Tiesa, S.Lozoraitis labiau buvo susirūpinęs savo vasaros atostogų likimu, o ne diplomatinį santykių su Vatikanu tolesne eiga. Savo pranešime J.Tūbeliui jis rašė: „Aš asmeniniai imu visą šitą istoriją labai šaltai.

²³² Ten pat.

²³³ Ten pat, l. 24a.

* 1931 m. balandį nuncijus R.Bartoloni į Kauną sugrįžo su dovanomis. Lietuvos Respublikos prezidentui nuo Šventojo Tėvo jis atvežė Vatikano naujų auksinių monetų kolekciją, tačiau A.Smetona nuncijų priimti atsisakė. Vatikanas tai traktavo kaip tiesioginį popiežiaus įžeidimą.

** Reikia pasakyti, kad šis italų žurnalas straipsnį parengė remdamasis savo korespondento Kaune medžiaga. Taip pat įdomu ir tai, jog jau birželio 18 d. šį straipsnį palankiai komentavo Vyriausybės oficiozas „Lietuvos aidas“, pažymėdamas, jog rašinys „tiksliai ir griežtai nušvietė susidariusią padėtį Lietuvos ir Vatikano santykiuose. Pastaroji publikacija išsklaidys šmeižtų antplūdį, kuris pasirodė katalikiškoje spaudoje“. Beje, italų žurnalistu Kaune parengtame straipsnyje „Kaip buvo prieita iki nuncijaus iš Lietuvos išvijimo“, kurio ištraukas persispausdino ir „Lietuvos aidas“, be kita ko, yra ir toks teiginys: „Dabar darau ramią ir objektyvią faktų rekonstrukciją, kurie negali būti paneigti, nes yra su didžiausia atida kontroliuoti“. Taigi arkivyskupo Ottaviani'o priekaištas, išsakytas Lietuvos valdžios adresu, buvo, regis, visiškai pagrįstas... Antra vertus, Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatinis santykius bei nuncijaus R.Bartoloni'o išprašymo iš Lietuvos istoriją tuomet itin plačiai komentavo ne tik užsienio, bet ir lietuvių spauda, pradedant solidžiais leidiniais ir baigiant vadinamąja „geltonąja“ spauda: „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“, „Rytas“, „Naujienos“, „Dienos naujienos“, „Varpas“, „Akis“ ir t.t.

²³⁴ Ten pat, l. 25.

Pats aš eiti į Vatikaną neturiu jokio mažiausio privatinio noro. Reikalo irgi nėra (*sic!* – A.K.). Žinoma, su dalyvavimu bažnytinėse ceremonijose nuo šios dienos – *Schluss!**

Išvada gi yra, jog nėra jokio reikalo, kad aš neturėčiau atostogų nuo 1 d. liepos ir kad p. Girdvainis manęs nepavaduotų. Jo padėtis nebus blogesnė kaip mano. Tai Vyriausybei vis viena, katras bus pasiuntinybėje, jis ar aš²³⁵. Tokia padėtis, jog Šventasis Sostas galėtų likti nepatenkintas abiejų aukščiausių Lietuvos pasiuntinybės pareigūnų išvykimu vienu metu ar netgi su tuo nesutikti, S.Lozoraitis nemanė esant reikšminga. O kad vertėtų paisyti Šventojo Sosto pageidavimų, tokia mintis jam net į galvą nešovė. „Net jei Vatikanas ir turėtų ką prieš tai, kad p. Girdvainis valdytų pas-bę, tai formaliai jie nieko negalės padaryti, nes priskirti prie pas-bės visados galima ką norint be *agreement*** iš kalno. O reikalui esant priskirtasis automatiškai paima valdyti misiją. Laiko lieka labai maža ligi liepos mėn. 1 dienos <...> prašyčiau komandiruoti p. Girdvainį taip, kad galėtų atvykti čia kokią birželio mėn. 27 dieną, kad būtų galima ramiai ir tvarkingai atiduoti jam einamus reikalus“, – rūpinosi savo sparčiai artėjančiomis atostogomis lietuvių diplomatas Vatikane²³⁶.

Tačiau prieš išvykstant atostogų S.Lozoraičiui vis dėlto dar teko padirbėti. Birželio 20 d. apie 17 valandą Lietuvos pasiuntinybėje apsilankė „maestro di Casa“, kuris nuo Šventojo Tėvo S.Lozoraičiui „įteikė dėžę“. Atidaręs paketą lietuvių diplomatas rado verbalinę notą ir „stovylą *quies vita****, kitados pono Prezidento per Šaulį dovanotą Popiežiui“²³⁷. Notoje buvo pranešama, kad A.Smetonai atsisakius priimti nuncijų R.Bartoloni, „kuriam buvo pavesta įteikt Prezidentui Popiežiaus dovaną“, Šventasis Tėvas taip pat negali sau pasilikti Lietuvos prezidento dovanų²³⁸.

Dovanos sugražinimas ir taip jau blogų santykių tarp šalių labiau pabloginti, žinoma, negalėjo. Regis, atvirkščiai, tai tapo savotišku konflikto atomazgos ritualu, po kurio Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatiniai santykiai palengva grįžo į normalesnę vagą. 1931 m. pabaigoje į Kauną atvyko naujas Vatikanos atstovas, patyręs ir itin gabus diplomatas Antonio Arata. Tikėtina, kad šio diplomato paskyrimas į Lietuvą nebuvo atsitiktinis. A.Arata buvo asmeniškai pažįstamas su ambicinguoju Lietuvos už-

* Galas (*vok.*).

²³⁵ Ten pat, l. 26.

** Sutikimo (*angl.*).

²³⁶ Ten pat, l. 26 a.

*** Atrodo, kalbama apie Petro Rimšos skulptūrą, kuri Pijui XI buvo padovanota Lietuvos ir Vatikanos konkordato ratifikavimo proga.

²³⁷ Lietuvos atstovybės Vatikane patarėjo S.Lozoraičio 1931 06 20 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, ten pat, l. 28.

²³⁸ Ten pat.

sienio reikalų ministru D.Zauniumi dar nuo tų laikų, kai abu diplomatinį darbą dirbo Prahoje. Taigi, atrodo, jog Pijus XI manė, kad šiam jo diplomatumui bus kiek lengviau tvarkyti reikalus su autoritarine lietuvių valdžia. Kita vertus, atvira diplomatinė konfrontacija su Šventuoju Sostu Lietuvai neišėjo į naudą. Vietoj išvykusio nuncijaus dabar į Kauną atsiųstas A.Arata turėjo gerokai žemesnį diplomatinį rangą – tik *Chargé d’Affaires a. i.* Be to, jis buvo ne arkivyskupas, o tik prelatas. Kitaip tariant, Vatikano diplomatija nors taip atsisteisė tautininkų valdžiai, nedviprasmiškai parodydama, jog Šventojo Sosto akyse ir jo diplomatinėje rangų lentelėje Lietuva iš aukščiausios pozicijos dabar yra bent per dvi pakopas smuktelėjusi žemyn.

Kita vertus, tai neliko nepastebėta ir Kaune. Su naujuoju Šventojo Sosto atstovu, nors, kaip minėta, jo diplomatinis rangas nebuvo aukštas, D.Zaunius ketino elgtis kiek atsargiau ir maloniau. Ir gal ne vien dėl asmeninės pažinties su A.Arata. Veikiausiai itin komplikotas išsiskyrimas su arkivyskupu R.Bartoloni’u D.Zauniui tapo nors ir gana skaudžia, bet vis dėlto naudinga pamoka. Išmokė santūrumo, apdairumo ir kantrybės. Kad D.Zaunius palyginti pakenčiamai krinto diplomatijos pamokas, rodo ir vienas jo laiškas iš Kauno į Londoną. 1931 m. lapkričio 10 d. Lietuvos reikalų laikinajam patikėtiniui Didžiojoje Britanijoje Juozui Kajeckui užsienio reikalų ministras rašė: „Turėdamas galvoje nesusi-pratimus, iškilusius Lietuvoje dėl popiežiaus atstovų lankymosi įvairiuose viešuose katalikiškų organizacijų kongresuose ir <...> sakytuose kongresuose keliamus dažnai prieš Vyriausybę nukreiptus obalsius, aš esu susirūpinęs prieš atvykstant naujam popiežiaus atstovui šitą klausimą išsiaiškinti ir, jeigu tai būtų suderinama su kitų šalių praktika, *a priori* pareikšti naujam popiežiaus atstovui, kad Vyriausybė panašaus jo lankymosi įvairiuose viešuose kongresuose nemano toleruoti“²³⁹. Nors A.Aratos santykiai su Lietuvos valdžia ir su senu pažįstamu D.Zauniumi taip pat klostėsi gana banguotai, tačiau vėlesniais metais 1931 m. pavasario–vasaros santykių krizė visu aštrumu nebepasikartojė. 4-ajame dešimtmetyje, Europoje vis labiau niaukiantis Antrojo pasaulinio karo debesims, Lietuvos diplomatiniai santykiai su Šventuoju Sostu palengva skaidrėjo. Pirmoji Lietuvos Respublika augo politiškai, ekonomiškai bei kultūriškai, lygiagrečiai brendo ir jos politinis-diplomatinis elitas. Senąją valstybininkų kartą sustiprino jaunieji – neretai labiau išsilavinę ir moderniau mąstę veikėjai.

²³⁹ Užsienio reikalų ministro dr. D.Zauniaus 1931 11 10 laiškas Lietuvos *Chargé d’Affaires a. i.* Didžiojoje Britanijoje J.Kajeckui, ten pat, l. 51.

X

4-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje šalių diplomatiniais santykiais, nepaisant tam tikrų pasitaikiusių iracionalių momentų, vis dėlto darė gana pozityvią įtaką ir jauno bei talentingo, inteligentiško lietuvių diplomato Stasio Lozoraičio (senjoro) paskyrimas dirbti pasiuntinybėje prie Šventojo Sosto. Iš pradžių, nuo 1929 m. lapkričio, S.Lozoraitis buvo Lietuvos pasiuntinybės Vatikane patarėju, o nuo 1931 m. spalio – laikinuoju reikalų patikėtinu (*Chargé d’Affaires a. i.*). S.Lozoraičio diplomatinis gebėjimas greitai pastebėjo ir įvertino aukšti Vatikano pareigūnai ir vietinis diplomatų korpusas. Veikiausiai per juos ši „konfidenciali“ informacija prasismelkė ir į spaudą. Štai solidus italų žurnalas „Corriere Diplomatico e Consolare“ apie jaunąjį lietuvių diplomatą 4-ojo dešimtmečio viduryje taip rašė: „Dėl savo intucijos aštrumo, takto, patrauklios kurtuazijos jis nusipelnė Vatikano sferų simpatijas ir dabar pagerėjusių santykių nuopelnas didele dalimi priklauso jam, nes jis mokėjo švelninti trynimosi priežastis ir paaiškinti nesusipratimus“²⁴⁰.

4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje, Antrojo pasaulinio karo liūčiai dar labiau priartėjus, Lietuvos ir Vatikano diplomatiniai santykiai patyrė ir šviesesnių, ir apniukusių dienų. Vis dėlto ilgainiui Šventojo Sosto reikšmė Lietuvai ne mažėjo, bet didėjo. Tvirtėjo ryšiai, tarpusavio supratimas, nors sunkiai, bet formavosi patikimos diplomatinio bendradarbiavimo tradicijos. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir pradžioje, kai Lietuvos valstybingumui iškilo aibė realių bei tariamų grėsmių ir Lietuvos politikai bei diplomatai savo tėvynei dažnai karštligiškai ieškojo saugesnių tarptautinių garantijų, Vatikanas tapo savotiška Lietuvos užuovėja, o kai kada ir globėju ar painių tarptautinių reikalų patarėju.

1936–1939 m. vykstant kruvinam pilietiniam karui Ispanijoje, Vokietijos invazijai į Austriją bei merkiantis Čekoslovakijos valstybingumui, lietuvių diplomatai Vatikane Kazimieras Graužinis ir S.Girdvainis ne kartą konsultavosi su Šventojo Sosto pareigūnais įvairiais aktualiais klausimais. Kita vertus, Vatikanas Lietuvos diplomatams tuomet buvo ne tik patarėjas ar konsultantas, bet ir bręstančios globalios tarptautinės krizės patogi stebėjimo vieta. Štai vykstant pilietiniam karui Ispanijoje K.Graužinis tiesiog juvelyriškai sekė Ispanijos pasiuntinybės veiklą ir padėtį Vatikane, nuolat apie tai informavo Kauną. Neabejotina, kad K.Graužinio pranešimai darė tam tikrą poveikį Lietuvos Vyriausybės užsienio politikai ir prisidėjo prie jos „generalinės linijos“ formavimo karo išvakarėse.

²⁴⁰ Italai apie Lozoraičio darbus, *Lietuvos aidas*, 1934 08 01, p. 3.

Vos prasidėjus pilietiniam karui Ispanijoje Lietuvos diplomatas konstatavo, jog Ispanijos ambasada Vatikane skilo į dvi dalis: ambasadorius liko ištikimas Respublikos vyriausybei, o jo patarėjas, ambasados sekretorius ir raštvedys nuėjo su frankistais²⁴¹. Pro K.Graužinio akis nepraslydo ir tai, kad po šio skilimo Ispanijos ambasadorius Vatikane palaipsniui „liko ambasadorius kalinys, izoliuotas nuo visų, pats vienas ambasadoj ir be pinigų“²⁴². 1936 m. lapkričio pirmomis dienomis savo *Pro memoria* naujajam Lietuvos užsienio reikalų ministrui S.Lozoraičiui K.Graužinis gana susijaudinęs rašė: „Ambasadorius liko savo rūšies kalinys. Kai tik jis pamėgindavo išeiti iš ambasados, tuojau iš priešakio ir iš užpakalio jį lydėdavo slaptos policijos agentai, o kiek paėjęjus pradėdavo klausinėti dokumentų. Ambasadoriaus pareiškimai, kad jis esąs Ispanijos ambasadorius prie Šv. Sosto, nieko negelbėdavo ir jis turėdavo rodyti dokumentus. Patikrinę dokumentus, agentai juos grąžindavo ir vėl toliau jį lydėdavo. Tokia procedūra pasikartodavo kiekvieną kartą, kai tik jis išeidavo iš ambasados, nežiūrint jo nusiskundimų Vatikanui. <...> Rugsėjo mėn. 30 d. ambasadorius paskutinį kartą apsilankė Vatikane pas mgr. Pizzardo, o grįžęs apleido ambasadą ir išvyko Paryžiu“²⁴³. Iš šio K.Graužinio pranešimo gana akivaizdžiai matyti, jog 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje Vatikano diplomatijai išties buvo tekęs sunkus uždavinys laviruoti tarp įvairių politinių režimų bei jų vykdomos politikos, tikinčiųjų dvasinių poreikių ir Katalikų Bažnyčios tarptautinio autoriteto²⁴⁴.

Tame pačiame pranešime lietuvių diplomatas smulkiai aprašė ir „perversmą“ Ispanijos ambasadoje prie Kvirinalo, kuris esą įvykęs „žymiai tragiškesnėmis aplinkybėmis“. Prie Ispanijos ambasados akredituoti du tos šalies karo atašė tiesiog grasindami revolveriais privertė ambasadorių pasirašyti „demisijos raštą“²⁴⁵. Taip, pasak K.Graužinio, „tylomis“ ir iš niekur nesulaukusios moralinės ar politinės diplomatinės paramos buvo sudorotos abi Ispanijos Respublikos ambasados Romoje, o jų vienvaldžiu šeimininku tapo sukilusių frankistų bičiulis „senas diplomatas admirolas

²⁴¹ Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane K.Graužinio 1936 11 03 slapta *Pro memoria* „Apie įvykius Ispanijos ambasadose Romoje“ užsienio reikalų ministrui S.Lozoraičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1892, l. 195.

²⁴² Ten pat, l. 196.

²⁴³ Ten pat.

²⁴⁴ Plačiau apie šią daugialypę Šventojo Sosto dilemą žr: F.J. Coppa, *The Vatican and the Dictators: between Diplomacy and Morality*, kn. *Catholics, the State and the European radical right, 1919–1945*, New York, 1987.

²⁴⁵ Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane K.Graužinio 1936 11 03 slapta *Pro memoria* „Apie įvykius Ispanijos ambasadose Romoje“ užsienio reikalų ministrui S.Lozoraičiui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1892, l. 197–198.

Magas, kuris kadaise yra buvęs Ispanijos ambasadorium prie Šv. Sosto“²⁴⁶.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse –1939 m. vasario 10 d. mirė Šventasis Tėvas Pijus XI. Kovo 2 d. Kardinolų konklava naujuoju Dievo vietininku žemėje paskelbė valstybės sekretorių kardinolą E.Pacelli, kuris sau pasirinko Pijaus XII vardą. Po dešimties dienų, kovo 12 d., Vatikane įvyko naujojo popiežiaus intronizavimas. Šiose išskilmėse dalyvavo ir tuometinis Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys²⁴⁷. Kaip rašė istorikė Aldona Gaigalaitė, Romoje susirinkusiųjų į popiežiaus vainikavimą diplomatų pokalbiuose gana ryškiai „buvo jaučiama įtempta tarptautinė padėtis“²⁴⁸. Lietuvai tai nesibaigė vien pokalbiais – šią įtampą ir jos padarinius ji patyrė tiesiogiai. Po Pijaus XII intronizavimo iš Romos grįždamas į Kauną, J.Urbšys 1939 m. kovo 20 d. lemtingai stabtelėjo Berlyne, kur Trečiojo Reicho užsienio reikalų ministras Joachimas von Ribbentropas, apeliuodamas į „tautų apsisprendimo teisę“, padiktavo jam ultimatumą, kad Lietuva nedelsiant „grąžintų“ Vokietijai Klaipėdą ir Klaipėdos kraštą²⁴⁹. Iki kraštutinumo komplikauta tarptautinė padėtis Europoje bei katastrofiškai smukęs Tautų Sąjungos autoritetas lėmė, kad Lietuva tarptautinės paramos tuomet nesulaukė ir kovo 22 d. buvo priversta paklusti ultimatumui. Trečiasis Reichas triumfavo, o sutrikusi bei išgąsdinta Europa ir „apkarpyta“ Lietuva jau gyveno paskutinius taikos mėnesius.

1939 m. rugsėjo 1 d. iš esmės galutinai tapo aišku, jog visos europiečių ir iš dalies JAV diplomatinės pastangos užkirsti kelią karui žlugo – Vokietija užpuolė Lenkiją ir įsiliepsnojo Antrasis pasaulinis karas. Lietuvos geopolitinei situacijai ir tarptautinės padėties raidai šis įvykis turėjo ypatingą ir nevienodą poveikį. Viena vertus, karas prasidėjo tarp didžiausių Lietuvos kaimynų – karo židinys betarpiškai išsižiebė prie pietrytinių šalies sienų. Be to, vykdydama 1939 m. rugpjūčio 23 d. nepuolimo pakto su Vokietija slaptuosius protokolus, rugsėjo 17 d. *de facto* į karą įsitraukė ir didžioji rytinė Lietuvos kaimynė Sovietų Sąjunga. Raudonoji armija Lenkijos Respublikai smogė į nugarą ir per trumpą laiką užėmė vakarų Ukrainą, vakarų Baltarusiją ir Vilniaus kraštą. Taigi jau pirmosiomis Antrojo pasaulinio karo savaitėmis Lietuva atsidūrė plieniniuose dviejų totalitarinių valstybių gniaužtuose ir suprantama, kad tokia padėtis lietuvių diplomatijai kėlė didžiulių rūpesčių. Kita vertus, Lenkijos valsty-

²⁴⁶ Ten pat, l. 195.

²⁴⁷ K.Škirpa, *Lietuvos nepriklausomybės sutemos (1938–1940). Atsiminimai ir dokumentai*, Chicago–Vilnius: Leidykla „Lietuvos kronika“ – AB „Vilspa“, 1996, p. 137.

²⁴⁸ A.Gaigalaitė, min. veik., p. 182.

²⁴⁹ Lietuvos užsienio reikalų ministro J.Urbšio 1939 03 20 slapta *Pro memoria* „Apie pokalbį su Vokietijos užsienio reikalų ministru J. von Ribbentrop’u“, LCVA, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 17–19.

bingumo žlugimas lietuvių diplomatiją viliojo galimybe susigrąžinti Vilnių²⁵⁰. Vaizdžiai tariant, karo pradžioje Kauno diplomatija kurį laiką rizikingai dreifavo tarp Scilės ir Charibdės. Žinoma, tokia dviprasmė politika atsiliepė ir Lietuvos santykiams su Šventuoju Sostu.

1939 m. rugsėjo pirmosiomis dienomis Lietuvos diplomatinėje tarnyboje buvo atlikti tam tikri pervarkymai: Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane K.Graužinis buvo išsiųstas į Argentiją, o jo vietą Vatikane užėmė buvęs pasiuntinybės šioje šalyje patarėjas Stasys Girdvainis. Prieš K.Graužiniui paliekant Romą, jam su šeima „atsisveikinimo audienciją“ suteikė popiežius. Trumpos audiencijos metu, be kitų dalykų, buvo paliesta ir Europoje besiklostanti niūri politinė padėtis. Popiežius Pijus XII gana taikliai prognozavo, kad „karas būsiąs ilgas“, o „rusų intervencija“ į Lenkiją jam „atrodanti sutarta su vokiečiais“²⁵¹. Kartu, regis, veikiamas tuometinės viešosios opinijos, Šventasis Tėvas pasakė, kad, jo nuomone, „Rumunijai gresiąs didesnis pavojus nei Pabaltės valstybėms“²⁵². Deja, šioms gana optimistinėms Pijaus XII prognozėms Baltijos šalių atžvilgiu nebuvo lemta išsipildyti.

1939 m. rugsėjo pabaigoje–spalio pradžioje, pasinaudodama sau palankia tarptautine konjunktūra, Sovietų Sąjunga realizavo seniai puoselėtus planus ir Baltijos valstybėms *de facto* įtvirtino savo protektoratą. 1939 m. spalio 10 d. pasirašyta „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis“ Lietuvos ir Vatikano santykiams davė naują impulsą. Vilniaus susigrąžinimas suponavo juridinį-politinį Lietuvos ir Vatikano santykių aspektą. Viena vertus, Lietuva ėmė siekti, kad atgautoji istorinė sostinė bei jos sritis kuo greičiau *de jure* būtų pripažinta Lietuvai ir įjungta į Lietuvos bažnytinę provinciją. Kita vertus, siekdama atgautas sritis kuo greičiau integruoti į Lietuvos Respubliką, Vyriausybė ėmė rūpintis lituanizuoti krašto bažnytinę organizaciją. Pirmiausia siekta pakeisti Lietuvai

²⁵⁰ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P.Klimo 1939 09 17 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšiuui, ten pat, f. 648, ap. 1, b. 30, l. 159–160; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Didžiojoje Britanijoje B.K.Balučio 1939 09 25 laiškas Lietuvos nepaprastajam pasiuntiniui ir įgaliotajam ministrui JAV P.Žadeikiui, ten pat, b. 9, l. 222–223.

²⁵¹ Lietuvos *Chargé d'Affaires a. i.* Vatikane K.Graužinio 1939 09 18 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2124, l. 13.

²⁵² Ten pat. Čia pravartu atkreipti skaitytojų dėmesį, jog A.Gaigalaitės monografijoje „Klerikalizmas Lietuvoje 1917–1940“ ši Pijaus XII frazė pateikiama netiksliaame kontekste. Monografijoje ši vieta taip suredaguota, jog išeina, kad popiežius šią frazę pasakė ne 1939 m. rugsėjį K.Graužiniui, bet dar 1939 m. kovą J.Urbšiuui... Ir tokia „redakcija“, regis, nėra atsitiktinė, nes po jos seka toks teiginys: „Nors popiežius nuramino Lietuvos delegatą, tačiau kai Urbšys, grįždamas iš Vatikano, sustojo Berlyne, Ribentropas jam įteikė ultimatumą dėl Klaipėdos krašto atidavimo Vokietijai“ (p. 182).

nepalankų Vilniaus arkivyskupą Romualdą Jałbrzykowskį bei kai kuriuos kitus šio krašto bažnyčios pareigūnus lojalesniais lietuviais, o Vilniaus miesto ir krašto bažnyčiose greta pamaldų lenkų kalba įvesti pamaldas ir lietuvių kalba²⁵³.

Tačiau tai įgyvendinti nebuvo paprasta. Šventasis Sostas nebuvo linkęs skubėti su permainomis. Vatikanas, kaip ir didžiosios demokratinės Vakarų valstybės, laikėsi nuostatos, jog, nepaisant faktinio Lenkijos valstybės sunaikinimo, *de jure* jos valstybingumas tarptautiniuose santykiuose funkcionuoja su visais iš to konsekventiškai išplaukiančiais padariniais. Taigi jokie Lenkijos Respublikos teritoriniai pokyčiai negali būti pripažinti be jos vyriausybės valios ir sutikimo. 1939 m. rugsėjį Šventasis Sostas visiems Lenkijos vyskupams ir arkivyskupams išplatino aplinkraščių, kuriame nedviprasmiškai nurodė, kad „Bažnyčios gyvenime nereikia daryti jokių pakeitimų, iki nesibaigs karas“²⁵⁴. Kitaip tariant, Vatikanas laikėsi nuostatos, kad 1925 m. vasario 10 d. Lenkijos ir Vatikano konkordato nuostatos tebeveikia, todėl ir Vilnija, nepaisant faktiškai susiklosčiusios padėties, negali būti juridiškai įjungta į Lietuvos bažnytinę provinciją. Žinoma, to nepadarius, keblu buvo reformuoti ir krašto bažnytinę organizaciją Lietuvai pageidautina prasme. Tokia situacija supravo ir gana painią Lietuvos–Vatikano santykių juridinę-politinę koliziją.

Siekdama sau palankaus Vatikano sprendimo Vilniaus byloje, Lietuva 1939 m. gale–1940 m. pradžioje svarstė įvairias problemas sprendimo galimybes: nuo kraštutinių politinių iki nuosaikių juridinių. Spauda, opozicija bei radikaliam nusiteikusios visuomeninės organizacijos ir piliečiai ragino tiesiog nutraukti konkordatą ir diplomatinius santykius su Šventuoju Sostu²⁵⁵, o Vyriausybė buvo linkusi ieškoti kompromisinio problemos sprendimo Lietuvos ir Vatikano konkordato nuostatų juridinių interpretacijų plotmėje. Neatsitiktinai URM juriskonsulto pavaduotojas, valstybės teisės specialistas dr. Domas Krivickas dėl Lietuvos ir Vatikano konkordato nuostatų ekstrapoliavimo galimybių ir Vilniaus kraštui parengė Vyriausybei specialų memorandumą.

Išanalizavęs 1925 m. balandžio 4 d. Pijaus XI pontifikacinės bulės bei 1927 m. rugsėjo 27 d. konkordato turinį ir pasiremdamas principiniais tarptautinės ir viešosios teisės imperatyvais, tarptautinių sutarčių veikimo nuostatomis, pripažinta tarptautinės ir valstybės teisės teorijos specialistų nuomone ir jau egzistuojančiais panašių problemų juridinio sprendimo precedentais, D.Krivickas atkreipė dėmesį į du momentus. Viena vertus, jog minėtųjų dokumentų autoriai numatė Lietuvos Res-

²⁵³ R.Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 134–137.

²⁵⁴ Ten pat, p. 134.

²⁵⁵ Ten pat, p. 138.

publikos sienų keitimo galimybę, o Šventasis Sostas netgi pasižadėjo, kad nė viena Lietuvos Respublikos dalis nepriklausys nuo vyskupo, kurio būstinė yra už Lietuvos valstybės sienų; tiesa, čia pat URM juristas įsakmiai nurodė, jog šio pasižadėjimo vykdymas priklauso nuo „Šv. Sosto nusistatymo laikyti ar ne Vilniaus sritį Lietuvos Respublikos integralia dalimi“²⁵⁶. Antra vertus, jog Lenkijos–Vatikano konkordatu Vilniuje nustatyta bažnytinė organizacija Lietuvai „yra neprivaloma“, nes „1939 m. spalio 10 d. sutartimi Vilnius buvo tik perduotas Lietuvai. Čia neįvyko jokios Lenkijos teritorijos cesijos*. Lietuva faktiškai perėmė valdyti kraštą, kuris jai teisėtai priklausė pagal 1920 m. Maskvos sutartį**. Lietuva, nebūdama Lenkijos sukcesorius***, negalėjo paveldėti ir jos viešosios teisės, o juo labiau sutarčių“²⁵⁷. Todėl Šventasis Sostas negali reikalauti, kad Lietuvos Vyriausybė vykdytų Lenkijos–Vatikano konkordato nuostatas, o tai reiškia, kad iš esmės „Lietuvos Vyriausybė juridškai yra laisva tvarkyti Katalikų Bažnyčios būklę, kaip tai geriausiai atitinka jos interesus“²⁵⁸. Tiesa, šiuo atveju taip pat neapsieita be išlygos, kad juridškai laisvai elgtis Vilniuje Lietuvos Vyriausybė galės tik iš dalies, nes teks taikstyti su krašto Katalikų Bažnyčios hierarchų subordinacija Šventajam Sostui.

Atsižvelgdamas į nurodytas aplinkybes, D.Krivickas Vyriausybei rekomendavo, apeliuojant į Konkordato 9 str., nedelsiant „pradėti akciją“ dėl Vilniaus krašto įjungimo į Lietuvos bažnytinę provinciją, arba bent jau surasti kažkokį *modus vivendi*, kuris pakeistų esamą „faktinę būklę, kuri yra griežtai nesuderinama su Lietuvos *tranquilité publique*****“²⁵⁹. Nesileidžiant į detales, atrodo, galima konstatuoti, jog D.Krivicko rekomendacijos turėjo teigiamą poveikį. Nors Šventasis Sostas 1939 m. pabaigoje–1940 m. pirmojoje pusėje nesutiko oficialiai pripažinti Lietuvos Respublikos suvereniteto Vilniuje bei šio krašto įjungti į Lietuvos bažnytinę provinciją, tačiau būtent Šventojo Sosto padedama ar tarpininkaujama Lietuvos Vyriausybė palaipsniui iš esmės realizavo programą *minimum*:

²⁵⁶ Lietuvos URM juriskonsulto pavaduotojo dr. D.Krivicko memorandumas „Dėl konkordato taikymo Vilniaus srity“ užsienio reikalų ministrui (dokumentas be datos, tačiau sprendžiant pagal turinį ir bylos struktūrinę konjunkturą parengtas 1939 m. gale), LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 116–117.

* Perleidimo (*lot.*).

** Turima galvoje Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis, pasirašyta Maskvoje 1920 m. liepos 12 d.

*** Sekėjas, dalyvis (*lot.*).

²⁵⁷ Ten pat, l. 118.

²⁵⁸ Ten pat, l. 119.

**** Viešąja ramybe (*pranc.*).

²⁵⁹ Ten pat, l. 120.

laimėjo kovą dėl lietuviškų pamaldų įvedimo svarbiausiose Vilniaus bažnyčiose, apramino lenkų radikalus Vilnijoje ir ištirpdė besiklostančią konfliktinę padėtį krašte tarp radikaliai priešiška nusiteikusių tautinių bendrijų.

Be to, Lietuvos–Vatikano santykių naudai patarnavo ir tai, jog 1940 m. pavasarį Šventasis Sostas sustiprino savo diplomatinį atstovavimą Lietuvoje: vietoje *Chargé d’Affaires* S.Burzgio į Kauną buvo atsiųstas patyręs ir gabus diplomatas nuncijus Luigi Centosa²⁶⁰. Lietuvos Vyriausybė, atsiliepdama į šį palankų Vatikano gestą, L.Centosa’i laikinojoje sostinėje parūpino solidų butą²⁶¹. Iš Romos į Kauną išvykstantį nuncijų S.Girdvainis pagerbė iškilmingu priėmimu Lietuvos pasiuntinybėje, kurio laiką, beje, dėl prasidėjusios Didžiosios Velykų savaitės, o vėliau – Velykų ir Atvelykio švenčių jam teko keletą kartų derinti su Vatikano pareigūnais.

Nors principinis sprendimas dėl nuncijaus paskyrimo Lietuvai Vatikane buvo priimtas dar 1939 m. pabaigoje, tačiau L.Centosa į Kauną atvyko tik 1940 m. balandžio gale. Tokį vėlavimą Vatikano pareigūnai S.Girdvainiui oficialiai aiškino „politikos įvykiais“ ir tuo, kad esą Vatikano valstybės sekretorius kardinolas Louis’as Maglione“nesuspėjęs parašyti instrukcijos nuncijaus veikimui Kaune“²⁶². Ką iš tiesų dangstė šios santūrios diplomatinės frazės ir kodėl nuncijus vėlavo atvykti į Kauną, paaiškėja iš kai kurių kitų dokumentų.

Nors, skirtingai nei kai kuriose kitose Vakarų sostinėse, S.Girdvainiui Vatikane tiesiai į akis ir „neteko išgirsti <...> užmetimo ar pastabos dėl Sovietų įtakos Lietuvos Vyriausybei“²⁶³, tačiau už akių tokių pamąstymų Vatikano diplomatinėse sferose, manytume, tikrai netrūko. Kad dėl Sovietų Sąjungos politinio poveikio susvyravo Šventojo Sosto pasitikėjimas Lietuva, 1939 m. pabaigoje tvirtino ir kunigas K.Čibiras, grįžęs iš Romos, kur turėjo ne vieną atvirą pokalbį su vietos dvasininkais²⁶⁴.

²⁶⁰ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 16 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšiu, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2248, l. 61.

²⁶¹ Ten pat.

* Šias pareigas buvęs Vatikano nuncijus Prancūzijoje kardinolas Louis’as Maglione užėmė po to, kai E.Pacelli buvo išrinktas popiežiumi.

²⁶² Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 16 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšiu, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2248, l. 61; Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 10 šifruota telegrama iš Romos į Kauną užsienio reikalų ministrui J.Urbšiu, ten pat, l. 68.

²⁶³ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 01 04 slapta *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui J.Urbšiu, ten pat, b. 2247, l. 270.

²⁶⁴ Ten pat.

Taigi, manding, popiežius Pijus XII ir jo aplinka, vis dėlto su nepasitikėjimu ir įtariais – žinoma, visiškai pagrįstai – žvelgė į 1939 m. rudenį ir 1940 m. pavasarį Lietuvoje besiklostančią politinę padėtį, ją atidžiai stebėjo ir analizavo. Neabejotina, jog svariausią pagrindą suabejoti Lietuvos Respublikos politiniu savaveikšnumu tuomet davė būtent 1939 m. spalio 10 d. Lietuvos sutartis su SSSR ir Raudonosios armijos įgulų įkurdinimas šalyje. Logiškai sugretinti Lietuvos Respublikos suverenitetą su SSSR karinių bazių dislokacija Lietuvoje, taip pat paaiškinti Kauno ir Maskvos „bičiuliavimąsi“ Vatikano pareigūnams nebuvo lengva. Štai Vatikano Kuriijos Kongregacijos ypatingiems bažnytiniais reikalams sekretorius monsinjoras Domenico Tardini atsakymus į šiuos trivialius klausimus bandė aiškinti netgi to meto populiaria ideologine konjunktūra. Kartą šis Šventojo Sosto pareigūnas nesusilaikęs S.Girdvainių tiesiai paklausė: „Kodėl sovietai taip mus [lietuvius. – A.K.] menažuoja*, ar ne dėl to, kad turime daug žydų?“²⁶⁵ Ir nors tokius įtarinėjimus S.Girdvainis tuomet atrėmė kone geležiniu argumentu – „lenkuose jų dar daugiau, bet neatrodo, kad tas lenkams ypatingai padėtų sovietų atžvilgiu“²⁶⁶, – tačiau Vatikano abejonių toks pareiškimas galutinai neišsklaidė.

Štai 1940 m. sausio pirmosiomis dienomis, naujametinės audiencijos vietiniam diplomatiniam korpusui proga, popiežius bent du kartus paklausė S.Girdvainių apie 1939 m. lapkritį suformuotą koalicinį Antano Merkio kabinetą: ar „Vyriausybė katalikiška, praktikuojanti? <...> ar Bažnyčia laisva, ar ji remiama?“²⁶⁷ Tąkart Lietuvos pasiuntinys Šventąjį Tėvą „kaip mokėdamas“ užtikrino, jog Vyriausybę sudaro ne tik praktikuojantys katalikai, bet dauguma jos narių yra netgi „*catholiques militants*“**.

Tačiau tokiais Kauno diplomato įtikinėjimais Vatikano pareigūnai netrukus rado progą suabejoti. Pagrindą abejonėms davė 1940 m. pradžioje vykęs naujo Santuokos įstatymo svarstymas Lietuvoje. Įstatymo projekte, be kita ko, buvo numatytos ir skyrybų galimybės. Kaip Šventasis Sostas reagavo į šį Lietuvos Respublikos civilinį dokumentą, puikiai parodo keletas S.Girdvainio pranešimų į Kauną. Štai jau minėtas pareigūnas monsinjoras D.Tardini esą net „neįsileisdamas į temą pradėjo atakuoti“ S.Girdvainių dėl Santuokos įstatymo ir apibūdino jį tik kaip sky-

* Tausoja, globoja (pranc. *Ménager*).

²⁶⁵ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 01 12 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšiuui, ten pat, b. 2247, l. 264a.

²⁶⁶ Ten pat.

²⁶⁷ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 01 04 slapta *Pro memoria* užsienio reikalų ministrui J.Urbšiuui, ten pat, l. 270.

** Kovingi (karšti) katalikai (pranc.).

rybų skatinimą²⁶⁸. Pasak Lietuvos pasiuntinio, panašiai elgėsi ir pats Šventojo Sosto valstybės sekretorius, kuris „tuojaus, be pertraukos paklausė, kas per mizerijas“ Lietuva išdarinėja „su skyrybų įstatymu“²⁶⁹. Kardinolą šiuo atveju nelabai įtikino ir S.Girdvainio paaiškinimas, jog įstatymas pirmiausia skirtas ne skyrybų, bet santuokų reikalui ir jokiū būdu „neprieštarausias nei konkordatui“, nei apskritai Bažnyčios kanoams. Kardinolas Louis'as Maglione Lietuvos pasiuntinį vis dėlto įspėjo, kad įtarimams dėl Santuokos įstatymo pasitvirtinus, tai gali turėti neigiamų padarinių Lietuvos–Vatikano santykiams²⁷⁰.

Ką toks įspėjimas galėtų reikšti, S.Girdvainiui konkrečiau paaiškino Romos senbuvis, Marijonų ordino generolas vyskupas prof. P.Pr. Būčys, kuris pasiuntiniui pasakė, jog Šventasis Sostas yra „labai susirūpinęs Santuokos įstatymo reperkusijomis“. Negana to, pasak vyskupo P.Pr. Būčio, „Vatikanui atsirado pretekstas <...> neberodyti geros valios“ Lietuvai ir jis tuo ilgai nedvejodamas gali pasinaudoti, o tai jau galėtų turėti liūdnų politinių padarinių – „privesti prie susidūrimo su lenkais“²⁷¹. Tačiau ir šis įspėjimas nebuvo galutinis. Dar griežtesnio turinio telegrama iš Romos į Kauną atskriejo 1940 m. kovo 10 d. Po gana įtempto pokalbio su Vatikano valstybės sekretoriumi, URM Politikos departamento direktoriui dr. Edvardui Turauskui Lietuvos diplomatas rašė: „Maglione prašė skubiai pranešti Liet[uvos] Vyr[iausybe] Santuokos įstatymo dalis liečiančias išskyras. [Tai] gali visai sukompromituoti gerai besimezgančius santykius. Kadangi, jo žiniomis, įstatymas pasiekęs Min[istrų] Tarybą, kardinolas perdavė paties popiežiaus abejonę, ar beverta siųsti nuncijų“²⁷².

Žinoma, tik dėl Santuokos įstatymo gadinti diplomatinių santykių su Šventuoju Sostu Lietuvos Vyriausybė nerizikavo. Juoba kad dėl to galėjo kilti ir sunkiai prognozuojamų politinių padarinių. Todėl jau kovo 16 d. kardinolas Maglione buvo informuotas apie Santuokos įstatymo projekto turinį ir „kurioje stadijoje dabar randasi projektas“. Tiesa, kartu Vatikano valstybės sekretorius nepamiršo ir apsidrausti: viena vertus, jis „pareiškė pasitenkinimą“ dėl Lietuvos Vyriausybės pasiryžimo konsultuotis su Šventuoju Sostu šiuo klausimu, tačiau, kita vertus, įstatymo rengimą

²⁶⁸ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 04 slaptas pranešimas URM Politikos departamento direktoriui Edvardui Turauskui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2247, l. 180.

²⁶⁹ Ten pat, l. 181.

²⁷⁰ Ten pat.

²⁷¹ Ten pat.

²⁷² Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 10 šifruota telegrama iš Romos į Kauną URM Politikos departamento direktoriui dr. E.Turauskui, ten pat, l. 68.

„prašė konfirmuoti raštu“²⁷³. Kalbant apie Lietuvos ir Šventojo Sosto santykius Antrojo pasaulinio karo pradžioje, negalima nepaminėti, jog prie jų išlyginimo nemažai prisidėjo ir pats tuometinis Lietuvos užsienio reikalų ministras. Vatikane Juozas Urbšys buvo laikomas nuosaikiu ir gana išmintingu pareigūnu. Antai apie jo pasakytą kalbą Tautininkų partijos suvažiavime 1940 m. sausio 5 d. monsinjoras Tardini atsiliepė lakoniškai, bet nedviprasmiškai – „*molto bravo*“²⁷⁴.

Kita vertus, nepriklausomybės netekimo išvakarėse Lietuvos santykiai su Šventuoju Sostu ne visada tekėjo tokia vaga ir tokia kryptimi, kaip Kaunas to pageidavo. Pirmiausiai Lietuvai nesisekė pakeisti jai nelojalaus Vilniaus arkivyskupo R. Jałbrzykowskio. Šventasis Sostas iš principo kategoriškai atsisakė nuodugniau šį klausimą svarstyti. Štai 1940 m. sausį Lietuvos pasiuntiniui vos užsiminus apie Vilniaus arkivyskupą monsinjoras Tardini tarsi puolamas ėmė gintis: „Neimkite manęs už gerklės <...> pasitikėkit Šventam Sostui ir reikalaukit „*una cosa per volta*“²⁷⁵. Kardinolas L. Maglione taip pat prašė: „Nesunkinkit Vatikano padėties“²⁷⁵. Be to, monsinjoras S. Girdvainiui gana aiškiai leido suprasti, jog tik „Vatikano pastangomis padėtis Vilniuje visgi atslūgsta“, o valstybės sekretorius, „nieko nežadėdamas, bet rodydamas susirūpinimo“, samprotavo, kaip čia geriau Lietuvai pagelbėjus jos iš tiesų nepavydėtinoje situacijoje, kai tam „nėra galimybių“.

Tokią Šventojo Sosto pareigūnų politiką Lietuvos pasiuntinys apibūdino gana diplomatiškai: „Yra daug nuoširdumo ir pas vieną, ir pas kitą, bet kartu ir gudrybių nemaža“²⁷⁶. Kartu J. Urbšiui pasiuntinys nurodė, jog Vatikano politika Lietuvos atžvilgiu neabejotinai yra determinuota Lenkijos veiksnio. Tiesa, šio veiksnio Kauno diplomatas nebuvo linkęs perdėti. Ministrui jis rašė: „Dar kartą norėčiau pažymėti lenkų faktoriaus reikšmę Vatikano politikoje, ne dėl to, kad jiems čia būtų ypatingų simpatijų, bet kad jų daug būnant, jie visur prieina. Ypač dabar, kai tiek subėgo į Romą“²⁷⁷. S. Girdvainio nuomone, tokiu lenkų aktyvumu Šventasis Sostas ne itin buvo patenkintas. Apie Vatikano požiūrį į lenkų vei-

²⁷³ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S. Girdvainio 1940 03 16 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 2248, l. 61.

* Labai išmintinga (*lot.*) (Beje, J. Urbšio kalbos tekstą Vatikanui parūpino jo reikalų laikinasis patikėtinis Lietuvoje Burzgis).

²⁷⁴ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S. Girdvainio 1940 01 30 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, b. 2247, l. 246.

** Palaipsniui (*lot.*).

²⁷⁵ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S. Girdvainio 1940 01 12 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui, ten pat, l. 264.

²⁷⁶ Ten pat.

²⁷⁷ Ten pat, l. 264 a.

kėjus S.Girdvainis užsienio reikalų ministrui atsiliepė taip: „Toji lenkų akcija turbūt įkyri ir pačiam Vatikanui, nes kartą Tardini išsitarė, kad jie ar dvasiškiai, ar pasauliečiai, lygiai šovinistai“, taip pat nusiskundė, jog „Vatikanas vis dar nesuranda priemonių kovai su ta blogybe, ypač dvasiškijoje“²⁷⁸.

Ar Antrojo pasaulinio karo pradžioje S.Girdvainis tiksliai reflektavo Vatikano nusistatymą lenkų atžvilgiu, ar ne, čia nesiimsime spręsti, tik pažymėsime, jog kai kurių kitų jo kolegų – lietuvių diplomatų – požiūris į tą pačią situaciją buvo kiek kitoks. Štai buvusio Lietuvos atstovo Vatikane J.Macevičiaus nuomonė buvo pesimistiškesnė dėl Lietuvos–Vatikano santykių perspektyvų. Apeliuodamas į savo pasikalbėjimą su monsinjoru F.Borgongini-Duca*, jis sakė, kad „susirišęs konkordatu su lenkais“ ir be išlygų pripažinęs lenkų emigracinę vyriausybę užsienyje, Šventasis Sostas „tik gera valia mums galėtų padėti Vilnijuje ir tai tiek, kiek bus išsiderėjęs iš lenkų“²⁷⁹. Šiaip ar taip, tokie ir panašūs diplomatų pranešimai Lietuvos valdžiai teikė viltį, kad situaciją Vilnijuje vis dėlto palaipsniui įmanoma pastūmėti sau naudinga linkme.

Kad taip ar panašiai galėjo būti mąstoma Kaune, iš dalies rodo ir tai, jog Lietuva nebuvo atsisakiusi minties paskirti „savo žmogų“ Vilniaus pavyskupiu ir daryti įtaką Vilniaus kapitulos personalinei sudėčiai. Neoficialios derybos su Šventojo Sosto pareigūnais tais klausimais buvo užsiėmusios ne kartą. Tačiau rasti bendrą vardiklį šiuo subtiliu reikalu šalims išties buvo nelengva. Vatikano pozicija Lietuvos Vyriausybei buvo ne itin patraukli. Šventasis Sostas teigė, kad dėl Vilniaus pavyskupio kandidatūros ir kapitulos personalinės sudėties jis neprivalo tartis su Lietuvos Vyriausybe. Toks nusistatymas buvo remiamas argumentu, jog pagal konkordatą Lietuva neturi teisės kištis į pavyskupio skyrimą, nes „reikalas eina apie augziliariją, o ne apie ordinariją“²⁸⁰ – tai yra ne apie etatinę bažnyčios pareigūną. Tiesa, kartu monsinjoras Tardini durų tolesnėms deryboms nebuvo linkęs visiškai užverti ir, pripažindamas ypatingą susiklosčiusią situaciją Vilnijuje, sutiko, jog galbūt tam tikromis aplinkybėmis ir būtų galima galvoti apie pavyskupio kandidatūros derinimą su Lietuvos Vyriausybe²⁸¹. Tačiau tik tuomet, jei Lietuvos valdžia nesiims

²⁷⁸ Ten pat, l. 265.

* 1929 m. pabaigoje, kai buvo sudarytas Šventojo Sosto konkordatas su Italija, kardinolas F.Borgongini-Duca buvo paskirtas Vatikano nuncijumi prie Kvirinalo.

²⁷⁹ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 04 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšui, ten pat, l. 183.

²⁸⁰ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 04 slapta pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. E.Turauskui, ten pat, l. 180.

²⁸¹ Ten pat.

„eksterminuoti viską, kas yra lenkiško Vilniuje“²⁸². Panašiai buvo aiškiamas nenoras derinti su Kauno valdininkais ir Vilniaus kapitulos personalinės sudėties. Monsinjoras D.Tardini Lietuvos diplomatui kantriai aiškino, jog „paprastai <...> tokios vietos, kaip *infulato*, *protonotaro*, esančios Šv. Sosto kompetencijoj“, kurių tradiciškai niekas ir niekur neginčija²⁸³.

Žinoma, taip pamokytas, S.Girdvainis negalėjo pernelyg ginčytis. Tačiau savo nusistatymui pagrįsti ir realizuoti lietuviai vis dėlto nepaliovė ieškoję argumentų bei būdų. Viena vertus, demonstruojant geranoriškumą siūlyta, kad Vilniaus pavyskupį Šventasis Sostas pasirinktų iš trijų Lietuvos augziliarų – į tai monsinjoras D.Tardini ironizuodamas replikavo: „Žiūrėkit, kas per dosnumas!“²⁸⁴ Beje, reikia pažymėti, kad su tokia Lietuvos Vyriausybės politika Vilniaus pavyskupio reikalu sutiko toli gražu ne visi lietuvių dvasininkai. Štai vyskupas prof. P.Pr. Būčys kritikavo šią Vyriausybės poziciją. Apie vyskupo nusistatymą šiuo klausimu S.Girdvainis J.Urbšiu rašė: „Vyskupas Būčys viename mūsų pasikalbėjimų įtikinėdamas nestatyti savo kandidato į Vilniaus pavyskapius, išsitarė maždaug šitaip: „O jeigu Vyriausybės kandidatas, tapęs pavyskapiu, pradės karjeros sumetimais laikytis lenkų pusės, ar tai nebus Vyriausybei kompromitacija?“²⁸⁵ Nors S.Girdvainis ir labai stengėsi nustatyti, kas, kodėl ir „kuriais sumetimais“ paskatino vyskupą padaryti tokį pareiškimą, jam to sužinoti taip ir nepavyko.

Kita vertus, savo nusistatymą reformuoti Vilniaus krašto Bažnyčią lietuviai atvirai argumentavo tuo, jog „yra pavojus mums būti eksterminuotiems“ iš Vilnijos²⁸⁶ ir šalyje vykdoma tautine politika. Štai kaip apie šią savo misiją ir pokalbį su monsinjoru D.Tardini' u S.Girdvainis 1940 m. kovo pradžioje raportavo Kaunui: „Pabrėžiau monsinjorui, kad šių vietų apšodimas lietuviais esąs labai svarbus Lietuvos Vyriausybei ir kad aš pats esu priverstas ypatingai budėti šiuo reikalu. Norėčiau todėl būti tikras, kad šiuo reikalu nesusidarys jokių nemalonių siurprizų“²⁸⁷. Atrodo, toks Lietuvos pasiuntinio pageidavimas Vatikane tuomet buvo greitai iš-

²⁸² Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 01 30 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšiu, ten pat, l. 246.

²⁸³ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 04 slapta pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. E.Turauskui, ten pat, l. 182.

²⁸⁴ Ten pat, l. 181.

²⁸⁵ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 04 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšiu, ten pat, l. 183.

²⁸⁶ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 01 30 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšiu, ten pat, l. 246.

²⁸⁷ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 04 slapta pranešimas URM Politikos departamento direktoriui dr. E.Turauskui, ten pat, l. 182.

girstas. D.Tardini S.Girdvainį nedelsiant „užtikrino, kad siurprizų apskritai nebūsią, nes visi Vilniaus reikalai, ryšy su dabar Vatikaną įdomaujančiomis svarbesnėmis problemomis, nėra aktualūs“. Taigi Lietuvos Vyriausybė tam tikra prasme galėjo pasijusti lengviau. Tačiau tai buvo tik sąlyginis atoslūgis: tyla prieš išsisiautėjančią audrą.

Lietuvos, Šventojo Sosto ir visos dar likusios nenukariautos Europos dėmesį 1940 m. pavasarį vis labiau kaustė prasidėjusio karo liepsna. Vatikanui pirmiausia nerimą kėlė Italijos pozicija, kurią ji galinti „užimti ryšy su šį pavasarį laukiama Vokietijos ofenzyva“²⁸⁸. Šventojo Sosto diplomacija nerimavo, kad B.Musolini'o fašistinė vyriausybė gali paremti A.Hitlerio puolimą Europoje. Karo ir taikos perspektyvos ne kartą buvo gvildinamos ir Lietuvos pasiuntinio pokalbiuose su Vatikano pareigūnais. Ši tuomet aktuali tema nebuvo užmirštama netgi neoficialių švenčių progomis. Taip atsitiko ir 1940 m. kovo 2 d. S.Girdvainiui užsukus pasveikinti jubiliejaus proga kardinolo L.Maglione. Vatikano valstybės sekretorius apie karo ir taikos perspektyvas kalbėjo dviprasmiškai. Viena vertus, jis neslėpė savo susirūpinimo dėl galinčio pavojingai išplisti karo gaisro, kita vertus, vis dar tvirtino „tebesąs optimistas“²⁸⁹.

Praslinkus vos porai savaitių, karo ir taikos temą S.Girdvainis vėl gvildeno per susitikimą su Vatikano valstybės sekretoriumi. Lietuvos pasiuntinį labiausiai domino Pijaus XII suteiktos audiencijos Vokietijos užsienio reikalų ministrui Joachimui von Ribbentropui rezultatai. Ši popiežiaus audiencija J. von Ribbentropui buvo suteikta tuo metu, kai Šventojo Sosto ir Trečiojo Reicho diplomatiniai santykiai toli gražu nebuvo normalūs. Nors formaliai žvelgiant diplomatiniai santykiai tarp šalių nebuvo nutrūkę, tačiau Vokietijos ambasadorius Vatikane laikėsi rezervuoti: nedalyvavo jokiuose priėmimuose ar kitokiose tradicinėse ceremonijose. Sausais diplomatinio protokolo terminais tariant, Vokietijos ambasadorius Vatikane buvo laikomas *indisposé*, t.y. negaluojuantis.

Pasak kardinolo L.Maglione žodžių, pasakytų S.Girdvainiui, audiencijos metu J. von Ribbentropas ilgai „įtikinėjęs popiežių, jog vokiečiai laimės karą“. Pijui XII pradėjęs kalbą apie Katalikų Bažnyčios persekiojimą Vokietijoje, J. von Ribbentropas ir vėl jį užtikrinęs, kad „Führeris parodys gerą valią šitame reikale“²⁹⁰. Kartu kardinolas paneigė Romoje tuomet pasklidusius gandus, jog audiencijos metu pasikalbėjimas buvęs „*très animée*“ ir po jo Šventojo Tėvo apartamentus Vokietijos užsienio rei-

²⁸⁸ Ten pat.

²⁸⁹ Ten pat.

²⁹⁰ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Vatikane S.Girdvainio 1940 03 16 slaptas pranešimas užsienio reikalų ministrui J.Urbšui, ten pat, b. 2248, l. 60.

* Labai karštas (*pranc.*).

kalų ministras palikęs „*tout-à-fait décomposé*“²⁹¹. Kita vertus, kalbėdamas su Lietuvos pasiuntiniu, kardinolas apgailestavo, jog popiežiui nieko pozityvesnio iš Vokietijos užsienio reikalų ministro nepavyko išpešti Lenkijos katalikų naudai. J. von Ribbentropas netgi nedavęs sutikimo, kad „Berlyno nunciatūra siųstų savo auditorių vizituoti Lenkiją“²⁹². Taigi vokiečių okupuotos Lenkijos katalikų padėtis ir toliau pasiliekanti neaiški... Vos po kelių mėnesių panaši padėtis ištiko ir Lietuvos katalikus, kurie 1940 m. liepos viduryje taip pat mėgino ieškoti Vatikano užtarimo²⁹³.

* * *

1940 m. birželio pradžioje, vokiečių kariuomenei jau įnirtingai veržiantis į Paryžių ir iki Lietuvos Respublikos bolševikinės okupacijos likus vos porai dienų, Lietuvos pasiuntinys Prancūzijoje Petras Klimas, aprašydamas Lietuvos pasiuntinybės evakuaciją iš bombarduojamo Paryžiaus, be kita ko, regis, nevalingai pasakė, kad Šventojo Sosto nuncijus, skirtingai nuo kai kurių kitų kolegų, visuotinės suirutės Paryžiuje dienomis laikėsi ramiai, nepanikavo ir bene pirmas *Quai d'Orsay* valdininkams priminė, kad atėjo laikas iš vokiečių supamo miesto pradėti ir diplomatinio korpuso evakuaciją²⁹⁴. Iš kur griaudžiant kanonadais Šventojo Sosto diplomatas sėmėsi jėgų bei išvalgos ir kur slypėjo jo ramybės priežastis, galbūt galėtų paaiškinti tik *Apreiškimas Jonui*.

IŠVADOS

Lietuvos ir Šventojo Sosto diplomatiniai santykiai tarp dviejų pasaulinių karų klostėsi spalvingai, turiningai ir nevienaprasmiškai. Vaizdingai jų raidą būtų galima palyginti su jūros potvyniais ir atoslūgiais. Lietuvos valstybės etnokultūrinė ir itin išbalansuota socialinė-politinė struktūra bei svarbiausios jos užsienio politikos problemos – istorinės sostinės susigrąžinimo ir uosto išlaikymo klausimai, nebaigta formuoti šalies teri-

* Visai sugniuždytas (*pranc.*).

²⁹¹ Ten pat.

²⁹² Ten pat, l. 60–61.

²⁹³ SSSR Politinio biuro nario V. Dekanozovo 1940 08 01 telefonograma SSSR įgaliotajam atstovui Lietuvoje N. Pozdniakovui, *Rusijos naujausios istorijos dokumentų saugojimo ir tyrimo centras*, f. 597, ap. 3, b. 6, l. 24.

²⁹⁴ Lietuvos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Prancūzijoje P. Klimo 1940 06 14 slapta pranešimas užsienio reikalų ministrui J. Urbšiiui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 2210, l. 2.

torija, nuolatinis tarptautinio saugumo garantijų stygius, sąlygojęs ir nuolatinę nacionalinio saugumo stoką – dažnai šalių santykius veikė ne-lyginant audringi potvyniai. 1925–1926 ir 1930–1931 m. šie potvyniai bu-vo itin stiprūs, audringi ir grėsė net sugriauti dvišalio bendradarbiavimo tradicijas. Kad jie galėtų atslūgti ir šalių santykiai vėl sunormalėtų, reikė-jo įtakingo moralinio autoriteto. Toks Lietuvai tapo Vatikanas.

Nuosaiiki Šventojo Sosto politika ir profesionali diplomatija, solidus jo tarptautinis moralinis autoritetas dažnai nulemdavo ne tik Lietuvos ir Vatikano diplomatiųjų santykių atoslūgius, bet ir apskritai teigiamai veikė to meto Lietuvos užsienio politiką, skatino jos europėjimą. Šventojo Sosto tarptautinėje politikoje nuolat proteguojami ir instrumentalizuojami krikščioniškosios moralės, tarptautinės teisės bei teisingumo principai Lietuvos Respublikai buvo itin reikšmingi. Viena vertus, jie teikė nese-niai atsikūrusiai valstybei tam tikras tarptautinio saugumo garantijas, sprendžiant savo painias tarptautines problemas tarptautinėje arenoje ir negalint varžytis su oponentais politine įtaka ar karine galia. Kita vertus, turint galvoje tarpukario Lietuvos vidaus tautinę-konfesinę ir socialinę-politinę struktūrą, pastebimai stiprino nacionalinio saugumo vidinius komponentus: absoliučios gyventojų daugumos pasitikėjimą savimi ir politinį-pilietinį sąmoningumą, saviidentifikaciją su nacionaline valstybe, taip pat nacionalinio saugumo jausmą.

Įteikta 2003 m. kovo mėn.

LITHUANIAN-VATICAN RELATIONS OR THE IMPORTANCE OF THE HOLY SEE ON LITHUANIAN FOREIGN POLICY IN THE INTERWAR PERIOD

Algimantas Kasparavičius

Summary

The moral authority of the Holy See was very important to the Republic of Lithuania during the interwar period. On the one hand, small Lithuania when dealing with its complicated and many-sided international problems (borders, territory, and legal recognition) could not compete with its more than ten times larger neighbors in the areas of political influence or military capability. Therefore, the priorities of Lithuanian foreign policy were matters of morality, international law, and justice. It proposed and tried to solve all emerging border or international problems not by force but by diplomatic negotiations and equitable treaties. In this way, the principles of Christian morality and justice espoused by

the Holy See, and their application in international affairs had a positive meaning to Lithuania and undoubtedly provided certain international security guarantees to the recently re-established state. On the other hand, the internal confessional-national and social-political structure of the country motivated the government of Lithuania to establish and maintain close international relations with the Vatican. During the interwar period the absolute majority of the population of independent Lithuania were Roman Catholic Lithuanians, and one of the most influential political forces in the country was the Christian Democratic Party, closely tied with the Catholic Church in Lithuania. Thus, for the absolute majority of Lithuanian citizens the moral authority of the Holy See strengthened the sense of their identification with the national state and the feeling of national security.

Due to internal and international circumstances the diplomatic relations between independent Lithuania and the Holy See developed with a certain content and in many ways. These relations developed in several stages, which we can compare with the high and low tides of the sea. The importance of the Holy See to Lithuania increased especially after the Vatican recognized the Republic of Lithuania *de jure* on 10 November 1922. The Holy See did this several weeks earlier than the most influential secular countries of Europe: Great Britain, France, and Italy.

The legal settlement of relations between the Republic of Lithuania and the Holy See opened a new, more fruitful page of bilateral cooperation. The Government of Lithuania on many occasions turned to the Holy See for support and appealed to its authority in dealing with or solving its most painful foreign policy problems. The diplomatic relations of Lithuania and the Vatican in the 1920s survived two significant moments: 1) On 4 April 1926 Pope Pius XI announced the very carefully formed and diplomatic *Lithuanorum gente* bull, on the basis of which the Vatican established the Church Province of Lithuania; 2) On 27 September 1927 Lithuania and the Holy See signed a concordat.

The establishment of the Church Province of Lithuania helped the Catholic Church in Lithuania to become an uniform, modern confessional organism, subordinate directly, without any mediators, only to the Curia in Rome. In the cities, which became the centers of the archdioceses and dioceses – Kaunas, Telšiai, Klaipėda, Panevėžys, Kaišiadorys, Vilkaviškis – new hearths of confessional and spiritual culture began to form. The Church Province of Lithuania, established in 1926, and its structure effectively survived for almost all the 20th century, it did not disappear even during the fifty years long freeze of Soviet totalitarianism, and was newly reformed only after the re-establishment of independence at the end of 1991.

Of no less importance for the Republic of Lithuania and its Catholic community was the formation of the concordat. The concordat consolidated the Lithuanian Catholic community, regulated, and expanded its rights and duties in the state. The Catholic Church became an equal institution in the organizational state structure. The concordat had a positive influence on the political develop-

ment of the Republic of Lithuania. The concordat stimulated Lithuania's relations with neighboring countries, primarily Poland and Germany.

Nevertheless, the diplomatic relations of Lithuania and the Holy See were not always positive. Two times – in 1925/26 and in 1930/31 their relations balanced dangerously on the verge of a crisis. Nevertheless, the diplomats of Lithuania and the Holy See succeeded in solving the problems that arose. Eventually the relations between the countries improved. Rational and pragmatic actions replaced emotional impressions. Mutual understanding grew and solid diplomatic cooperation traditions were formed. The Republic of Lithuania grew politically, economically, and culturally. In parallel with this, its political and diplomatic elite matured. The young generation often with more education and contemporary thinking gradually strengthened the older generation of political leaders.

In the second half of the 1930s, when the deluge of World War II was approaching, the relations of Lithuania and Vatican survived both better and worse days. Looking from a retrospective and more general viewpoint, one can state that at that time the interrelations of these two states often copied the general European political panorama or at least its tendencies. The diplomats of Kaunas and the Vatican discussed the subject of war and peace in various meetings more than once. The positive influence of the Holy See on the Republic of Lithuania continued until the very destruction of its statehood. In the autumn of 1939, when Lithuania reclaimed its historical capital – Vilnius and at the same time de facto fell into the grip of a Soviet protectorate, the Holy See did not turn away from Lithuania, but tried to help it. The Government of Lithuania at the end of 1939 – beginning of 1940 mainly succeeded in its struggle to introduce Lithuanian Masses in the churches of the Vilnius region and to calm down the radically inclined local national communities.

Therefore, the diplomatic relations of Lithuania and the Holy See during the interwar period were an integral part of European political discourse of that time. The landscape of diplomatic relations between Lithuania and the Holy See during that time probably was a little bit more varied than other parts of the political panorama.